OPUSCULA ACADEMICA

SEORSIM OLIM EDITA

NUNC RECOGNITA

IN UNUM VOLUMEN COLLEGIT

AUCTOR

IOHANNES SCHWEIGHAEUSER

IN ACAD. ARGENT. PROF.

INSTITUTO NAT. FRANC. ADSCRIPTUS.

PARS PRIOR.

COMMENTATIONES PHILOSOPHICAE.

ARGENTORATI

EX TYPOGRAPHIA SOCIETATIS BIPONTINAE

MDCCCVI

VIRO OPTIMO INTEGERRIMO

IOS. M. DEGERANDO SUO

CUM IN ADMINISTRANDA RE PUBLICA

TUM IN EXPLICANDA ENODANDAQUE

UNIVERSAE PHILOSOPHIAE RATIONE

TAM MULTIPLICIBUS QUAM EXIMIIS

MERITIS CONSPICUO

STUDIUM SUUM ET OBSERVANTIAM

PUBLICE TESTIFICATURUS

COMMENTATIONUM HARUM PHILOSOPHICARUM

INSTAURATAM EDITIONEM

D. D. D.

IOHANNES SCHWEIGHAEUSER.

PRAEFATIO.

Quas olim diverfis temporibus Commentationes Philofophicas in Academia patria edideram, eas, quoniam fubinde a me fingula illarum exempla poftulantur, quorum nulla mihi copia fupereft, unum in volumen collectas, iterum in publicum emittere decrevi. Quod ex quo primum confilium cepi, conftitutum mecum habebam, fingulis Commentationibus & Adnotationes quasdam, &, ficubi commodum videretur, uberiores ἐπικρίσεις & epimetra adiicere. Nunc, re iterum penfitatâ, aliis praefertim occupationibus diftrictus, fatius iudicavi, ftudiofe quidem recognitas, caeterum qualis fere olim earum quaeque primum prodiiffet, paucis admodum mutatis, nonnullis quae maxime in promtu nobis erant adiectis, aliis quibusdam (in primâ maxime Commentatione) refectis, exhibere, iudiciumque integrum lecturis permittere.

Illud quidem non erubefco profiteri, poftquam fcripta ifta denuo attente perlegi, multa quidem in eis me reperiffe, quae rectius dici, commodiusque aut fubtilius explicari potuiffent; fed vel fic mihi vifum effe, poft miros praefertim illos in Germania motus, qui, ex quo haec primum fcripta fuere, univerfam Philofophiae faciem rationemque immutaturi videbantur, repertum iri Viros philofophos, qui haec noftra, qualiacumque

ſunt, etiam nunc cum fructu quodam legi poſſe iudicent. Quin etiam confido fore nonnullos, qui, quum in eo genere & contemplativam & practicam philoſophiam tractandi, quod ante hos triginta & quod excurrit annos in Germania maxime viguerat, fuiſſent haud pauca quae aliter utique inſtitui praecipique debuerant, quumque in nova hac philoſophia, quae quatuor vel quinque abhinc luſtris, a ſummi viro ingenii profecta, continente quodam contagio per totam Germaniam propagata eſt, multa inſint & veriſſime praecepta & opportuniſſime monita, eorum haud infimam partem a nobis proviſam occupatamque fuiſſe intelligant; & quidem ita proviſam, ut & errorum ſcopulos, ad quos maximi nominis viri adliſerunt, & horrida illa ſpinarum dumeta, quibus nudam lucidamque veritatem circumcirca ſepiendam putarunt, conatu haud infelici vitaremus.

Atque id quidem non ita dico, ut novi quidpiam olim a me inventum eſſe intelligi velim. Quin potius in ea Philoſophiae parte, quae ad pernoſcendam animi humani naturam conditionemque & ad mores regendos pertinet, ut quodque inventum novum maxime fuerit, & inauditum, & a communi hominum ſenſu remotum, (eorum hominum dico, qui ſe ipſi aliquatenus pertentarunt, & notiones intimo cuiusque ſenſui inſitas aliquantisper explicare didicerunt) ita maxime ſuſpecta inventi illius & veritas & utilitas merito debet haberi. Nam qui in transſcendendo (ut ipſi praedicare amant) communi hominum captu,

& in nescio quas superiores regiones evolando, rationem maxime philosophandi ponunt, illisque ex regionibus veritatem omnem & interiorem rerum naturam a priori, quod aiunt, intueri perspicereque sibi gratulantur; mirari etiam atque etiam subit, non videre acutissimos viros, quidquid tanto conatu effici, aut ex eo fastigio, quo se ingenii volatu extulisse sibi videntur, reportari possit, nihil esse aliud nisi aut vanae phantasiae somnia ac nebulas, aut meros vocabulorum sonos artificiose contextorum, & horrido strepitu aures quidem ferientium, nec vero notionem ullam certam perspicuamque animo informantium; aut denique, ubi optime nobiscum agitur, esse id ipsum quod communis sensus quemlibet hominem paulisper in se conversum attentumque condocere poterat: quod ipsum quidem, apertis & perspicuis verbis expressum, cum intellectu facile, tum scitu utile erat futurum; nunc autem eis verborum involucris ab illis comprehendi implicarique solet, quae audientibus intelligereque cupientibus laboris quidem molestiaeque adferunt plurimum, caeterum ad lucidam cognitionis perspicuitatem aut ad faciliorem in vita usum nihil quidquam conferunt.

Unum habeo, de quo hîc monitos Lectores velim, ad illam partem secundae nostrae Commentationis (cui titulus, *Clarior-ne pleniorque homini data sit Rerum corporearum, quam propriae Mentis, cognitio?*) pertinens; ubi de *Substantiâ corporeâ* quaerebatur, sive de *Subiecto* illo extra

nos constituto, quod dicunt intelligereque sibi videntur homines, quum corpora in sensus nostros cadentia dicunt *non* esse meras *sensuum nostrorum perceptiones*, neque rursus meras *qualitates* rerum extra nos constitutarum; sed *res* illas *ipsas*, quarum ab actione, quas illae in sensus nostros exserunt, sensationes istae in nobis cieantur; *res*, inquam, *ipsas*, quae eas habere qualitates existimantur, quas corporibus tribuere consuevimus. Ibi igitur, (*sect.* XXXVI. *pag.* 68.) ubi orationis filum subito abrumpere, quaestionemque in aliud tempus differre olim placuerat, haud aegre quidem studiosus quilibet lector, quid in animo habuerim, intelligere potuit; nec vero ab hoc loco fuerit alienum, quid de illa quaestione statuendum videatur, paucis exponere.

Scilicet: quemadmodum homo, non modo ubi de corpore suo loquitur, *se ipsum* a corpore suo distinguit, verum etiam ubi de animi suis actionibus aut adfectionibus vel cogitat vel verba facit, se ipsum a suis & actionibus & conatibus & adfectionibus distinguit, *sese* esse dicens, *qui nunc talia, & aliâs rursus alia agat aut moliatur, alia percipiat aut patiatur:* quemadmodum item, ubi de *aliis hominibus* loquimur aut cogitamus, „hunc „hominem, verbi caussa, dicimus hoc agere aut „egisse, hoc moliri, tali quodam modo esse adfe„ctum;“ adeoque distinguimus inter *hominem ipsum* & *eius actiones, molitiones adfectionesque:* eodem modo, quum de *rebus quibuslibet corporeis*, de rebus, inquam, quibuscumque *in sensus nostros*

cadentibus loquimur aut cogitamus, similiter dicimus, verbi caussa „hoc corpus (sive de naturali quodam corpore agatur, sive de eo quod arte factum sit) „tales habere *qualitates*, *esse nunc tali* „*in statu*, *aliâs alio in statu*, hoc *agere & efficere*, „hoc rursus *eidem accidere;* talem *vim*, talem *ni*„*sum* illud *habere.*" Adeoque in qualibet re corporea, haud secus atque ubi de homine agitur, cum verbis tum & ipsa cogitatione distinguere consuevimus inter *rem ipsam*, *rem subiectam*, *substantiam* quam dicunt philosophi, & *qualitates* quibus illa praedita est, sive varium atque varium *statum*, in quo illa vel nunc constituta est, vel alio tempore constituta erat. Immo eisdem prorsus nominibus utimur, ubi de rebus corporeis agitur, quibus utimur cum de nobis ipsis loquimur. Nam quum dicimus, verbi caussa, corpus illud aut rem illam corpoream, de qua agitur, talem habere *vim*, talem *conatum*, tale quid *agere & efficere*, tale quid ab alio corpore *pati*, aut tali modo ab illo *adfici;* perspicuum est, & verba ista & notiones verbis subiectas ex eo ductas esse, quod quisque & in *sese ipse* interno animi sensu observavit, & in *aliis hominibus* (quatenus illos intelligit esse naturas *sui similes*, & corpora illorum intelligit similiter atque corpus ipsius a mente quadam habitari gubernarique) observasse sibi visus est.

Iam, quod ad nostri similes spectat, quum hominem coram praesentem intuemur, quem tale quid agere, aut tali quodam modo adfectum dicimus; quum loquentem eumdem audimus, at-

que etiam ipsi cum eo colloquimur, certum est utique, *colores* quidem quosdam & *figuram* quamdam & artium conformationem motumque in oculos nostros incurrere, ac *sonos* quosdam aures ferire nostras; sed *ipsum hominem*, qui eo est colore, eâ figurâ, qui isto modo artus suos commovet, qui istos sonos edit, nec in corporis nostri sensum incurrere, nec interno illo sensu a nobis percipi, quo *se ipsum* quisque cognoscit. At nimirum ita a natura constituti sumus, ut non possimus non persuasum habere, corpus istud nostri corporis simile a mente quadam simili nostrae habitari, hos artus nostrorum similes intrinsecus vi atque intelligentia voluntateque hominis, nostri similis, regi gubernarique: &, si quando accidit, ut vana specie nos illusos deprehenderimus, nunc, ubi sonos ex isto ore prodeuntes non modo auribus nostris percipimus, verum etiam vim atque sensum eorum intelligimus, & vicissim videmus alterum ea quae illi significare voluimus intelligere, & dictis nostris respondere; tum vero prorsus certi sumus, fieri plane non posse ut a phantasia nostra fallamur. Ita fit, ut *ipsâ naturâ* duce, *sympathetico* quodam *sensu*, alios homines tamquam *nostri similes* non modo cogitando fingamus, sed plane atque liquido, sine ulla dubitationis umbra, cognoscamus.

Quod vero ad reliquam omnem *rerum corporearum* universitatem adtinet, quidquid sensu corporeo percipimus, id quidem ad *rem quamdam externam*, & ad illius *actionem*, qua sensatio ista

nobis adferatur, referre consuevimus. Cum lapis in caput nostrum incidit, *a lapide laesos nos* dicimus: *pluviam madefacere, cultrum secare, ignem urere* dicimus: similiterque de una re corporea respectu alterius; verbi caussa, *magnetem vi suâ attrahere ferrum, ferrum attrahi a magnete,* & quae sunt id genus alia. At quod si *ipsas res* illas, quas talia agere, talia pati, talibus viribus aut nisibus instructas esse dicimus, cognoscere cupimus, eas profecto nec sensu percipere, ac ne mente quidem intelligere nobis datum est: nam nil nisi sensus perceptiones nostras deprehendimus; &, ubi subtilius quaerimus, *unde* haec talis nobis adferatur sensatio, ab *una sensatione* (id vero est, *adfectione nostra*) *ad aliam* remittimur: *res ipsa,* extra nos constituta, quae illam sensationem nobis adferat, nusquam comparet, &, verum si velimus fateri, notis *rei ipsius,* sive *subiecti extra nos constituti,* cui tribuimus qualitates in sensum nostrum cadentes, nonnisi *fictione* quadam a nobis adiicitur. Ita fit, ut *substantiae* notio, quatenus eam ad res corporeas referimus, nihil sit aliud, nisi notio *nostrûm ipsorum,* (quem quisque *se ipsum* adpellat) per *phantasiae quemdam lusum extra nos tanslata, & ex adverso nostri locata;* ut, quoniam satis intelligimus persuasumque habemus, sensus perceptiones non esse actiones nostras, vaga quadam parumque certa notione fingamus esse extra nos aliquid tale, quale fere est mens nostra, cuius ab externae rei actione adferantur nobis illae perceptiones.

Neque vero inde efficitur, ut ſatis cauſſae habeamus, cur cum nonnullis infrunite ſubtilibus hominibus, qui ridiculis maxime paradoxis delectari videntur, autumemus contendamusque nihil prorſus atque nullas eſſe extra mentem noſtram res corporeas. Nam fieri plane non poteſt, ut de ſenſuum perceptionibus noſtris cogitemus, quin ſimul intelligamus, ut modo dixi, perſuaſumque habeamus, non noſtrâ vi atque actione effici illas perceptiones: atque adeo prorſus non poſſumus quin illarum cauſſam ad aliquid a nobis diverſum & extra nos conſtitutum referamus. Nec profecto, quod nos res corporeas nonniſi quatenus ad ſenſum noſtrum referuntur cognoſcere valemus, inde conſequitur, nihil eas atque nullas extra nos eſſe.

Sed illud conſequitur, primum: miſere turpiterque falli minutos iſtos philoſophos, quamvis altos ſibi ſpiritus ſumentes, qui nihil in omni rerum univerſitate eſſe contendunt, niſi quod corporeum ſit, ac materiale, ut aiunt: neque minus falli hos, qui *notitiam* eam, quam de *mente humanâ* capere nobis datum eſt, multo obſcuriorem incertioremque eſſe queruntur illâ notitiâ quam *de rebus corporeis* capere poſſumus.

Alterum: ut agnoſcamus tandem quam vana & otioſa, immo (ut dicam quod res eſt) quam abſurda & ſecum ipſa pugnans quaeſtio ſit, quae in eo verſatur, ut ſcire velimus, quid ſint *per ſe* & *abſolute* (ut aiunt) res eae, quas nobis non aliter noſſe datum eſt niſi pro ea ratione qua ſenſus

feriunt noſtros. Quam quaeſtionem qui omnium ſubtiliſſime eſt perſecutus, ſummo vir ingenio Leibnitius, eo tandem delapſus eſt, ut eamdem fere vulgarem de rebus corporeis notionem, quam per phantaſiae fictionem quamdam in nobis generari diximus, tamquam ex ipſa rei veritate hauſtam proponeret defenderetque; res corporeas ſtatuens eſſe phaenomena, ex vi atque actione *monadum* quarumdam, quae veluti *animulae* quaedam, *ſubſtantiarum* rationem haberent, ſenſibus noſtris oblata.

Denique vero, quoniam impetrare a nobis nullo pacto poſſumus, quin perſuaſum certumque habeamus, eſſe res extra nos conſtitutas, quae ſint viribus eis inſtructae, quarum effectum & nos ipſi & noſtri ſimiles ſenſibus noſtris percipimus: ſi vires illae & quaſi actiones, quas in rerum corporearum genere obſervamus, atque ipſae illae res corporeae, quae in ſenſus noſtros incidunt, eſſent eiusmodi, ut earum rerum quaeque per ſe, nullo cum aliis conſenſu, nulla communi conſpiratione continenteque ordine agere viderentur; tum vero rationem aliquam habitura eſſet priſca illa hominum rudioris ingenii opinio, quae ſingulis quibusque rebus corporeis, quae naturâ exſiſtunt aut gignuntur, & eis praeſertim quae maiorem prae caeteris vim quamdam in vitam hominum exſerere videntur, aliquam veluti mentem aut genium vel ineſſe vel praeeſſe ſtatuit, cuius vi atque voluntate efficiantur ea, quae in ſenſus noſtros incurrunt. At quum, quo magis at-

tente omnia circumſpicimus, quo diligentius ſingulas mundi corporei partes conſideramus, & univerſum naturae curſum exploramus, tanto planius atque certius uberiusque cognoſcamus, nihil eſſe in hoc mundo ſolitarium, nihil ita abruptum aut ab aliis rebus divulſum, quin & in hac terra & in coeleſtibus corporibus, quatenus ea cognoſcere nobis datum eſt, omnia admirabili quodam concentu continenteque ordine contineantur; intelligi par eſt, eſſe profecto, praeter nos & noſtri ſimiles, *unam* quamdam *Mentem*, humanâ mente infinitis modis partibusque ſuperiorem, *cuius & vis & efficacia & intelligentia* in hisce omnibus, quae naturâ fieri efficique vulgo dicuntur, *cernatur*, *& mentis noſtrae acie*, haud fere ſecus ac praeſenti ſenſu, *percipiatur:* univerſum autem genus rerum corporearum, quatenus eae quidem ad nos ſpectant pertinentque, intelligamus tandem nonniſi eo valere, ut & materiam nobis praebeant, & ſint veluti inſtrumentorum loco, quorum ope eas vires, quibus mentem noſtram Suprema Mens inſtruxit, excolamus exerceamusque, & omnia vitae officia exſequentes, ad eum finem, cuius cauſſa ſumus in hoc mundo locati, ſenſim ſenſimque perducamur.

Scripſi Argentorati, menſe Martio. MDCCCVI.

COMMENTATIONES
PHILOSOPHICAE.

I.

SYSTEMA MORALE HUIUS UNIVERSI.*

§. I.

INGENUO homini nihil ſive ad puriſſimam voluptatem ſuavius, ſive praeſtantius eſſe ad honeſtum vitae uſum, aut ad exaltandum animum adcommodatius poteſt; quam, rerum maximarum cognitione inſtructum, vincula illa perſpecta habere, quibus cauſſae aliae ex aliis nexae, veritates veritatibus aptae; resque omnes huius Univerſi admirabili quadam vi & conſtantia, ordine atque conſilio, inter ſe iunctae continentur. Variis autem modis res illae, quibus, tamquam partibus, hoc conſtat *Univerſum*, conſiderari queunt. Maxime in promtu videtur illud genus, quod rem quamque, in ampliſſimo huius mundi adparatu occurrentem, quae qualisque ſit? in quo cum caeteris

[* Primum in hoc genere tentamen iuvenile auctoris, ſpeciminis Philoſophico-Theologici loco olim conſcriptum, & in Academia Argentoratenſi d. VI. Maii MDCCLXVII. praeſide Frid. Iac. Reuchlino, Theol. D. & Prof. publice defenſum. Titulo iſti, *Syſtema Morale huius Univerſi*, adiectus alius erat huiusmodi: *Sive, De Extremo Rerum omnium Fine.* Quem titulum nunc quidem nil neceſſe viſum eſt in fronte commentationis adponere; ſed tamen de eo monere hic debui, quoniam ad eumdem in ipſa argumenti tractatione ſubinde reſpicitur. Caeterum quod iſto titulo ſignificatum lectori olim volueram, id paulo commodius planiusque tali quodam modo exprimi potuerat: *De Supremo Fine, quo collineant collineareve debent quaecumque in hac Rerum Univerſitate inſunt vel geruntur.*]

conveniat? quid differat? perquirit. Quod qui viâ quadam ac ratione instituunt, ut iustas in classes ordinesque singula rerum genera distribuant, instruere *Naturae Systema*, [1] vel potius, ab ipso Auctore naturae instructum, explicare dicuntur & oculis hominum subiicere.

Paulo magis recondita ratio est, origines rerum ortusque & caussas, e quibus illae existunt, considerandi; quam partem *contemplativa*, quae dicitur, *Philosophia* sibi propriam sumsit. Quo in genere, latissime quidem patente, quae sunt inventa, ea vero, in convenientem digesta ordinem, *Systematis Caussarum efficientium* nomine possunt comprehendi. Magno quidem CUDWORTHO, opus illud suum, quo inprimis praecipuum supremumque huius systematis locum, de Caussa efficiente omnium rerum Prima, copiosâ eruditione tractavit, *Systema Intellectuale huius Universi* inscribere, verbis e Platonis schola desumtis, placuit.

1 Nomine isto plerumque quidem sola *corporum*, in nostro *terrae* globo reperiundorum, in suas classes secundum naturam cuiusque distributio solet comprehendi. Neque satis laudari potest cum diligentia, tum perspicacia maximorum virorum, qui hac in parte strenue laborarunt, indefessique laborare pergunt: dummodo hoc caveat quisque, in quo tot *miseri* nostra praesertim aetate foedissime labuntur, ne, rebus creatis nimium intenti, Eum e cuius Nutu haec pendent omnia, qui Unus *potenti verbo cuncta sustentat*, obliviscantur. Sed nihil impedit, quo minus, sicut eorum generum, quae tellus nostra alit, locus suus singulis adsignatur in praeclara illa & pulcerrima *Naturae scala* & quasi catena, quae est ab ingeniosissimis auctoribus descripta, sic universae terrae iungantur, iusto ordine, caeteri globi coelestes, ac ne mentes quidem spiritusque, qui praecipuam naturae creatae partem constituunt, quoad eorum ordines proprietatesque nobis innotuerunt, praetereantur; ut universam rerum creatarum catenam *magnum Naturae Systema* comprehendat. Quale quid ingeniose plane, nec infelici successu, tentavit non ita pridem subtilissimus ac modestus naturae indagator explicatorque BONNETUS, in egregio illo, qui *Contemplation de la Nature* inscribitur, libro, cuius praecipue *Partem* III. & IV. *Tomi* I. de hoc argumento consuluisse iuvabit.

Supereſt tertium genus, *de rerum Finibus*, ſatis quidem apertum illud & facile, 2 ſed longe omnium graviſſimum, maximique momenti; ad quod niſi caetera referantur omnia, vaniſſimi mortalium cenſendi ſunt miſerrimique, qui in illis perſcrutandis vel tantillum laborant. Enimvero qui hanc rerum univerſitatem, non caeca quadam vi aut bruto impetu a Prima illa, unde cuncta pendent, Cauſſâ profuſam, ſed conſilio, ratione, ſapientiâ inſtitutam, procreatam, diſpoſitam eſſe intelligit, nec minori conſilio ab Eo, qui opus ſuum negligere numquam poteſt, in perpetuum iri adminiſtratum; nae is valde levis fuerit inconſtansque, niſi hominis cuiusvis ſtudio in primis digniſſimum iudicet, *Conſilium illud rationemque*, quibus & conſtat & regitur hoc Totum, cuius ipſum genus noſtrum par-

2 Dicetur equidem ſuo loco, quantum ſit, quod hoc in genere humana ratio vel plane ignoret, vel caecutientibus ſaltem oculis non niſi aegre, ieiune, & quaſi per tranſennam, cognoſcat; ſed illud etiam exponetur, quam feliciter omnes iſtas nebulas caliginesque Lux illa exoptata diſpellat, quam Deus, palpantes in tenebris ad veritatis cognitionem propius adducturus, clariſſimam nobis accendit. Viderint tandem *lucifugi* iſti, qui, rerum divinarum humanarumque ſcientiam profeſſi, perennem illum & limpidiſſimum fontem, e quo ſingularis Dei favor coeleſtem veritatem dulciſſimamque pleniſſimis hauſtibus trahendam pandit, praefracte contemnunt; viderint ipſi, caeciſſimi bipedum, an impudentiſſimi, rectius pronuncientur. Nos interim, quos verum non pudet e veritatis fonte haurire, *Gloriam benificentiſſimo Patri tribuamus, coeli terrarumque Domino, qui haec, ab opinatis ſapientibus intelligentibusque recondens, parvulis infantibusque detexerit.* Nos Deum obteſtari numquam intermittemus:

Da, Luce reperta,
in Te conſpicuos animi defigere viſus!
Deiice terrenae nebulas & pondera molis,
atque Tuo ſplendore mica! Tu namque ſerenum,
Tu requies tranquilla piis: Te cernere, finis,
principium, vector, dux, ſemita, terminus idem.

Ut habet dulciſſimus BOETHIUS *de Conſol. Philoſ. Lib. III. Metr. IX.*

tem haud infimam conſtituit, pernoſcere. Cui rei cum ſit conſentaneum & conſequens illud, quod etiam infra monebitur, ut ſummus Univerſi Arbiter velit, a mentibus creatis, quas in hoc mundo locavit, eamdem rationem, idem conſilium, quod ſequitur Ipſe, teneri; in hoc omnes animi nervos intendi; ad hoc, tamquam ad unum caput, unamque ſummam, omnes vitae actus referri: quae tandem cura prior, quod ſtudium antiquius ſanctiusque eſſe debebit, quam hoc, quo fines rerum ſcrutemur, omnique enitamur operâ, ut illum praeſertim extremum Finem ultimumque, in quo cuncta collineent, quo ab ipſa Mente ſuprema univerſi huius & procreatio & adminiſtratio referatur, quo pariter noſtrum omne conſilium, & univerſae vitae ratio actioque ſit referenda, compertum habeamus?

Haec igitur & ſimilia ſaepenumero mecum reputanti, cum iamdiu a me publicum aliquod, ſive ingenii ſive ſtudiorum qualiumcumque, ſpecimen poſceretur; dignum in primis viſum eſt hoc argumentum, in quo, quid valeant humeri, experirer. Sed in latiſſimo dicendi campo modus eſt aliquis terminusque quaerendus, & ſumma tantum capita rerum, pro inſtituti ratione, poterunt perſtringi. Quocirca quae ſive ad Dei conſilium, quo hunc mundum adminiſtrat, ſpectant, ſive ad finem eum, quo hominis conſilium omne eſt referendum, ea iam brevi quaſi tabula complecti, adeoque *Morale Syſtema huius Univerſi,* 1 cum ex naturae rectaeque rationis inſtitutione, tum vero ex divinarum vocum praeſcripto, quae ſunt duces ad veritatis cognitionem certiores, Deo adiuvante, delineare adgredior.

§. II. Sed de *Fontibus,* unde haec, quae disputabimus, ſint depromenda, aliquid uberius praecipere, haud erit ab

1 Igitur *Syſtema morale huius Univerſi* (τοῦ παντὸς) nobis dicitur, ſumma omnium finium particularium, quos huius univerſi conditor gubernatorque Deus vel ſequitur Ipſe vel Mentibus creatis perſequendos praeſcripſit.

hoc loco alienum. Ad universam igitur *Rem moralem* cognoscendam *duo subsidia* a *naturâ* subministrata habemus, quorum alterum altero iuvari oportet. Qui quidem in ea mentis humanae vi, quae *Ratio* nominatur, omne principium instrumentumque cognoscendae rei moralis, a natura datum, ponunt, ii vel *rationis* vocabulum latissimo quodam, & parum usitato inter Philosophos, sensu accipere, vel minus adcurate in notionum nostrarum originem inquisivisse videntur. Soli *rationis* operationi, quae nimis lente processura erat, res maximi momenti non est commissa. Est *anticipatio quaedam naturae*, qua non prima fundamenta solum scientiae mentibus nostris adferuntur, sine quibus nihil agere intellectus hominis valet; sed plurium etiam ex iis veritatibus, ad morum informationem facientibus, quarum ad notitiam recta ratio non potest nisi per satis longam argumentorum seriem demum pertingere, praeviae quaedam & necessariae intelligentiae enudantur.

Omnibus hoc a natura tributum est mortalibus, ut, cum ad eum pervenimus rationis usum, quo discrimen interesse intelligamus inter illas actiones, quae *libero hominum consilio* suscipiuntur, atque brutorum actus, aut mutationes eventusque eos qui non sunt in hominis potestate siti, tum vero proprius quidam in mentibus nostris *sensus* generetur *honesti*, *recti*, *iusti*, *virtutis*, *aut horum contrarii*, quod in actionibus eorum, quibuscum vivimus, vel quorum ad nos fama pertingit, inesse videatur. Peculiari modo movemur, cum cogitamus, hoc, quod agitur, ab eo esse peractum, qui *meditato* sic agere maluerit *consilio*, quam alia quacumque ratione, cum sive actionem istam non suscipere, sive longe secus agere, in plena eius positum fuerit potestate. Motus autem istius sive *sensus*, qui *moralis* rite nominatur, vis ea est, ut aliud agendi genus (etiam priusquam vel de Dei praecepto, vel de fructu quodam ex eiusmodi facto ad nos redundante, cogitemus) placeat nobis commendeturque ob id ipsum, quod *voluerit*

ſic potius, quam ſecus agere, auctor; ut probemus hunc atque laude dignum cenſeamus, & ipſi eumdem ſtudio quodam, quin & admiratione quoque interdum, hanc ipſam ob cauſſam, proſequamur. Alia ratio agendi, huic oppoſita, contrariam etiam vim habet; ut diſpliceat nobis actio eo ipſo, quod, cum potuerit aliter agere is qui eam ſuſcepit, ſic tamen *maluerit*, utque eamdem ob cauſſam improbemus hominem & vituperio dignum cenſeamus. 1

1 Nihil opus eſt, aut argumentis hoc facere longius aut exemplis, quod ſuus quemque ſenſus, niſi cui praeſtantiſſima mentis vis nimio neglectu plane obtorpuerit, condocere poteſt. Sed iuvat tamen de hoc genere rerum eos potiſſimum e Philoſophis monentes audire, quos in hominis natura perquirenda, virtutisque & officii ratione atque initiis indagandis, una natura duce uſos eſſe conſtat. Ecce ergo eum, cuius tam multa exſtant praeclare ac paene divine ad mores informandos monita, M. Tullium ita habentem: *Ut pulcritudo corporis apta compoſitione membrorum movet oculos & delectat hoc ipſo, quod inter ſe omnes partes cum quodam lepore conſentiunt; ſic hoc decorum, quod elucet in vita, movet adprobationem eorum, quibuscum vivitur, ordine & conſtantia & moderatione dictorum omnium atque factorum. De Offic.* I. 28. *Natura ſic generata eſt vis hominis*, ait idem, (*de Finib.* V. 15.) *ut ad omnem virtutem percipiendam facta videatur: ob eamque cauſſam parvi virtutum ſimulacris, quarum in ſe habent ſemina, ſine doctrina moventur.* Audacter ad eamdem naturae vim provocat apud eumdem Ciceronem Cato, *de Finib.* III. 11. *Honeſta*, inquit Seneca, (*de Beneſic.* IV. 17.) *placent ſuapte naturâ: adeoque gratioſa virtus eſt, ut inſitum ſit etiam malis, probare meliora. - - Maximum hoc habemus naturae meritum, quod virtus in omnium animos lumen ſuum permittit; etiam, qui non ſequuntur illam, vident.*

His antiquioribus unum addo e patrum noſtrorum memoria, Ioh. Lockium, qui mihi in primis humane, hoc eſt, ad hominum captum utque decet hominem, philoſophatus eſſe videtur; qui facultatis cognoſcendi, quae ineſt menti humanae, hiſtoriam compoſiturus, diligentiſſimae obſervationi naturae humanae totum operis ſui aedificium ſuperſtruendum duxit. Unde recte de hoc celebris quidam Gallus iudicaſſe videtur: *Rejettant toutes les Hypotheſes, qu'une Imagination un peu vive peut ſuggérer, il n'avançe rien qui ne ſoit fondé ſur l'expérience*

Sicut autem ad iudicandum de *aliorum* actionibus ipsâ naturâ ducimur; sic mox animadvertere licet, illos similiter de his, quae a nobis aguntur, iudicare. Qua re commoti, cum hoc pariter omnibus eâdem naturâ insit, ut minime aequo animo quodvis, quod de nobis feratur, iudicium patiamur; incipimus ad nos ipsos etiam, eaque quae nos gerimus, simili modo adtendere, ut iam propriorum quoque morum, & agendi rationis nostrae, spectatores quasi iudicesque sedeamus. Quo quidem in foro, ubi vivendi consilium ratioque, quam sequimur, talis nobis esse videtur, qualem in aliis probaremus, tum vero nos etiam ipsi

de tous les Hommes; & qui ne soit tel, en un mot, que ses Lecteurs se trouvent obligez de dire, cela est vrai, car je le sens. (DES MAIZEAUX in *Praefatione* ad *Recueil de diverses Pieces par Mrs. Leibniz, Clarke, Newton* &c. Tom. I. p. m. XCIII.) Is igitur de origine & natura notionum moralium disputans, quas mente conceptas habemus, *Lib.* II. *de Intellectu humano*, Cap. XXVIII. plura adfert, quae egregie hunc locum, in quo versamur, illustrant, §. 10. 11. 12. Vol. I. p. 326. sqq. Edit. Angl. Londin. 1735, Licet, cum totam rem non sit complexus persecutusque, a multis malè intellecta fuerit haec eius disputatio, & graviter reprehensa.

Ceterum fatendum est, eas saepe hominum actiones nobis non posse non probari, quas revera molestiam quamdam incommodumque *iisdem nobis* importare videmus; alias iudicio illo nostro, de quo hîc agitur, improbari condemnarique, e quibus haud exiguum commodum fructusque nobis adfertur. Neque illud praetereundum, quod agendi ratio eiusmodi, qualis per se nobis probatur laudabilisque habetur, tanto maiori laude excipienda omnibus videatur plausuque, quo plures, qui ita egerit, eam ob caussam ex voluptatibus illis, quae sunt in primis naturae adpetitionibus, spreverit omiseritque, quo plura superaverit impedimenta, immo molestias etiam, labores, aerumnas forti animo pertulerit. Quod si autem hoc in aliquo homine miramur, quod *potuerit* id, quod egit, praestare; non tam ad mores, quam ad ingenium artemque hominis iudicium nostrum refertur: nisi forte cogitemus, ideo eum hoc *potuisse*, quoniam studio suo datâque operâ solertiam tantam & ingenii animive magnitudinem *voluerit* sibi comparare.

probamus, &, domeſtico freti teſte, iniqua aliorum de nobis iudicia aſpernanda cenſemus. Sin vituperandos a nobis eſſe in aliis hominibus mores noſtros, condemnandosque, ſenſus intimus docet; tum vero cum pudore doloreque agnoſcere cogimur, recte eos, qui nos improbarint, iudicaſſe. 1

§. III. Duabus autem maxime rebus cernitur id, quod *moralis* ille *ſenſus* ad ea, de quibus hac disputatione agitur, cognoſcenda adfert.

Primo quidem hac ipſa naturae conſtitutione noſtrae, & quaſi anticipatione, inſtruimur, ut magnum illud intelligamus diſcrimen, quod inter varii generis actiones hominum liberas intercedit; ut harum alias, quae nimirum ſenſu hoc probantur, honeſtas, rectas, iuſtas, virtutis rationi conſentaneas, iudicemus; alias in vitiis, turpibus, pravis habeamus: quamquam plures etiam occurrunt, de quibus neutram in partem ſenſus moralis pronunciat; quae

1 De *ſenſu morali* e recentioribus Philoſophis ex profeſſo egiſſe patrem quaſi illum reductae ad vera principia, & nobili ſuae ſimplicitati reſtitutae, morum Philoſophiae, FRANCISCUM HUTCHESONUM, neminem, qui haec ſtudia colit, latere poteſt. Neque vero poenitebit, de eodem argumento FORDYCII *Elementa Philoſophiae Moralis* conſuluiſſe, exiguum quidem illum, ſed vere aureolum, ſi quid aeſtimare valeo, libellum; cuius Gallica verſione IONCOURTII utor, quae *Hagae Comitum* 1756. prodiit. Quorum poſt eximias operas, nihilo minori cum voluptate fructuque legentur, quae de eodem argumento a praeclari viro ingenii MERIANO disputata, in *Actis Academiae regiae Berolinenſis Anni MDCCLVIII.* anno demum 1765. editis, lucem viderunt.

Alienis autem factis ſenſum hunc virtutis prius commoveri, quam de noſtris propriis iudicare incipiamus, non obſcure poſt CICERONEM, paſſim id ipſum ſignificantem, obſervat SENECA, *Epiſt.* CXX. qua omnis illa quaeſtio, *quo modo prima ad nos boni honeſtique notitia pervenerit?* egregie prorſus illuſtrata legitur. Sed in primis iuvabit de hoc loco diſſerentem audire mirum illum, meo quidem iudicio, in perſcrutandis colluſtrandisque reductiſſimis humani animi latebris, aperiendisque ſecretis, quibus mens hominis commovetur, cauſſis & quaſi pon-

quidem *indifferentes* dici vulgo solent, sed, ubi nihil est omnino, cur eas improbemus, in *rectis* rite numerantur. In omni autem sensus moralis iudicio de hoc, quod vel praeclare actum sit, vel secus, non tam ipsa per se spectatur actio, quam quoad *consilium* atque *finem*, quem secutus sit, quove tenderit is, de cuius agendi modo quaeritur: ut, in actione quavis ad finem istum relatâ, sive honestatis virtutisque ratio, sive huius contrarium, inesse iudicetur.

Neque vero, sine ista naturae anticipatione, ulla *virtutis*, *officii*, *obligationis moralis*, quae dicitur, & quae sunt huius generis alia, informari notio mentibus hominum posset. Educatio certe, magistrorum institutio, consuetudo, imitatio, variae idearum consociationes, omniaque quae ad deprimendam sensus moralis auctoritatem a quibusdam colliguntur; possunt haec quidem ita flectere notionum nostrarum cursum, ut certa quaedam agendi ratio, tamquam ad finem aliquem tendens eiusmodi, ob ocu-

deribus, artificem ADAMUM SMITHIUM, apud Glasguenses moralis Philosophiae nuper Professorem; e cuius eximio opere, quod est Anglico sermone *The Theory of moral sentiments* inscriptum, eorum in gratiam, qui has literas amant, nonnulla huc spectantia transscribere liceat. *Was it possible* (sic ille, *Parte* III. Cap. 2. p. 198. sqq. Edit. secundae Londin. MDCCLXI.) *that a human creature could grow up to manhood in some solitary place, without any communication with his own species; he could no more think of his own character, of the propriety or demerit of his own sentiments and conduct, of the beauty or deformity of his own mind, than of the beauty or deformity of his own face. All these are obiects, which he cannot easily see, which he naturally does not look at, and with regard to which he is provided with no mirror, which can present them to his view. Bring him into society, and he is immediately provided with the mirror, which he wanted before. - - Without this the obiects of his Passions would occupy his whole attention. The Passions themselves, the desires or aversions, the joys or sorrows, which these obiects excited, tho' of all things the most immediately present to him, could scarce ever be the obiects of his thoughts. - - Our first Ideas of personal beauty and deformity are drawn from the shape and appearance of others, not of our own. - - Our first moral*

los nostros ponatur, qualis menti nostrae naturâ probatur commendaturque: unde cunctos actus, qui eodem nobis spectare videntur, similiter probabimus, in honestisque ponemus, aut vice versâ. Ipsius *honestatis* aut *sceleris* informari notio nullo pacto posset; *comprobare* aut *vituperare* nihil quidquam, tamquam *honestum* aut *turpe*, *iustum* aut *iniustum*, valeremus; nisi vis illa & facultas, qua insignem inter actiones, libero mentis consilio subiectas, differentiam percipimus, initio esset naturae humanae ingenerata, altissimeque pectori cuiusvis infixa.

Iam vero 2do habet hoc, praeter alia, *moralis sensus* cum caeteris sensibus (sive *corporeo*, qui *externus* etiam dicitur; sive *interno* illo, quem *reflexionem* LOCKIUS vocat, 1 *adperceptionem* LEIBNITIUS, 2 alii, CARTESIUM maxime secuti, *conscientiam internam* nominarunt; 3 sive tandem cum *pulcritudinis sensu*, de quo praeclare HUTCHESONUS 4 singulari commentatione tractavit) habet igitur cum his moralis sensus hoc commune, ut per eum non *generales* statim regulae legesque mentibus nostris adferantur, secundum quas de iis, quae sunt sensus huius iudicio subiecta, sit iudicandum; sed ut quavis occasione de re quaque occurrente *sigillatim* moneamur. Atque adeo late quidem patet sensus moralis dominium, ut illius operâ non de humanis solum actionibus feramus iudicium, sed divinorum etiam

criticisms are exercised upon the character and conduct of other people, and we are all very forward to observe, how each of these affects us. But we soon learn, that others are equally frank with regard to our own. - - We begin upon this account to examine our own passions and conduct, and to consider, how these must appear to them, by considering, how they would appear to us, if in their situation. We suppose ourselves the spectators of our own behaviour, and endeavour to imagine, what effect it would, in this light, produce upon us. This is the only looking-glass, by which we can, in some measure with the eyes of others, scrutinize the propriety of our own conduct.

1 LOCKIUS *de Intell. Human.* Lib. II. Cap. I. §. 4.

2 LEIBNITIUS, ut alibi, sic in *Principiis Philosophiae*, quae, eruditâ Praefatione ornata, recudi curavit A. 1761. praestantissi-

consiliorum actionumque, quoad eae quidem nobis innotescunt, aequitatem, iustitiam, sanctitatem aestimemus.

Hic igitur sensus, naturae nostrae penitissime insidens, potest ille quidem diuturno neglectu obtorpere, & quasi obtundi, ut de acie sua multum amittat, immo variis etiam modis depravari, in sinistramque partem flecti; extrahi plane e naturae nostrae constitutione evellique nullo modo potest. Unde, quantacumque sit vitiatae hominis naturae corruptela, tanta tamen huic sensui superest vis & efficacia, ut ad eum provocare non dedignetur Gentilium Doctor, divinitus ipse edoctus; dum, quaecumque sunt σεμνὰ, δίκαια, καλὰ, quae sunt proprio huius sensus iudicio subiecta, nobis meditanda curandaque commendat. 5 Immo ipse Deus, cum propius sese hominibus cognoscendum praeberet, legesque populo suo & iura, verbis expressa, daret, ad sensum illum iusti & aequi, menti humanae insitum, quo de legum institutorumque divinorum praestantia iudicent, provocat: *Quae est gens magna*, inquit, (*Deuteron.* IV. 8.) *cui tam iusta sint instituta & iura, quam est haec omnis lex, quam hodie vobis Ego propono?* Et apud ESAIAM V. 4. *Nunc, habitatores Hierosolymorum, virique Iudae singuli! iudicate quaeso inter me & vineam meam! Quid faciendum amplius in vinea mea, quod non fecerim in ea?*

mus MATTHIAS HEUSSIUS noster, cuius in primis ad liberalem Philosophiam natum ingenium norunt omnes, quibus illo Praeceptore licuit uti; ego vero insignia de studiis meis merita grato pioque animo, quavis occasione, lubentissimus praedico.

3 Sic, praeter alios, IOH. CLERICUS in *Pneumatologia* Sect. I. Cap. I. §. 2.

4 Vide libellum, cui titulus: *An Inquiry into the Original of our Ideas concerning Beauty, Order, Harmony and Design*, sive, minorum scriptorum moralium HUTCHESONI *Tractatum primum*, praefixum secundo illi, *de Bono & Malo morali*, quorum utor editione quinta, *Londin.* MDCCLIII.

5 Vide *Epist. ad Philip.* IV. 8. *Eph.* VI. 1. 1. *Tim.* II. 3. Idem sensus haud obscure, & ex professo, laudatur in Epist. *ad Ro-*

§. IV. Iam igitur de singulis eorum, quae honesta, quae in moribus hominum bona laudabiliaque iudicantur, aut contra, quod si idem semper omnium mortalium & consentiens iudicium cerneretur; nemo fortasse umquam de principiis iis, e quibus ista iudicantur, enodandis, aut de summâ eorum, quae sensu morali vel probantur vel improbantur, colligendâ, deque universâ morum doctrinâ

man. II. 15. Et divinus Servator homines illos, qui hunc iudicem intra pectus sedentem audire recusant, aut eius monita, audiant licet, dissimulant tamen, graviter reprehendit, apud LUCAM, XII. 56. 57. Ὑποκριταὶ, τὸ πρόσωπον τῆς γῆς καὶ τοῦ οὐρανοῦ οἴδατε δοκιμάζειν . . . τί δὲ καὶ ἀφ' ἑαυτῶν (*proprio marte, proprio sensu*) οὐ κρίνετε τὸ δίκαιον; Atque, quod de eodem *sensu* breviter & scite ait HUTCHESONUS, *quae sensu morali comprobantur, recta dicuntur & pulcra, & virtutum nomine appellantur; quae damnantur, foeda dicuntur, aut turpia, aut vitiosa:* (*in Philosophiae Moralis Institutione compendiaria*, nitidissimo sermone latino conscripta, cuius utor editione altera *Glasg.* MDCCXLV. Lib. I. Cap. I. p. 18. sq.) cum quo consentit illa *virtutis* universae definitio, quae est apud CICERONEM, quartâ *Tusculanâ*, *Cap.* 15. ubi, *Virtus*, inquit, *est adfectio animi constans conveniensque, laudabiles efficiens eos, in quibus est, & ipsa, per se, suâ sponte, separatâ etiam utilitate, laudabilis:* id ipsum vero ne sacrorum quidem scriptorum auctoritate destituitur. Divus certe PAULUS, *ad Philip.* IV. 8. cum haec tria, ὅσα εὔφημα, εἴ τις ἀρετὴ, καὶ εἴ τις ἔπαινος, coniungit, *virtutis*que nomen inter *ea quae bonam famam conciliant*, & ipsam *laudem*, ponit medium, ut haec verba mutuo se ipsa explanent, praeclare id, quod de nativa virtutis & honestatis notione, e sensu morali repetendâ, diximus, confirmare videtur. -- Quo referendus est etiam usus nominis Hebraei *tehilâh* aut *tehilôth*, *laudes* proprie significantis, quod non *Alexandrini* tantum per ἀρετὰς interpretantur, *Esai.* XLII. 12. LXIII. 7. XLIII. 21. sed ipse etiam θεόπνευστος PETRUS, *primâ Epist.* Cap. II. 9. Quo loco GROTIUS quidem *potentiam* tantum Dei vult significari; sed, & ipsa rei ratio docet, & quae ibi sequuntur verba (*v.* 10. 11. 12.) declarant, *virtutes* proprie nominatas, id est, *perfectiones morales* potissimum hîc denotari; quas quidem virtutes electus Dei populus non tam verbis praedicare, quam ipsa re imitari, & in se vitaeque propriae actione exprimere, eaque ratione spectandas hominibus prae-

in σύστημα quoddam & adcurate exſtructam diſciplinam, redigendâ cogitaſſet. Sed triſtis experientia, fatendum eſt enim, docet, mire non modo ab aliis alios, verum & ipſos nos ſubinde a nobis in iſto maximi momenti iudicio diſſentire: ut iam laudetur haud raro ab his, quod culpatur ab illis; & eadem ſaepe agendi ratio ab iis ipſis, qui paulo ante damnaverant, mox comprobetur, aut vice verſa. 1

bere iubetur, ut videant calumniatores, & gloriam Deo tribuere diſcant.

1 Cum hoc conſilio ſit *ſenſus moralis* a ſapientiſſimo Creatore naturae hominum infixus, ut, quod eſt in omni vita graviſſimum, quid quaque occaſione a nobis fieri, qua ratione viribus agendi, quibus inſtructi ſumus, oporteat uti? huius opera doceremur; conſentaneum certe erat, ut ſimilis eademque huius ſenſus vis in omnium mentibus hominum cerneretur; non ut ea ipſa agendi ratio aliis naturâ commendata eſſet, quam alii, eadem duce natura, improbare condemnareque inſtituerentur. Neque revera aliter ſe res habet: eadem voce, ſi modo audire velimus, omnibus natura adclamat; &, *quae in animis inprimuntur inchoatae intelligentiae, ſimiliter in omnibus inprimuntur,* ut eſt apud M. Tullium *de Legib.* I. 10. -- Quid ergo? Unde tandem mira illa & infauſta, de rebus maximis hoc ex genere, inter homines diſſenſio, idem laudantibus aliis, aliis vituperantibus? Duabus nempe potiſſimum rebus cernitur error hominum, naturae vocem non exaudientium. Tum quod id, de quo, honeſtumne factu ſit, an turpe, quaeritur, non adtente ſatis conſiderant ſemper, quid ſit? quo tendat? quae ſit eius vis, qui finis, qui effectus? ex quo fit, ut plane aliter ſaepe adficiantur, atque ſi rectius rem conſideraſſent: qui error, ſaepius repetitus, habitum inducit quemdam perverſe iudicandi. Alterum eſt vitium hoc, quod interdum, ſentiamus licet germanam ſenſus moralis vim, de actionis propoſitae honeſtate turpitudineve admonentem, opponimus tamen huic iudicio aliud contrarium, e prioris generis errore oriundum, cui ob malum contractum habitum pertinacius adhaeremus, maioremque fidem habemus.

Vitiorum autem horum triplicem fere *cauſſam* & *originem* reperio: quarum *prima* eſſe videtur, *negligentia* quaedam, cunctis paene mortalibus propria, qua, prima quaque ſpecie rerum contenti, ſicut ſemel aliquid viſum eſt, ita ſemper iudicare ſolemus; cui rei accedit obſtinatus quidam *faſtus* & *pravus*

Ex quo misera rerum maximarum confusio & perturbatio vitae humanae exsistit. Qua in constitutione rerum, qui certi aliquid cupit tenere, qui firmam quamdam normam stabilesque leges, ex quibus quodque aestimari debeat agendi consilium, anquirit; is iam *rectae Rationis* adhibeat vim; qua ornavit Deus hominis mentem, ut *consequentia cernat, caussas rerum videat, earumque progressus & quasi antecessiones non ignoret, similitudines comparet, & rebus praesentibus adiungat adnectatque futuras.* Huius enim operâ similiter hoc loco uti licebit, sicut in aliis scientiis, ubi e primis tamquam elementis initiisque iis, quae sensibus & experientiâ sunt percipienda, adcurate fundatam volumus, & iusto ordine compositam, exstruere disciplinam. Ex observationibus quippe propositionibusque particularibus, quae sint

pudor, quo, inveteratos agnoscere errores, & praeiudicatarum opinionum vitia deponere, impedimur. Eoque gravius fit illud malum, latiusque manat, quod 2do. *sinistra educatione* parvulis, priusquam propriis rem intueri oculis propriumque consulere sensum queant, falsis sub speciebus res complures depinguntur; unde aliter, atque naturae sincerae vi efficeretur, rebus iis miseri commoventur, & ad perversum de illis ferendum iudicium a teneris adsuefiunt. Denique, 3tio. gravissimorum hoc in genere errorum fons quasi perennis in eo cernitur, quod cum de nostris, aut de aliorum actionibus iudicamus iis, in quibus nostra quodammodo res agi videatur, *partium studio* impediti & *pravo nostri amore* illusi, iudicium feramus plerumque diversum & plane contrarium saepe ei, quod aequus quisque spectator & iudex, quales nos esse natura iubet, pronunciaturus erat. Quo fit, ut eamdem iudicandi rationem, renitente licet iudice intra pectus sedente, ad illas etiam occasiones paullatim transferamus, ubi nostra res nulla agitur; ne scilicet in aliis laudandis vituperandisve nos ipsos condemnare videamur. -- Haec fere spectans TULLIUS, cum, *iustos naturâ nos esse factos*, dixisset: (*de Leg.* I. 12.) *Atque hoc*, inquit, *in omni hac disputatione sic intelligi volo, quod dicam, naturam esse; tantam autem esse corruptelam malae consuetudinis, ut ab ea tamquam igniculi exstinguantur a natura dati, exorianturque & confirmentur vitia contraria.* Quod si consideretur, adparebit etiam ratio, qua eorum utrumque, quorum aliâs alterum alteri repugnare possit videri, verissime dictum sit a

perspicuae maxime & indubitatae, utpote communi optimorum quorumque, ut quisque minime a naturae simplicitate recesserit, sensu atque consensu comprobatae, adscendimus ad regulas veritatesque generaliores, quibus id, in quo illae conveniunt, contineatur. Quibus constitutis & extra dubium positis, rursus ad specialia quasi descendimus, singula genera superioribus subiecta circumspicimus exquirimusque, & ex his quae clara sunt, ea quae minus aperta, diiudicamus; ut aptum quoddam omnibusque partibus cohaerens & consentiens σύστημα prodeat officiorum hominis omnium, & praeceptorum de Fine, quo sit quidque in hominum vita referendum. 1 Quam in partem commode CICERO, de Finib. V. 21. *Homini*, ait, *natura dedit talem mentem, quae omnem virtutem iam accipere posset, ingenuit-*

duobus illustribus poëtis; cum OVIDIANUM illud, *Metamorph. Lib.* VII. *Fab.* 1.

-- -- Aliudque cupido,
mens aliud suadet. -- --

tum vero, quod est apud acutum IUVENALEM, *Sat.* XIV. 321.

Numquam aliud Natura, aliud Sapientia dicit.

Quo pacto autem vitia sensus moralis, vel potius falsa hominum iudicia ex neglectu illius sensus aut sinistro usu oriunda, (hoc enim in omnibus mentis humanae facultatibus considerandis observari sedulo velim, ne *usum* virium cum ipsis *viribus* confundamus: quod si cavetur, innumeri evitabuntur errores, innumerae lites contentionesque de gravissimis quaestionibus amice componentur; cuius rei memorabile argumentum in loco *de mentis humanae libertate* mihi videor invenisse) vitia igitur illa quemadmodum studio & ratione corrigi possint, paucis quidem, sed bene monet HUTCHESONUS meus, in *Illustrations upon the Moral sense*, qui est minorum scriptorum moralium *Tractatus quartus*, Sect. IV. Cuius libri, praefixo Tractatu *de Passionibus*, quarta, qua utor, editio prodiit *Londini* 1756.

1 Sit ergo mihi is, qui praeceptorum virtutis officiique aptum componere σύστημα volet, sedulus mentis humanae, & eorum quibus illa commoveri solet, observator; qui non ad ea tantum, quae primos naturae stimulos excitant, quos *nisus naturales* nominare consuevimus, sed ea etiam in primis, quae *sensu morali* aut probantur aut improbantur, quae magis, quae

que sine doctrinâ notitias parvas rerum maximarum, & quasi instituit docere, & induxit in ea quae inerant tamquam elementa virtutis: sed virtutem ipsam inchoavit, nihil amplius. Itaque nostrum est (quod nostrum dico, artis est) ad ea principia, quae accepimus, consequentia exquirere, quoad sit id, quod volumus, effectum.

§. V. Sed aliae sunt praeterea partes, quas ad pernoscendum Systema Morale huius Universi *recta Ratio* confert. Hac enim viâ, quam adhuc indicavimus, nihil efficitur aliud, nisi ut singula ea, quae sensu morali hominibus sunt commendata, aut horum contraria, unam in summam colligantur. Qua quidem ratione, & satis apta officiorum hominis virtutisque praeceptorum descriptio confici, & *obligationis* vis etiam ea, quae ex ipso sensu morali exsistit,

minus, studiose adtendat. Det operam, ut eos, quos ipsa natura nobis iniecit, igniculos a malae consuetudinis depravationibus dignoscere discat. Pertentet alios; noscat se ipsum. Notet fontem erroris eorum, qui, quod minus curate ea, de quibus iudicare praesumunt, considerarunt, quod praeiudiciis obnubilati sunt, animique perturbationibus agitati, secus adficiuntur & iudicant, quam alii, vel hi ipsi tum, cum, depositis falsis opinionibus, aut nondum inductis, animo perturbatione vacuo, ea de quibus quaeritur adspiciebant. Animadvertat praecipue, quid de *aliorum* agendi rationibus iudicemus? quo modo adficiamur, ubi nostra res nulla agitur? quia propriae utilitatis studium falsam rebus speciem saepissime inducere, aciemque sensus moralis praestringere solet. Motus parvorum, *in quibus velut in speculis*, ut ait nonnemo, *natura cernitur*, diligenter observet. Videat, *quamobrem* quaeque actio aut mentis consilium comprobetur aut vituperetur? id est, quam partem illius consilii respiciat potissimum is, qui illud aut comprobat aut condemnat. Neque vero hoc ignoret, saepe aliter ore pronunciare homines de rebus, aliter intus moveri sentireque. Percurrat praeteritorum temporum & omnium gentium historiam; non tam eo consilio, ut, quid *egerint* homines, sed ut, quid *iudicarint* senserintque de diversis agendi rationibus, & quid praecipue intuentes sic iudicarint, ediscat. Haec & similia curans observansque, inveniet magnum numerum eorum agendi consiliorum, quae omnibus mortalibus na-

intelligi poteſt. Quippe cum officio hominis, aut omnino discrimini illi, quod inter honeſtum & turpe, iuſtum & iniuſtum, rectum pravumque ponimus, ratio conſtare ſua nullo pacto queat, niſi ad horum alterum ſequendum, fugiendum alterum, *obligatos* eſſe homines cogitemus; in primis operae pretium eſt, ut, quae ſit vis iſtius *obligationis?* quid ſit, quod curſus vitae ad definitum quemdam finem dirigendi *officium* mortalibus *imponat?* quove *fundamento* omnis noſtra ad virtutis ſtudium uſumque *nitatur obligatio?* conſideretur. 1 Igitur prima quidem origo, unde & ipſa notio obligationis moralis ad mentem noſtram defertur, & vis eius, quae ſit, intelligitur, ex ipſo illo, de quo ſatis iam multa diximus, morali ſenſu eſt repetenda. Sicut enim *veri criterium & nota* omnis recte a CARTESIO, & iam ante

turâ, ut iuſta, pia, honeſta commendari; alia, quorum vim eſſe contrariam, certo & confidenter pronunciare poſſit.

Nunc videat, quid habeant ea, quae communi hominum ſenſu comprobantur, inter ſe commune, in quo conveniant? quo tendant? ſicque *regulas generales* conficiat, quibus id, quod naturâ hominibus commendatum ſit, contineatur. Has denuo inter ſe comparet, &, in quo hae ipſae conveniant? quo collineent? exquirat. Quo pacto invenietur tandem ſumma illa, ad quam ea ſingula, quae ſunt hominibus commendata, tamquam ad ſupremum *caput extremumque finem* referantur. Quo facto tandem ad hanc ſummam & unicam regulam omne noſtrum de quocumque agendi conſilio rationeve iudicium erit referendum, conſtituendaeque leges magis ſpeciales, generali illi ſubiectae, quae, quid in quaque rerum conditione proxime ad illam ſummam accedat, & proinde officio hominis atque virtutis rationi maxime ſit conſentaneum, quid contra, edoceant. Quas ad leges dein, medias inter diſſenſiones hominum infinitas, tamquam ad aequos arbitros iudicesque, exceptione omni maiores, provocare licebit. -- De regularum harum generalium origine, quibus virtutis officiique praecepta contineantur, praeclare, ut ſolet, praecipientem vide eum, quem ſupra laudavimus, SMITHIUM, *Theory of Moral Sentim.* Part. III. Cap. 2.

1 Cuius quidem loci, in graviſſima licet ſummorum virorum contentione verſati, videndum eſt, ne nimis exaggerata ſit ob-

ac poſt hunc ab acutiſſimis quibusque Philoſophis, in *Evidentiâ* ipſâ eſt collocata, 1 quae in propoſitionibus theoreticis cernatur, *ſenſum*que illum *veri*, quo eſt inſtructa mens hominum, feriat atque pellat: ſic, ubi de practicis rebus ſive moralibus quaeritur, in *motu* iſto & quaſi *pulſu*, quo ad ſequenda haec, quae morali ſenſu commendantur, fugienda quae improbantur, impellimur, vis ratioque prima, cur aliud in vitae actione a nobis fieri, aliud relinqui, *oportere decere*ve putemus, id eſt, *fundamenta* proxima *obligationis moralis*, quaerenda ſunt.

Sed in his initiis non conſiſtet is, qui omnem Rei moralis rationem pernoſcere cupit. Longius progredietur, & quaeret, *unde fiat*, ut iſtiusmodi motus pulſusque, ad alia agendi genera nos invitantes, ab aliis revocantes, in mente humana excitentur? Quumque ex *rectae Rationis* concluſionibus intellexerit, omnem iſtam naturae conſtitutionem noſtrae ideo ſic ſe habere, quoniam DEUS, rerum omnium Auctor & humanae naturae Procreator, hanc iſto modo factam voluerit; 2 tum vero ulterius iuvabit anquirere, *quo conſilio* ita comparatam voluerit Deus hominum naturam? quomodo conveniat hoc conſilium, quod in conſtituenda hominis natura ſecutus ſit Deus, cum eo propoſito, quod in toto hoc Univerſo ſpectaverit procreando? quo pacto denique *Mundum moralem* adminiſtret ſupremus

ſcuritas a ſummi viro ingenii, b. MOSHEMIO; cum, *quamcumque hic amplectaris ſententiam*, quamcumque in partem te vertas, tantas *occurrere difficultates*, ait, *quibus enodandis humanum non ſufficere videatur ingenium*. Vide eius *Praefationem* ad CUDWORTHI Commentationem *de Aeterna & immutabili Rei moralis natura*, quam ille, in latinum ſermonem translatam, verſioni magni operis, quod *Syſtema Intellectuale* inſcribitur, ſubiunxit.

1 CARTESIUS in *Diſſert. de Methodo recte regendae Rationis*, Amſt. 1685. p. 21. Cui iungere lubet id, quod eamdem fere in ſententiam praeclare apud CICERONEM a Lucullo disputatur, Stoicorum partes tuente. *Ut enim neceſſe eſt*, inquit, *lancem in libra, ponderibus impoſitis, deprimi; ſic animum perſpicuis cedere. Nam quomodo non poteſt animal non adpetere id, quod*

rerum Arbiter? qua feveritate ufurus fit in eos, qui leges ab Ipfo latas contemnant? quo favore complectatur hos, qui omnes animi nervos ad illas fervandas cuftodiendasque intendant? caeteraque generis eiusdem, de quibus iudicare *fana Ratio* quocumque modo valet.

§. VI. Ad haec autem fubfidia a natura data, id eft, ipfi mentis humanae conftitutioni ab optimo rerum omnium effectore iniecta, accedit aliud, fingulari Dei gratiâ caecutientibus mortalibus, quorum propriâ culpâ priorum illorum vis paene exoleverat, miffum: *Vox illa de Coelo veritatem docens*, (ut ait LACTANTIUS, *Inftit.* III. 30.) *& nobis fole ipfo clarius lumen oftendens*; qua haec, quae five obfcura tantum & adumbrata, five incerta atque infirma, five manca denique & truncata tradere valet naturae lumen rationisque humanae coniectura, ad verum demum redacta divinitusque patefacta docentur. Quod fi qui benignum praeclarumque recufant *Dei magifterium*, cum his iam nobis non vacat multa disputare. Si praefracte quidem illud refpuunt, habeant fibi quod bonum ipfis fuerit vifum; fpiritus, quantoscumque libuerit, fumant; propriae fcientiae fapientiaeque opinione, quousque velint, *inflentur.* — Ventura aetas aut mifere tandem *corrugatos*, aut cum fragore terroreque *disruptos* videbit. 3 Sin ingenui veritatis ftudii fpeciem prae fe quamdam ferunt; fateantur, quamvis fint multa praeclaraque, quae naturae viribus hodie

adcommodatum ad naturam adpareat. . . fic non poteft obiectam rem perfpicuam non adprobare. Academica quarta, quae DAVISIO *fecunda* dicitur, Cap. 12. p. 100. *Edit. Davis.*

2 Unde rectiffime GROTIUS: *Naturale ius*, inquit, *quamquam ex principiis homini internis profluit, Deo tamen adfcribi merito poteft, quia, ut talia principia in nobis exifterent, ipfe voluit. Prolegom.* in Libros *de Iure Belli & Pacis*, §. XII. Cum quibus conferantur ea, quae prolixius de eodem argumento disputat PUFENDORFIUS, *de Iure Nat. & Gent.* Lib. II. Cap. 3. §. 20.

3 Quo valebit id, quod eft apud ipforum horum hominum prophetam:

Quo magis in dubiis hominem fpectare periclis
convenit, adverfisque in rebus nofcere, qui fit.

cognofci intelligique videantur, numquam tamen ad maximarum rerum firmam cohaerentemque cognitionem perventuros fuiffe mortales, nifi divinae traditionis Lumine colluftrati deductique fuiffent. Atque, ut brevi praecidam, defınant tandem fugere Lucem; fepofitis opinionibus praeiudicatis, in rem ipfam, liberâ mente, inquirant; adeant veterum Philofophorum monumenta, & iam fe ipfi doceant, quam deplorabili inconftantiâ fummis viri ingeniis, qui unâ naturâ duce uterentur, de iis ipfis rebus loquantur, quae maxime intelligi potuiffe naturalibus fubfidiis videantur.

Agnofcant, *vires* iftas, quas diximus, effe quidem homini ad inveniendum verum a naturâ tributas; fed hunc effe communem mortalium errorem, ut in earum *ufu*, nifi clarius aliquod lumen accedat, vacillent atque labantur. 1 Cogitent, quantum fit, quod de huius Univerfi ratione, quoad in ea ipfa humanae etiam conditionis ratio & fortis a Deo nobis adfignatae continetur, aut de confilio, quo res Mentium creatarum adminiftrat fanctiffimus fapientiffimusque mundi Gubernator, plane ignoremus, nifi Deus ipfe edoceat. Iam perquirant *facramentum* illud *verae Religionis*, volumina haec, quibus veritatem revelatam nobis divinitus effe profitemur. Videant, argumentis iis, quibus Chriftianae doctrinae origo divina auctoritasque demonftratur, quidquam-ne ponderis aut firmitatis defit, quod defiderari in illis ullo iure queat? ni fi plane *obtorto collo* ad veritatis cognitionem receptionemque rapiendos homines velint; quod Deus quidem numquam voluerit. Experiantur, quidquam-ne eorum, quae perfpicue fana ratio docet, in-

Nam verae voces tum demum pectore ab imo
eiiciuntur, & eripitur perfona, manet Res.
LUCRET. *Lib.* III. 55 - 58.

1 Quam in fententiam fcite illuftris auctor *Anti-Lucretii* ait:
Naturae vox conciderat, Lex victa fluebat
Naturae, humanis nifi vox divina fonaret
auribus, & fanctam, cui nos fubmittere vellet,
amoto Deus ipfe daret velamine, Legem:

veniatur, cui hi libri, quos divinos profitemur, repugnent, nisi iniquis interpretationibus lacerentur? an potius, quae abstrusis meditationibus vix adtingit mens hominis sibi commissa, facili ratione his libris aperiantur? quae suspicatur magis, quam probat, humana ratio, divinâ interpositâ auctoritate sanctissime confirmentur? quae fugiunt plane mentis aciem, admirabili cum perspicuitate tum gravitate ob oculos ponantur; ut de quibus, priusquam Deo docente nota fierent, nemo cogitaverat, eorum iam lumen suavissimo splendore mentibus hominum illucescat? Denique, si illud urgere velint, quod de *Philosophorum* utique *ratione* recte dicitur, longe maximae hominum parti eam esse inutilem, quoniam vim argumentorum, quibus eorum nititur disciplina, sentire percipereque illiteratum vulgus nequeat; discant tantem incredibilem Dei Bonitatem venerari, qui, sicut omnibus, sincero studio verum anquirentibus, illius, quantum ad salutem opus est, cognoscendi potestatem copiamque facit, [2] sic *divinam illam vim efficaciamque* cum verbo suo coniungit, quae in omnium mentes adtente audientium penetret, *divinam*que huius doctrinae *Auctoritatem*, quae est argumenti satis, testetur; quae iis, qui veritatem accipere detrectant, omnem excusationis speciem eripiat; quae his denique singulis, qui submisso cupidoque animo sese Divino Spiritui erudiendos & ad coelestem sapientiam convertendos praebent, quantum cuique satis est, instruendis, convincendis, confirmandis sufficiat. Vide *Iohan.* VII. 17. 1 *Cor.* I. 18 seqq. *Rom.* I. 16. *Psalm.* XIX. 8 - 12. [3]

ut fax Naturae, meliori lumine fulgens,
iam dubiae noctis male fidas vinceret umbras.

Lib. IX. *v.* 1124 sqq.

2 Vide *Psalm.* XXV. 12. &, praeter alia loca, 2 *Thessal.* II. 10. ubi memorabilis & genuina caussa, quae tot hominum saluti obstet, haec allegatur: ἀνθ' ὧν τὴν ἀγάπην τῆς ἀληθείας οὐκ ἐδέξαντο, *quoniam veritatis amorem non admisissent.*

3 Locos longe lateque patentes, quos nobis velut in transcursu tantum perstringere licuit & quasi delibare, de impotentia naturalium subsidiorum & insufficientia, ut sic dicam, ad coelestem

§. VII. Fontibus apertis, unde nostra haurienda putamus, qui, quod eorum notitia in primis ad intelligendum morale huius Universi Systema conducit, adcurate erant describendi; nunc ita nobis procedat oratio, ut, quae de suscepto argumento, his coniunctis subsidiis consociatisque, comperta habemus, ea iam ipsa iusto ordine depromantur. In quo brevitati ut studeam, & temporis spatiique, & totius omnino instituti, ratio admonere videtur: si tamen idoneo loco excurrere paullum contigerit inopinanti, veniam spero. Atque unde potius initium differendi ducam, quam ab Ipso eo, cuius virtute haec omnia, de quibus dicendum est, effecta, constituta, disposita constant; a quo fines rerum omnium panguntur, cuius uno consilio regitur moralis Mundus gubernaturque; qui est etiam Ipse *Primus* & *Extremus*, *Principium Finis*que. Ex iis enimvero, quae de Mentis Aeternae perfectissimâ naturâ proprietatibusque perspecta habemus, dari quaedam videtur, de consilio atque proposito eo, quod Illa in agendis rebus administrandisque, in earumque finibus figendis, sequatur, iudicandi potestas; quae, sicubi deficiet, divinarum operâ scripturarum commodissime supplebitur.

Igitur *Dei* statim notionem hanc pro certâ atque concessâ sumamus, quam unam & probatissimi quique Philosophorum veram iustamque iudicarunt, & Sacrae etiam Literae auctoritate sua magnifice confirmant: esse scilicet

veritatem cognoscendam, deque divinae revelationis, qua utimur, praestantia, plerique eorum, qui *pro veritate Religionis Christianae* scripserunt, ex professo sunt persecuti. Inter quos mihi, si selectam rerum copiam, stringentem argumentorum vim atque robur, instructissimam denique & exquisitam eruditionem cum admirabili perspicuitate coniunctam brevitateque cupias, praecipue commendandus videtur SAMUEL CLARKIUS, *in Evidences of natural and revealed Religion*, sive *altera Parte* libri eius, qui inscribitur, *A discourse concerning the Being and Attributes of God, the Obligations of natural Religion, and the truth and certainty of the Christian Revelation:* qui liber, Anglico quidem sermone saepius recusus, *Latine* etiam & *Germanice* & *Gallice* conversus prostat.

Deum, Mentem aeternam, propriâ constantem virtute, summi perfectique boni non modo plenissimam, sed ipsam Perfectionem summam absolutissimamque; cuius simplicissimâ & individuâ unitate *Essentiae* (liceat enim subinde nomine uti in scholis frequentato) infinitis modis maius aliquid & amplius contineatur, quam omnes particulares perfectiones, quae separatim exsistere in rerum natura queunt, in unum collectae efficiant. 1 Atque in hac ipsa perfectionis Divinae individua plenitudine, vera caussa necessariae aeternaeque & immutabilis exsistentiae Dei quaerenda est; quam exsistendi aeternam necessitatem, cum nulli rei, praeter unum Deum, inesse caussa eiusmodi possit, uni etiam Deo tribuendam esse, recte colligitur. Quocirca ab Eodem etiam rerum omnium origo ducenda est, praeter quem, prius quam aliquid extra se procreare constituisset, nihil quidquam aut exstitit aut exsistere potuit.

Quae ergo Mentem purissimam beatissimamque, cui propria Perfectio, sine rerum creatarum adparatu, satis superque suffecerat, caussa commovit invitavitque, ut ex solitudine quasi sua egrederetur? quid egit, quid spectavit Deus? quod consilium propositumve secutus est in procreandâ hac rerum innumerabilium universitate atque disponendâ? Recte quidem PLATO: Ἀγαθὸς ἦν· inquit: *ἀγαθῷ δὲ οὐδεὶς περὶ οὐδενὸς οὐδέποτε ἐγγίγνεται φθόνος. Τούτου δέ ἐκτὸς ὢν, πάντα ὅτι μάλιστα ἐβουλήθη γενέσθαι παραπλήσια αὐτῷ.* Qui locus ab optimis e veteribus Philosophis est laudatus. 2 Sed hi fere omnes, cum sive, ma-

1 Sic fere, & percommode quidem, ut mihi videtur, notionem Dei evolutam, praeter alios, passim tradit POIRETUS, in *Cogitationibus de Deo, Anima & Malo*, &, qui hunc in plurimis sequitur, RAMSAY in *Principles of natural and revealed Religion* Pert. I. p. 138. & alibi: quorum non me fugiunt sive deliria sive somnia amborum virorum; sed plumbeus sim, si ingeniorum acumen, medios etiam inter errores perlucens, non admirer; ingratusque, si merita, quae in toto, qui hîc agitur, illustrando loco praeclara exstant, non pariter agnoscam magnique habeam.

2 PLATONEM vide in *Timaeo* p. 29. Tom. III. opp. edit. *Serrani*

teriam coaevam Deo statuentes aeternitatisque sociam, Deum inducerent universi huius non Creatorem, sed quasi artificem quemdam, quantum materia praeiacens permisisset, molientem; sive fatali cuidam necessitati agendi gignendique Mentem aeternam implicarent; penitus adsequi verum non potuerunt. Nos autem, quibus, Deum nullà naturae necessitate coactum, liberrimo consilio, de rebus extra se procreandis (quae ante illud consilium initum nullae fuerant omnino) cogitasse, cum probabilibus argumentis perspectum, tum vero divinis testimoniis comprobatum est; totam illam quaestionem, quae *de ipso Consilio, quod in rebus cunctis creandis secutus sit Deus*, habetur, hac fere conclusione rationis confici posse putamus: Nihil agit Mens soluta atque liberrima, nihilque aut procreat aut efficit, nisi in quo conquiescere possit. Sed conquiescere Deus, nisi in eo, quod congruenter naturae Ipsius perfectissimae convenienterque sit factum, nequit; haec autem una ratio Illi, ad adquiescendum in operibus suis,

curante *Henr. Steph.* A. 1578. cuius sententiam laudavit latineque expressit CICERO *de Universo* Cap. 3. & SENECA *Epist.* LXV. p. 190. edit. Lipf.

1 In tota hac quaestione, quae *de caussa rationeque* habetur, *cur hunc mundum creaverit Deus*, etiam atque etiam videndum est, ne vel activam Dei vim genitricemque in rebus tantum *extra divinam Essentiam* gerendis efficiendisque quaeramus, vel caussam, quae invitaverit Deum ad aliquid extra Se agendum, ita comparatam putemus, ut, si eam non secutus esset Deus, minus sapienter, minus benefice, *minus convenienter Naturae suae* perfectissimae egisset. Quorum utrumque, a summis licet philosophis susceptum atque defensum, erroris est plenum, nec potest non difficultatibus homines implicare inextricabilibus. Neque ab hoc loco alienum est, memorabile exemplum paullo enodatius exponere, quo doceamur, quam in contraria & repugnantia plane incidere humana ratio possit; e quibus, nisi mysteriorum divinitus revelatorum lucem accipiat, expedire sese nullo pacto queat.

Cogita enim, quaeso, altera ex parte argumenta ea, quae *contra mundi aeternitatem* adferuntur, & vide, res mutabiles, in quibus perpetua successione ab altero alterum excipiatur,

& requiritur, & pleniſſime ſufficit. Igitur, in omni virtutis ſuae activae & creatricis uſu actuque, hoc ſpectat, hoc ſequitur Deus, hoc propoſitum tenet, in hoc omne conſilium Eius vertitur, ut ad Perfectionis legem, cuius in ſe Ipſe ſummum exemplar habet, quidquid agit geritve referatur. Ex quo intelligi par eſt, nihil aliud Deum, ſive ad procreandum hunc Mundum, ſive ad illius adminiſtrationem, qua omnia gubernat, ſuſcipiendam invitare potuiſſe, niſi liberrimum *perfectionis extra ſe propagandae ſtudium*; quo, de inexhauſto Boni perfectioniſque fonte, qui in Eſſentiae divinae ſinu quaſi recluſus continebatur, ut rivuli emanarent aliqui, utque Perfectionis abſolutiſſimae, quae eſt ipſi propria, monumenta ſaltem quaedam & tamquam ſigna, quam fieri poſſet, praeclariſſima, etiam extra Dei eſſentiam conſtarent, & operibus divinis factiſque expreſſa cernerentur, voluit.

Atque huic quidem ſententiae, de qua nonnulla inſuper in adnotatione ſubiecta [1] monemus, divina teſtimonia egre-

quarum conditio quovis momento modo determinato differat ab ea, quae ante fuerit, poſſint-ne illa ita cogitari, ut nulla earum conditionum prima ponatur, ut perpetuarum viciſſitudinum nullum plane initium, nullum primordium, ſtatuatur? aut, fieri-ne poſſit, ut Deus (nam contra eorum hic non diſputo ſtultitiam, qui ſine Mentis aeternae efficientiâ mundum aeternum ſomniant) Mens infinita, ſolutiſſima, liberrima, ab omni aeternitate, naturae neceſſitate quadam, ad res finitas, a perfectiſſima Ipſius eſſentia diverſas, in quibus abſoluta perfectio ineſſe nulla queat, generandas adſtringatur?

Iam vide ex adverſo, illis argumentis, quae *pro aeternitate mundi* pugnant, quam modo exploſam vidimus, quid reſponderi contra poſſit? *Deus*, inquiunt, *non ſolum vim habet & potentiam agendi aliquid & efficiendi; ſed, cum vis Eius impedimentum inveniat nullum, cumque maioris ſit virtutis perfectioniſque, agere aliquid & efficere, quam otio torpere; ſemper actuoſum eſſe Deum, ſemper agere aliquid & efficere, neceſſe eſt. -- De natura Boni eſt, ſe ipſum cum aliis communicare, ſuamque bonitatem aliis rebus, quantum fieri poteſt, impertiri, & id maxime convenit ſummo Bono, qui eſt Deus. At ſi mundus non ſit ab aeterno, per aeternum (ut ita dicam) tempus nihil egit Deus, & bonitatem*

gie suffragantur; cum *Invisibilia Dei, & aeterna Eius vis divinitasque, ex quo mundus sit procreatus, nunc ex operibus*

suam non communicavit . . Ergo ab aeterno mundum Deus condidit. Quorum prius argumentum apud acutissimum legitur ARISTOTELEM Lib. XII. *Metaph.* Cap. 6. Alterum est PROCLI, quod refert IOHANNES PHILOPONUS in libro *de aeternitate Mundi contra Proclum*, Argum. II. Haec autem argumenta, quibus maximam veri speciem inesse fatendum est, cum magno numero eorum, quibus longe facilius responderi potest, collegit BENED. PERERIUS Libro XV. *de communibus Principiis*; e quo eadem descripta reperi in politissimi nostra memoria Philosophi, ANTONII GENUENSIS, *Theosophia Naturali* s. *Element. Metaph.* Tom. III. p. 37 sqq.

In utroque igitur horum argumentorum, maior, quae ponitur, propositio negari nequit. Nam Deum quidem semper esse actuosum & efficere aliquid, quod sit dignum in quo occupetur, & facile patet, & a WOLFIO in *Theol. Nat.* P. I. §. 105. atque RAMSAEO in *Princ. of Relig.* Prop. IX. est demonstratum. Alterum autem illud, de studio Dei bonum perfectionemque communicandi, convenit cum eo quod est a nobis ipsis supra ostensum, nec dubitari potest. Iam cum in adsumtione id, quod de usu potestatis efficiendi aliquid & generandi, de bonoque cum aliis communicando, generatim erat dictum, ad mundi generationem adplicatur; nihil sane humana ratio, quod contra dicat, invenire potest. Nihil quippe, praeter res a Deo diversas, quas vocamus *mundum*, excogitare valemus, quod ab aeterno generari a Deo, aut cum quo bonum & Perfectio, quae sunt in Deo, communicari queant. Quo minus est mirandum, cum, gravissimam difficultatem his argumentis contineri, acutissimi viri, & in his perspicax S. AUGUSTINUS, *de Civit. Dei* Lib. XII. Cap. 15. 16. 17. fatentur.

Cuius nodi solutio non nisi e cautionibus illis, quas hoc loco adhibendas esse initio monui, & quae plurimum ad iustam *Rationis huius Universi* cognitionem conferunt, petenda videtur. Igitur haec duo firmiter teneamus: I*um.* Deus semper quidem est actuosus; hoc infinitae eius essentiae est proprium, ut continuo aliquid agat atque efficiat, vi sua atque perfectione absolutissima dignum. Sed ne praesumamus, Dei agendi rationem ex iis, quae nostri sensus adsequitur imbecillitas, metiri. Ne Mentem infinitam, ex propriae essentiae quadam necessitate, ad res extra Se gerendas, ad efficiendas res, quae ab infinita Dei Perfectione non possunt non remotissimae

intelligi, *& oculis quasi conspici*, dicuntur *ad Roman.* I. 20; cum, ex rerum creatarum contemplatione Deum agno-

esse, adstrictam putemus. Nulla in re ex essentiae suae necessitate adquiescit Deus, nisi in eo, quod sit, sicut Ipse, absolute perfectissimum. Igitur, per eamdem necessitatem, ab aeterno vi sua activa genitriceque, qua pollet, non aliter usus est, nisi ut Sui simillimum, in quo plane adquiesceret, generaret, cum quo non aliquam Boni Perfectionisque particulam, sed ipsam summam Perfectionem infinitamque, id est, ipsam Essentiam divinam indivisam communicaret, & actu non intermisso in aeternum communicet. Hoc quo pacto fiat, si non capit hominum ratio; agnoscant tandem, se *homines* esse: rem ipsam, quod eius modum non capiunt, non abiiciant. Fateantur, istiusmodi aliquem actum aeternum Deo esse tribuendum, nisi in absurdissimas repugnantias incidere velimus. Et discant tandem, Mysterium divinitus revelatum colere, quo uno inextricabilis nodus solvitur; quo nimirum satis adparet, neque iners aut otiosum aevum traduxisse Deum, priusquam hunc mundum conderet, neque Perfectionem suam non communicatam continuisse: cum, ab aeterno Λόγον illum ὑποστατικὸν a Deo esse generatum, & ab horum utroque *Spiritum* coaeternum procedere, divinae voces doceant; quarum mutui actus trium ὑποστάσεων, intra divinam Essentiam manentes, soli sunt eiusmodi, quales Deo essentiales, i. e. ex essentiae divinae necessitate fluentes dicere convenit. Vide *Psalm* II. 7. *ad Ebr.* I. 3. *Michae* V. 1. *Iohan.* XVII. 5. XV. 26. 1 *Ioh.* V. 7.

II. Ad rerum autem extra divinam Essentiam procreandarum quod adtinet rationem, minime illam equidem, cum Leibnitio huiusque alumnis, tam praegnantem & *determinantem*, (ut Leibnitiano etiam vocabulo utar) statuere velim, ut sapientia bonitasque Dei *requisivirit*, ut & mundus omnino, & *hic* quidem potius, quam sive nullus, sive alius, sicut his loqui placet, conderetur. Quod si ponatur, in cunctas illas, quas diximus, difficultates erroresque recidimus. Si enim sapientia bonitasque Dei postulavit, ut hunc mundum conderet Deus, semper hoc idem *requirebatur*, ex quo nempe & sapientia & bonitas Deo inesse putandae sunt, id est, ab aeterno; ut iam mundus iterum aeternus prodeat, ut iterum Mens infinita ex quadam essentiae suae necessitate rebus finitis adstringatur. Quod plane contra est.

Fateamur igitur tandem, quod res est, omnia praeter Deum, ante quam Is liberrimo actu de iis procreandis cogitaret, adeo

ſcere, infinitasque Eius perfectiones ſuſpicere iubemur, Esaiae XL. 26 ſqq. cum Deus ipſe expoſito conſilio Suo de rebus in hac terra gerendis, *atque ita, magnum Me*, inquit, *ſanctumque praeſtabo, & in multarum gentium oculis cognoſcar, ſcieturque, me eſſe Iehovam*, Ezech. XXXVIII. 23. & apud Malachiam I. 11. *Ab ortu ſolis ad occaſum, magnum erit nomen Meum apud gentes — inquit armipotens Iehova*; cum denique rerum omnium creatarum univerſitas *laudes Dei & gloriam enarrare* dicitur, *Pſalm.* XIX. 2. CXLVIII. & quae ſunt huius generis alia.

§. VIII. Parum commode *finis*, quem in hoc mundo condendo ſibi propoſuerit Deus, in *primarium* atque *ſecundarium*, quod a multis factum reperio, dividi videtur; quorum ille quidem in *gloriâ Dei*, hic in *felicitate Mentium creatarum* poni ſolet. Si tamen, ut fit fere ab his, qui hac diſtinctione utuntur, ſecundarius ille finis eodem dicatur ſenſu, quo alii *intermedium* aut *ſubordinatum* vocant; non tam in re ipſa vitium, quam in verbis ἀκυρία ineſſe cenſenda eſt. Quod enim *ſecundarium* dicere conſuevimus, id in primario non continetur, ſed tantum, ubi ſine huius detrimento fieri poteſt, cum hoc ipſo coniungitur: ſicut in

fuiſſe nulla, nulliusque momenti, ut nihil admodum differret, utrum illa umquam ex nihilo ad exſiſtentiam, nec ne, vocarentur. Cum primum autem proprio motu ſolutiſſimaque optione conſilium procreandi mundi cepit Deus, tum vero aliam rerum faciem oriri erat neceſſe: tum demum ſequebatur id, quod a nobis ſupra eſt poſitum, ut, ſi creare aliquid & efficere extra ſe vellet Deus, in opere faciendo non poſſet conquieſcere, niſi naturae ſuae perfectiſſimae convenienter eſſet effectum; tum non poterat non ad Perfectionis legem, cuius in ſe Ipſe ſummum exemplar habebat, omnia dirigere. Igitur perfectionem, quanta eſſe poſſet, usquequaque propagare, &, quandoquidem abſoluta perfectio extra Deum eſſe nequit, monumenta ſaltem quaedam & quaſi ſimulacra atque ſigna ſummae perfectionis in omni ſuo opere, tam quoad primam conſtitutionem, quam perpetuam gubernationem adminiſtrationemque, exprimere decrevit. In quo verus, ſummus, & extremus, omni exceptione aut reſtrictione carens, *Finis Dei reſpectu huius univerſi* cernitur.

construendo aedificio nihil ad necessitatem commoditatemque, quas prae caeteris sequimur, pulcritudo confert, sed, ubi sine harum insigni iacturâ fieri potest, ibi demum adhibetur. Deum autem ita res suas disponere consentaneum est, ut ad *unum eumdemque finem*, tamquam communem summam, omnia referantur diriganturque. Quo summo rerum fine invento, (§. praec.) non sunt alii, tamquam *accessorii*, quaerendi; sed hoc potius agamus necesse est, ut, quid illo summo fine contineatur? quibus quasi partibus ille constet? quibus *rationibus viisque* usus sit Deus, utaturque, & semper sit usurus, exquiratur, ad eam, quam Ipsi propositam esse constat, Perfectionem huius universi, quanta rerum finitarum ratio ferat, obtinendam? Igitur supremus ille, quem diximus, Finis Dei duabus statim rebus rationibusque, tamquam partibus, constare videtur; quarum altera in *rebus ipsis initio constituendis ac deinceps conservandis* cernatur, altera in rerum creatarum conservatarumque *administratione atque gubernatione* versetur.

§. IX. Et in *creandis* quidem *rebus*, quas deinceps *tuetur* Deus, ita ad perfectionis legem, quam sibi Ipse sanxit, direxit omnia dirigitque; ut, cum infinita Ipsius essentia & individua per unam substantiam finitam minus commode exprimi effingique possit, innumerabiles voluerit velitque substantias exsistere, quarum diversissimae naturae, perfectionibus particularibus, infinitis paene modis, cum quoad qualitatem tum quantitatem, differentibus instructae, unum aliquod Totum efficerent, quo, quantum fieri posset, individua Essentiae divinae & immensa Perfectio exprimeretur. Rerum autem cunctarum, quae in hac universitate continentur, *duo summa genera* deprehenduntur. Harum quippe alia *obiective* tantum, ut aiunt, & quasi *indirecte*, invisibiles Dei perfectiones referunt atque adumbrant; in aliis *subiective*, magisque *directe*, imagines & quasi simulacra ipsius Dei expressa atque efficta cernuntur.

Iam *illae* igitur, de quibus primo dicendum est, solâ structurâ suâ & praeclaro artificio atque ordine; quo &

partes singulae cuiusque corporis (totum enim hoc genus e rebus compositis constat atque *corporeis*) inter se nexae ad communemque finem adaptatae sunt, & universa genera rerum atque classes admirabili quodam tam diversorum corporum tamque multorum nexu, & consentiente, conspirante, continuatâ cognatione atque serie inter se copulatae; infinitam Dei potentiam sapientiamque, & inexhaustum, qui est in Illo, perfectionis fontem, clarissimâ voce praedicant; cumque tandem, ad usus atque commoda Mentium creatarum, ista omnia instituta & mirifice adcommodata esse adpareat, immensam etiam bonitatem supremi rerum omnium Constitutoris Conservatorisque proclamant. Quem locum satis persecuti sunt omni laude cumulatissimi viri, qui de cognitione Dei e naturae operibus percipiendâ conscripserunt. Quo si spectet Naturae studium, tum demum mente hominis inprimis dignissimum, vereque divinum, dici meretur. Sed absque difficili studio etiam in promtu sunt ea, quae ex rerum creatarum contemplatione intelligi debent, neque reconditâ quadam ratione cernuntur: in omnium animos illabuntur, suo cuiusque sensu comprehenduntur; neque nisi *stupidus brutusque illa nescit, aut insanus non intelligit*, ut est praeclare apud divinum Vatem, *Psalm.* XCII. 7. Unde tam graves eorum reprehensiones, qui ad haec non adtendunt, qui haec non curant. HIOB XII. 7 sqq. ESAIAE XL. 21 seqq. *ad Roman.* I. 21. alibique.

§. X. Alterum est genus rerum creatarum, in quarum constitutione & quasi fabricâ non solum, tamquam in speculo, ut fit in priori genere, vis atque Perfectio summi Creatoris cernitur; sed cui tanta cum ipso Deo similitudo est data, ut omnis ea perfectio, quae in individuâ Dei essentiâ inest, *simili* quadam perfectione, in naturis itidem simplicibus & individuis, expressa contineatur; unde, qui ad hoc genus referuntur, *Spiritus* nimirum, quos rectius latine *Mentes* vocamus, *directae, vivae* & perfectissimae *Dei imagines* (quatenus quidem in rebus a Dei essentiâ diver-

ſis, licet ſimilitudinem eius referant quamdam, nominari perfectio poteſt) rite dicuntur. Harum igitur cauſſâ caetera omnia, quae, ſine aut ſui aut creatoris ſenſu, ſigna tantum virtutis divinae gerunt, ſunt conſtituta; ut his ipſis Deum praedicent, & ex ſe, tamquam operibus divinis, cognoſcendum praebeant. Sicut autem corporearum rerum mira eſt & paene infinita varietas, perpetuâ quadam ſerie inter ſe, & mirifico ordine, connexa: ſic vivarum Dei imaginum (ſiquidem earum nulli tanta tribui perfectio poterat, quanta omni multitudini perfectionum per plures res distributarum eſſet aequalis, cui ipſi divinam perfectionem infinite ſuperiorem eſſe ſupra 1 diximus) pari modo infinitam paene multitudinem varietatemque eſſe voluit ſapientiſſimus rerum omnium Conditor; ut hoc ipſo mire *vario modo*, quo in earum quaque eiusdem perfectionis divinae imago exprimeretur, hacque ipſa *multitudine*, cuius ſingula membra ad communem finem praeclariſſimum eſſent adaptata, quod in illarum naturarum quaque per ſe ſpectatâ deficeret, illud nunc, ſi cunctae tamquam una *univerſitas* & quaſi respublica ſpectentur, aliquo modo ſuppleretur.

Huiusmodi autem fere eſſe mundi incorporei conſtitutionem & reipublicae formam mentium creatarum, coniecturâ quadam ii etiam, qui clariori caruerunt lumine, ſunt adſecuti; ſed apertius paulo, & longe certius, divinae Scripturae docent. Quarum oracula, quae ad declarandam *puriorum* ſpirituum ſive naturam ſive ordines ſive munera ſpectant, quoad harum quidem rerum notitiam nobis patefacere hac in vitâ Deo placuit, in compendiis ſyſtematibusque doctrinae divinae, eâ parte, quae de *Angelis* quaerit, collecta reperiuntur. Nos, hac generali deſcriptione contenti, ad eum Mentium creatarum ordinem properamus conſiderandum, qui nos propius ſpectat, quo nos ipſi continemur: *Hominum genus* dico, 2 quod in hoc terrae

1 Vide ſupra §. VII. p. 24 ſq.
2 Sicut enim ſapiens Poëta dixit:
The proper ſtudy of Mankind is Man;
» Eſt, homo quod ſtudeat, proprie quod diſcat, Homo ipſe. «

globo eum *Magnae* illius *Scalae*, cuius ſupra mentionem fecimus, 1 gradum tenet, in cuius ſimili fortaſſe, vel analogo quodam, aliorum orbium incolae ſunt conſtituti; per quem videlicet a puriorum ſpirituum ordinibus, quibus ſive nulla, ſive multo ſubtilioris naturae corpora ſunt ſociata, ad mundum mere corporeum transitus patet.

§. XI. Ut igitur, qua ratione finem ſuum, Perfectionem propagandi, *in hominum genere conſtituendo*, perſecutus ſit Deus, intelligatur; age iam praeclaram illam, quae homini cum Deo ſimilitudo intercedit, propius conſideremus. Quo loco ea ſtatim, quae de omnium rerum creatarum univerſitate, in duo prima genera diſtributâ, diximus, ad noſtrae terrae globum, quaeque eo continentur, ſunt adplicanda. Noſtrâ igitur in terra quaecumque praeter hominem reperiuntur, cuicuimodi illa ſint, non niſi monumenta ſunt, e quibus ſummi Dei, qui haec & creavit, & diſpoſuit, atque tuetur, vis & potentia, ſapientia ac bonitas intelligantur; iſtiusmodi perfectiones ipſae, aut harum ſimiles, illis rebus ineſſe nullo modo putari poſſunt. Hominis autem haec eſt praecellens conditio, ut aut perfectiones qualitatesque ſimiles earum, quibus eſſentia divina conſtat, ipſi humanae menti ſint ingeneratae, aut vis data ſit, atque poteſtas, eas proprio ſtudio, propriâ operâ, comparandi ſuſcipiendique. Sicut autem perfectionibus proprietatibusque divinis ratio conſtare ſua nullo modo poſſet ſine *independentiâ* illâ, quae dicitur, qua per ſe propriâ vi atque virtute is eſt atque talis, qualis eſt, in agendoque non niſi proprio motu utitur ac liberrimo conſilio; qua in re quaſi fons omnium perfectionum divinarum quaerendus eſt: ſic ſimilitudinis illius, quae eſt homini cum Deo, ſumma omnis in eo maxime cernitur, quatenus independentiae illius ſimilitudo aliqua, quanta in creatâ mente,

Pope *Eſſay on Man.* Epiſt. II. v. 2. cum verſione Latina Celeb. Am-Ende. Atque, ut habet idem, *Epiſt.* I. *v.* 21 ſq.

Thro' Worlds unnumber'd tho' the God be known,
'tis ours to trace Him only in our own.

1 Vide *Annotat. primam* ad §. 1.

quae cum corporeo mundo tam arcte sociaretur, esse poterat, ab optimo Creatore homini est tributa. Igitur cum creata mens *exsistere* propriâ virtute non possit, (sic enim res concurrerent contrariae) ita saltem hominis naturam constituit Deus, ut in *modo*, quo is exsistere pergeret, id est, in usu virium sibi tributarum, in variisque qualitatibus perfectionibusque conciliandis, praeclaram quamdam Independentiae divinae imaginem referret. Quod quo planius intelligatur, paulo etiam enodatius est explicandum: & comparatio quaedam eorum, quae Deo sunt propria, cum hominis proprietatibus, quibus illa adsimilantur & quasi effinguntur, instituenda. Itaque,

I°. Deus *propriâ vi exsistit*, eâdemque vi, cum se Ipse numquam deserat, semper exsistit. *Homo* propriâ quidem vi exsistere nequit, neque semper in hac terrenâ vitâ perdurat: sed sunt ei tamen subsidia quaedam suppeditata, quibus si vult uti, hanc vitam suâ operâ propagare aliquatenus sustentareque valet; si non utitur, aut vim sibi sua sponte infert, terrenam finire vitam potest, & de statione sua discedere.

IIdo. Deus habet *vim, cognoscendi* quaecumque velit, notitiamque suam non extrinsecus adlatam, sed in se Ipse propriam habet. *Hominis* quidem natura non capit scientiam, nisi quae veniat extrinsecus; atque in rebus ipsis cognoscendis, aut rerum relationibus, adeo passive se habet mens hominis, ut si qua res in sensum incurrat, aut aliqua rerum relatio evidentiam suam menti probet, non possint haec omnia aliter ab homine percipi atque illi obiecta fuerint. Verum tamen in hominis plenâ situm est potestate, captare eas occasiones, aut fugere, quibus certas res sensibus suis obiectum iri suspicari possit; intendere sensuum mentisque aciem ad res obiectas planius considerandas, aut eâdem ab his avocatâ aliis rebus inhaerere; defigere animum in ea, quae perspicua sunt, ut quantâ luce circumfusa sint agnoscat, aut visum qualecumque adripere, in eoque sine curatiori inspectione adquiescere;

denique, quid ex his quae perſpicua ſunt conſequatur, quid his conſentaneum ſit, aut repugnet, datâ operâ exquirere, aut rurſus relinquere eiusmodi laborem & negligere. Qua ipſâ liberâ ſolutâque poteſtate, πάθημα illud, cui mens hominis in cognoſcendis rebus non poterat non eſſe ſubiecta, egregie compenſatum videmus; ut iam ea, quae cognoſcimus, *per nos ipſi* etiam quodammodo & tamquam propriâ vi cognoſcamus. Quod cum ſuus quemque ſenſus doceat, non opus eſt, argumentis e ſacris literis colligendis, quibus id quod dictum eſt confirmetur, hoc facere longius; quo in primis ea ſunt loca referenda, quibus exprobratur hominibus, quod id, quod noſſe debeant, non agnoſcant, aut veritati, quam percipere poterant, pertinaciter reſiſtant.

IIItio. Deus habet *vim agendi*, & extra ſe efficiendi quaecumque vult: illius poteſtati atque imperio omnia ſunt ſubiecta. *Homo* creare quidem & efficere nihil, niſi cuius principia atque elementa a ſummo Creatore ſint initio conſtituta, valet. At latiſſime tamen imperium hominis, visque & agendi poteſtas, patet. Poteſt enim 1.) mentem ſuam ad Deum convertere, cum Eoque, qui corda ſcrutur, precibus atque votis agere. 2.) Singularis & admirabilis plane ſimilitudo potentiae divinae cernitur in ea poteſtate, quae menti hominis, ad commovenda corporis membra ſibi ſociati, data eſt; quâ, ſicut Dei nutum omnes partes huius Univerſi ſequuntur, ſimiliter in iſto quaſi microcosmo, quaecumque partes ſunt ad res agendas adcommodatae, animi dictata promtiſſime exſequuntur. 3.) Rerum inanimatarum pariter ac animantium naturam ſcrutari, omniaque, quae nos ambiunt, infinitis modis in noſtrum uſum & noſtri ſimilium convertere, ipſasque res, a natura editas, noſtro ſtudio, labore, artificio, ad maiorem perfectionis gradum perducere, adeoque vim creatricem Dei quodammodo imitari valemus. Quo loco meminiſſe fas eſt magnificae illius orationis, qua univerſi Conditor humanum genus ad huius terrae im-

perium inaugurasse refertur in sacris literis, *Genes.* I. 28 sqq. [1]

IVto. DEUS non modo *vim* habet, cognoscendi quae vult, sed hac *utitur* etiam vi, ita quidem, ut neque umquam non cognitam perspectamque habeat suam infinitam Essentiam, utpote cognitione Suâ absolute dignissimam, &, quae praeter Se cogitat, non nisi eo modo cogitet, qui sit naturae Suae convenientissimus, id est, tamquam res, quibus infinita perfectio divinae essentiae, quantum in rebus a Deo ipso diversis fieri possit, designetur, exprimatur, propageturque. *Homo* non per ipsam quidem naturam suam atque constitutionem, quam a Creatore accepit, Deum resque creatas ita, ut conveniens est, semper cognoscit; sic enim, quum naturam suam non a se ipse habeat, ne cognitionem quidem ullo modo a se habere posset. Sed data sunt homini tum *instrumenta* atque subsidia, quibus & Deum, tamquam cognitione mentis cuiusvis dignissimum ac primam rerum omnium Caussam, & res creatas, tamquam signa, monumenta, aut imagines, perfectionem divinam suo quasque modo referentes, quantum sufficiat cognoscere possit; tum vero etiam *invitamenta*, quibus ad istiusmodi *usum* virium illarum subsidiorumque excitetur, quo ad talem cognitionem perveniat.

Vto. Idem fere de *agendis* rebus dicendum est. DEUS non modo *vim* habet potestatemque agendi, sed hac ipsâ vi etiam iugiter *utitur* ea ratione, ut & perpetuo quodam actu (cuius quidem modus atque intima ratio humanum omnem longe superat captum) absolutissima perfectio Essentiae divinae inter tres SS. Trinitatis ὑποστάσεις communicetur, &, quae extra Se agit Deus, omnia ad perfectionem quam praeclarissime latissimeque dirigat propa-

1 Neque vero praetereundum hoc loco memorabile illud effatum, quo, sicut Deus universi imperium teneat, sic homini terrae dominium commissum dicitur, *Psalm.* CXV. 16. *Coeli, Coeli,* inquam, *sunt Iehovae; terram autem hominibus dedit*: ut iam homo quasi quidam Deus in hac universi particulâ constitutus esse videatur.

gandam. *Homini* quidem iterum non per naturam suam hoc est proprium, ut simili quodam modo perpetuo agat; at rursus hoc ei concessum est, ut modo quodam huic consentaneo agere *possit*, ut cum Deo societatem quamdam inire, qua illa SS. Trinitatis intima communio quasi adumbretur, (*Iohan.* XVII. 11. 21-23. 2 *Cor.* XIII. 13.) & de inexhausto perfectionis fonte, quantum hac in vita satis est, haurire, atque acceptam perfectionem iterum libero motu Deo quasi dono offerre, & ex amore Dei, Illiusque imitandi studio, eamdem quaquaversum protendere & ad alios sui similes propagare queat; tum vero *invitamenta* etiam hominis naturae iniecta sunt, quae eum, ut hoc studeat, hoc agat, in hoc totus incumbat, enixe invitent. 1

1 *Invitamenta*, hominis naturae iniecta, quibus ad agenda ea, quae sunt consilio Dei consentanea, excitamur, haec sunt fere, quae sequuntur: 1. Nisus ille, quo ad se quisque conservandum tuendumque excitatur; qui mutis etiam animantibus inest. *Nec est mirum*, ut perspecte SENECA habet, *Epist.* CXXI. sub fin. *cum eo nasci illa* (cuncta animalia) *sine quo frustra nascerentur . . . Nec hoc per se profuturum erat, sed sine hoc nulla res profuisset.*

2. Novitatis studium, & *cognitionis atque scientiae cupiditas*, de qua multa praeclare adnotata passim apud M. TULLIUM legas.

3. *Caeteri nisus naturales*, ad suum quisque obiectum tendentes, hominemque ad agendum impellentes, ad quos moderandos gubernandosque sensus moralis est constitutus. Qui nisus omnes antiquis philosophis, Stoicis praesertim, *initia naturae*, *primi naturae adpetitus*, & *primae declinationes* dicebantur; recentioribus *instinctus* s. *pulsus naturales* audiunt.

4. *Pulsus* ille *cum sensu morali coniunctus*, quo ad eam agendi vivendique rationem, quae sensu morali comprobatur, ineundam, fugiendam contrariam invitamur.

5. *Sensus honoris & pudoris*, qui moralem excipit sensum, eiusque dictatis novam vim, novum robur, addit. Cuius sensus vim praeclare explicavit demonstravitque HUTCHESONUS in *Systemate moralis Philosophiae*, vernaculâ suâ conscripto, & post fata demum auctoris *Glasg.* & *Londini* 1755. edito, Lib. I. Cap. v. Cui cognatus ille *sensus* est, quem *meriti atque culpae*

VIto. Denique Deus, cum per eam perfectionem, quam propriâ vi tenet, tum per liberum virtutis suae usum, igitur per se Ipse, *beatus* est. Scilicet in possessione cognitioneque propriae essentiae perfectissimae, eiusdemque communicatione, quae inter tres SS. Trinitatis Personas obtinet, *beatitudo Dei essentialis*, qua ab aeterno fruitur, ponenda est: (vide *Epist. I. ad Timoth.* VI. 15. 16. *Iohan.* XVII. 5.) in communicatione autem perfectionis cum mentibus creatis, atque in monumentis perfectionis Suae illis, quae cum in creatis rebus cunctis, tum in gubernatione huius universi cernuntur, *liberâ* quadam *complacentiâ* adquiescit; conf. *Psalm.* CIV. 31. & *Epist. ad Ephes.* I. 5. Igitur *hominem* ita constituit Deus, ut & *ipse per se* beatus esse posset: non quidem ut per primam constitutionem suam, quippe quam aliunde acceperit, omnem beatitudinem, quam capiat ipsius natura, possideret; sed ut iam per usum virium naturae suae insitarum, qui usus in liberâ hominis situs est potestate, beatitudinem sibi ipse quodammodo queat conciliare. Haec est enim hominis conditio, ut, si viribus suis eâ ratione utatur, ad quam eum Deus per naturae ipsius constitutionem invitat, beatus sit: scilicet, ut *inchoatam* quamdam *voluptatem* capiat e caeterarum rerum cognitione, usu & fruitione; *completam* autem inveniat *beatitudinem* in Dei cognitione, communione-

* *sensum* haud incommode Smithius nominavit: (in *Theory of Moral Sentim.* P. II. Sect. 1.) qui hac re differre videtur ab illo pudoris sensu, quod ille eam potissimum sensus moralis fulciat vim, quae *convenientiam* & id quod *decet* in actionibus commendet, hic autem eum roboret adiuvetque sensus moralis pulsum, qui ad *officium servandum*, & ad id quod *iure debitum* videatur, homines excitat. Quo nimirum pertinet illa omnium purissima & maxime sincera homineque ingenuo digna voluptas, quae ex *recte factorum* & omnino ex *vitae ad officii praescriptum & ad virtutis legem actae conscientiâ* percipitur; tum caeci illi morsus anxiique timores, *male factorum conscientiam* consequentes. Ad eumdem sensum pertinent illi μεταξὺ ἀλλήλων λογισμοὶ κατηγοροῦντες ἢ ἀπολογούμενοι, quos Paulus Apostolus dixit, in *Epist. ad Roman.* II. 15.

que cum Eodem (quatenus ad illam hac in vita aditus eſt conceſſus) ineundâ; qua ex Deo perfectionem omneque Bonum hauriat, omnia Deo accepta referat, & libero quodam motu viciſſim Eidem cuncta & ſemet ipſe offerat & quaſi reddat, denique omne reliquum vitae univerſae ſtudium in imitando Deo, Eodemque in ſe ipſo per omnes vitae actus, qui in ſua ſiti ſint poteſtate, quaſi effingendo ponat. [1]

§. XII. Quibus ita expoſitis, ſequitur, ut tria haec arcte adcurateque teneamus. Imum. Dei conſilium, in homine conſtituendo, hoc fuit, ut eum ad Sui ſimilitudinem procrearet; ut tantam illi perfectionem, tamque praeclaras vires, quantas caperet creatae mentis terreno ſociatae corpori natura, impertiret. IIdum. In ipſo hoc conſilio continebatur alterum illud, ſine quo ſimilitudo homini cum Deo, aut perfectio virtusque recte nominata, ineſſe nulla poterat; ut finis quidem certus, quo tenderet, homini praeſcriberetur, ſed ipſa huius finis perſecutio, id eſt, ratio vivendi agendique & omnino viribus ſuis utendi, propriae, liberae, ſolutaeque eiusdem poteſtati permitteretur. [2] IIItium. Liberae huic poteſtati nequaquam ra-

1 Hominem ita eſſe conſtitutum, ut, per rectum virium ſuarum uſum, ipſe ſibi vitam beatam conciliet, ut, ſi miſer evadat, non Dei ſit, ſed propria hominis culpa, illud quidem & res ipſa loquitur, & experientia teſtatur, & ubivis ſacrae paginae confirmant. Quam in ſententiam LACTANTIUS, eam praeſertim beatitudinem ſpectans, quam in altera vita pii conſequuntur, ſcite, *Illam primam vitam*, inquit, *neſcientes accepimus; hanc ſecundam ſcientes. Virtuti enim, non naturae datur: quia voluit nos Deus vitam nobis in vita comparare.* Inſtit. Divin. VII. 5.

2 Hoc igitur loco non praetereunda eſt obſervatio, quae ex adhuc dictis ſatis intelligitur: *hominem, ad Dei imaginem ſimilitudinemque creatum*, dupliciter dici. Uno modo, cum perfectio, poteſtas, *vires*que illae, quae ſunt *conſtitutioni naturaeque hominis a Deo inſitae*, intelliguntur ſimiles aliquatenus eſſe illis, quae in ipſa Mente ſuprema cernuntur; altero, quo ſignificetur, hominem ita eſſe a Deo conſtitutum, ut *per liberum virium*

tio sua alio ullo modo poterat constare, nisi, invitamenta licet haberet homo, quae eum ad persequendam viam a Deo praescriptam excitarent, tamen *aeque liberum* esset eidem, sequi istas naturae invitationes, aut easdem detrectare: sive, ut eamdem sententiam mutatis verbis exprimamus, menti creatae non alia vis libertatis inesse poterat, (quae tamen inesse debebat) nisi cum qua peccandi facultas esset coniuncta. Sed de caeteris cum satis copiose sit dictum, superest, ut de *fine homini praescripto*, cuius adhuc uno solum aut altero verbo mentionem iniecimus, enucleatius paulo pressiusque dicamus.

§. XIII. Atque locum quidem adgredimur latissimum, *universum virtutis & officiorum hominis omnium rationem descriptionemque* complectentem: quem si praetervolare liceret, magno me & difficili labore liberatum iri sentio; si pro dignitate tractare oporteat persequique, nae non spatium Academico conveniens specimini, sed vastum complere volumen cogar. Quocirca cum, in medio vix dum propositi argumenti haerens, iam de fine huic omni disputationi imponendo monear cogitare, neque tamen neces-

suarum usum, si quidem eum velit ad finem a Deo praescriptum dirigere, *suâ quadam operâ Deum imitari*, &, quantum creatae eiusmodi mentis natura capit, *in se ipse quasi effingere possit*. Unde in Sacris literis, *imago* vel *similitudo Dei* in homine expressa aut exprimenda, mox utroque sensu coniuncto dici videtur, ut *Genes.* I. 26. 27. IACOBI III. 9. mox alterutro modo sigillatim; & priori quidem potissimum *Genes.* IX. 6. 1 *ad Corinth.* XI. 7. altero modo, *ad Coloss.* III. 10. *Ephes.* IV. 24. 2 PETRI I. 4.

His denique duobus modis, quibus diximus *imaginem Dei in hominibus* cerni, accedit tertius quidam, quo ii, qui hac in vita illam posteriori sensu dictam similitudinem Dei admiserint susceperintque, aeternum a Deo decorabuntur; de quo deinceps erit proprius differendi locus. Vide interim de hac tertia, ut sic dicam, Dei imagine illustria loca, *Psalm.* XVII. 15. 1 *Cor.* XV. 49. 1 *Iohan.* III. 2. Secunda autem illa, quam ante diximus, cum hac tertia coniunctim significari videtur *ad Roman.* VIII. 29.

ſariam inprimis eius partem omnino relinquere fas ſit; modus hic erit fere retinendus, quem in ſuperioribus partibus ſtudui tenere, ut praetermiſſis pluribus, quae quovis loco adnotari mereantur, in rerum ſummis explicandis conſiſtamus. In quo requirit inſtituti noſtri ratio, ut ab iis iterum ducamus exordium, quae de hoc, quod quaeritur, *naturalibus ſubſidiis* cognoſci poſſe intelligique videantur.

Quod ſi quis igitur, ſecundum leges illas, quas ſupra poſuimus, 1 in hominis officia, finemque a Deo nobis, ſimul cum naturae conſtitutione noſtrae, praeſcriptum, diligenter voluerit inquirere; adparebit principio, quaecumque a naturâ hominibus commendata ſint, illa in eo convenire cuncta, ut ad huius *Univerſi* pertineant *Perfectionem;* & omnium niſuum naturalium hanc eſſe communem vim atque rationem, ut ad omnia, in quibus *boni* quidpiam, aut aliqua *perfectionis praeſtantiaeve* nota, ineſſe videatur, per ſe amanda moveamur, ad eiusmodique aliquem virium noſtrarum uſum quavis occaſione invitemur, quo ad perfectionem quamdam, ſive noſtrûm ipſorum, ſive aliorum hominum, ſive omnino illius partis huius univerſi, quae nobis proxime circumfuſa eſt, vel tuendam, vel promovendam amplificandamque, aliquid conferatur. Sed cum niſui naturali cuique ſuum ſit proprium, quo tendat, obiectum, niſusque alius ſaepe alii repugnet, quo fit ut utrumque ſimul ſequi nequeamus; accedit ſublimius illud ſenſus moralis iudicium, quod e pluribus *animi diſpoſitionibus atque habitibus*, quos quisque ſuſcipere poteſt, eum maxime comprobat, qui, non tam caeco impetu, quam tranquillo deliberatoque mentis conſilio, ad *perfectionem quam maximam, quamque latiſſime patentem*, maxime amandam, meditandam, omnique ſtudio & operâ curandam, nullo non tempore dirigatur. Similiterque e *pluribus agendi* rationibus, illam ſemper probat commendatque ſenſus moralis, quae huic ipſi, quod diximus, mentis conſilio maxime conſentanea videatur.

1 Vide §. IV. & V. huius diſputationis.

Iam ſicut eſt in primis naturae adpetitionibus ſtudium quoddam rerum cognoſcendarum; ſic, qui ad ſenſus moralis dictata adverterit animum, hoc prae caeteris ſibi commendari, ad hoc ſe ſerio invitari intelliget, ut *quid ſit illud*, potiſſimum anquirat & firmiter magis magisque complecti animo ſtudeat, *quo communis omnium ſalus, univerſale Bonum*, & *Perfectio illa latiſſime patens contineatur?* quam omnes ſummis in deliciis habere, & ſpectare ſemper ſequique monemur. Quum autem mortalium nemo *omni ex parte* curare praeſtareque communem ſalutem ac perfectionem poſſit; tum vero hoc in primis commendatum nobis ſentimus, ut, qua ratione *illius* perfectionem *partis* Univerſi, quae in noſtram notitiam & quaſi activitatis ſphaeram, quae dicitur, cadit, pro noſtra conditione & pro viribus noſtris maxime promovere poſſimus, exquiramus; quo invento, huc mentis ſtudia & conſilia cuncta referamus, ad hoc vires naturae noſtrae iniectas exerceamus acuamusque, huc denique omnem virium noſtrarum uſum, omnes vitae motus actusque dirigamus. 1 Quibus rebus

1 Hac igitur ipſa ratione, ſicut aliae, ſic hae fere in primis virtutis & officii partes cernuntur continenturque; ut omne genus noſtri ſimilium ſincero favore & benevolentia complectamur; ut, quascunque ſive animi habilitates ſive corporis nobis conciliaverimus, aut quae fortuna nobis dona tribuerit, non ad privatum modo noſtrum, ſed aliorum pariter commodum uſumque, quantum fieri poſſit, convertamus; ut in iis, quibuscum vivimus, aeque ac in nobis ipſis, bona quaevis ſtudia, & univerſae perfectionis communisque omnium ſalutis amorem, quovis modo accendere, ſubſidia iisdem & adiumenta ad res bene agendas ſuppeditare, conatusque omnes ad commune Bonum tendentes cum ſalutaribus conſiliis noſtris, tum ipſo opere (quantum vel res ipſa poſcere, vel noſtra conditio pati videatur) adiuvare promovereque ſtudeamus; ut, quandoquidem omnibus ſigillatim prodeſſe non ſit humanarum virium, eorum praecipuam habeamus rationem, qui naturae quodam aut communis iuris ſocietatisque vinculo nobis ſint coniuncti, & tanto impenſiori ſtudio quemque proſequamur, eoque magis commoda cuiusque curemus, quo magis illum ad publicam ſalutem conſilia omnia convertere dirigereque cognorimus; de-

ubi notitia supremi Numinis iusta accedit, ad quam nobis comparandam undique nos excitari evocarique fatendum est; suâ profecto sponte mentem humanam iudicium illud subibit, quod praeclare expressum apud illustrem Poëtam legitur:

nique ut, spretis humilioribus quibusvis voluptatibus, indignis eo homine, qui ad maiora capessenda natum se norit, ea tantum, quae vere Magna & studio liberalis animi digna sint, sectemur: & quae sunt huius generis alia, quae copiosius tractantur ab iis, qui ex professo omnium hominis officiorum descriptionem persequuntur.

Hominem autem ad *gratuitam* benevolentiam bonitatemque a natura invitari, dubitare nemo potest, nisi qui vel numquam animi sui excusserit sensum, vel naturam plane deserens, hominem ex homine exuerit. Neque iam in re demonstranda morabor, quae & suo cuiusque sensu comprehendi potest, & satis adcurate a multis, in iisque praesertim FRANC. HUTCHESONO est tractata, in *Inquiry concerning moral Good and Evil*, Sect. II. Illud hîc potius adnotemus, ita constitutam esse hominis naturam, ut, neque privata *utilitas*, vere nominata, esse omnino ulla possit, nisi quae cum publico Bono & perfectione Universi sit indissolubili vinculo connexa; tum ut in ipso gratuito perpetuoque Perfectionis universalis studio propria cuiusque perfectio, & una veri nominis Beata vita, maxime cernatur. Quam admirabilem humanae naturae constitutionem, sapientiae divinae bonitatisque memorabile argumentum, praeclare praeter alios explicavit politissimus & ingeniosus auctor earum commentationum, quae generali nomine, *Philosophische Schriften, Berolini* 1761. prodierunt (quem quidem MOSEN MENDELSONUM esse constat, ex illa gente, quam minime omnium ad liberale philosophandi genus natam putares) T. II. p. 28. sqq. ea parte, quae *Zusætze zu den Briefen über die Empfindungen* inscribitur. In eamdemque fere sententiam scite, ut solet, SENECA in aureolo illo *de Vita Beata* libello, Cap. 20. *Ego sic vivam*, inquit, *quasi sciam, aliis me natum: & naturae rerum hoc nomine gratias agam. Quo enim melius genere negotium meum agere potuit? unum me donavit omnibus, uni mihi omnes.* Quid multa? quod si recte nominata Bona, si Perfectio ea, ad quam vocati sumus, esset eiusmodi, ut, quantum de ea unus hominum possideat, tantum eo ipso alteri deesse oporteret; tum vero tandem quaeri saltem posset, an eorum, quibuscum vivi-

Si Deus est, si tota Deum Natura parentem
concelebrat, nonne hunc & gens humana fateri,
& colere, & Numen debet redamare paternum?
Et quid amabilius perfecto? quidve placebit
menti hominum, si non placet infinita venustas? 1

mus, aeque nobis sit ratio, quam nostrûm, habenda? Sed iam verissimum est, quod idem ait acutissimus scriptor: *Magna & vera bona non sic dividuntur, ut exiguum in singulos cadat: ad unumquemque tota perveniunt, Epist.* LXXIII. Ita fit, ut etiam in rationum mutuarum collisione, quo quis maiora & ampliora ex minutis illis commodis, quae privata dicuntur, communis salutis studio universaeque perfectionis rationi posthabere adsueverit, eo certiorem planioremque ad nobiliorum quorumque Bonorum & ad verae Perfectionis communionem fruitionemque, viam inveniat.

1 Vide *Eminent. Card.* POLIGNACI *Anti-Lucretium*, Lib. IX. v. 1073 sqq. Cuncta autem *hominis erga Deum officia*, ex sensus moralis dictatis, percommode hac summâ HUTCHESONUS complexus est: *Quum ipse Deus*, inquit, *omnis boni & honesti sit fons inexhaustus, & exemplar absolutum, cui & innumeris beneficiis, omnino gratuitis, acceptis devinciuntur homines; nulla animi affectio magis (sensu isto honesti) comprobabitur, quam summa in Deum veneratio, ardentissimo cum amore & studio illi obsequendi, cui gratiam referre nequimus, coniuncta; una cum fidentis submissione animi, se suaque omnia ipsi permittentis, stabilique ipsius virtutes imitandi studio, quousque patitur naturae nostrae imbecillitas. - - - Neque quicquam affert vel ad pietatis laudem & necessitatem minuendam, aut impietatis turpitudinem, quod Deo neque prodesse possit hominum pietas, neque obesse impietas. Etenim animi affectiones spectat praecipue, & comprobat aut damnat, hic recti & honesti sensus, non earum in rebus externis efficaciam.* Sic ille in *Philosophiae Moralis Institutionibus*, latino sermone conscriptis, Lib. I. Cap. I. p. 24 sq.

De omnium vero studiorum nisuumque, humanae menti insitorum, collineante cursu ad *Dei amorem* nobis commendandum, pectoribusque omnium, qui vel tantillum *sapere* & altiora quaedam, quam terrena, spirare *audent*, accendendum, aurea profecto & paene divina verba fundit mellifluus PLATO in *Phaedro;* cuius sententiae si summam percipere lubet, eamdem DACIERIUS in *vita Platonis*, Gallice conscripta, & ex eo celebris *Pufendorfii* Interpres BARBEYRACIUS, in *Praefatione* ad Gallicam Librorum *de Iure Nat. & Gent.* versionem, §. XXI.

Hactenus igitur omnium summa officiorum eo redit, ut *sensus moralis, rectâ ratione adiuti, dictata sequamur*; quae in hoc cuncta collineant conveniuntque, ut *perfectionis quam maximae quam latissimeque patentis studium* nobis commendent; ut, quidquid sit quod ad universum rerum ordinem, ad vitae humanae decus atque commoda, ad communem eorum quibuscum vivimus atque etiam posteritatis salutem, nostrâ qualicumque operâ conferre possimus, ad id studiose meditandum & quovis tempore pro viribus curandum efficiendumque invitemur. Haec, inquam, adhuc vidimus morali sensu hominibus commendata, ut, propter hanc ipsam caussam, in eiusmodi & mentis studio & vitae universae consilio actioneque *officii virtutisque* ratio insit, quoniam haec *sensu isto virtutis & officii* (sic enim eumdem sensum moralem dicere fas est) comprobentur commendenturque, & ad haec sequenda invitemur.

Sed cum ulterius progredimur, cogitamusque, omnem illum sensum non nisi ab ipso Deo, eum in finem, naturae nostrae esse infixum, ut hoc tamquam instrumento invitaremur ad eum libertatis nostrae usum, qui Deo probetur; quumque ex ipsius Optimae perfectissimaeque Mentis contemplatione intellexerimus, finem illum, quem, a Deo hominibus esse constitutum, rectae rationi consentaneum videatur, eumdem esse, qui nobis istâ naturae an-

p. 58. his verbis comprehendit: *Il n'y a rien de plus naturel aux Hommes, que l'Amour. Ils aiment naturellement tout ce qui est beau, par ce que leur Ame descend de la source même de la Beauté. Mais tout ce qui ressemble en quelque chose a cette Beauté primitive, les émeut plus ou moins, selon que leur Ame est plus ou moins attachée au Corps. Ceux dont l'Ame est plus dégagée, adorent dans la Beauté cette Beauté Souveraine, dont ils ont l'idée remplie, & pour la quelle ils sont nés; & cette adoration produit en eux la Tempérance, la Force, la Sagesse, & toutes les autres Vertus. Mais ceux qui sont enfoncez & embourbez dans la Matière, ne conservant plus aucune idée de la Souveraine Beauté, courent avec fureur après les Beautés imparfaites & passagères, & se plongent sans aucun respect dans toutes sortes d'ordures & d'impuretés.*

ticipatione commendetur: tum vero aliam paulo faciem induat virtutis ratio oportet. Iam nimirum ipſe inteſtinus virtutis officiique ſenſus monebit, ut non ſolum propter eumdem hunc ſenſum, id eſt, non eam modo ob cauſſam, his officiis ſtudeamus, quoniam *nobis* eiusmodi conſilium probatur, quoniam *nos* hoc iuſtum, rectum, conveniens, iudicamus; ſed hac maxime de cauſſa, quoniam *Deo ipſi* illud probatur, *quoniam naturae noſtrae & univerſae Auctor* (cuius unius vi, tam commendationibus illis, & ſenſui noſtro qui eas percipit, quam ipſis rebus, quae commendantur, rationes conſtant ſuae) *hoc voluit, hoc iuſſit, ad hoc nos vocavit invitavitque.*

Cui rei eſt conſentaneum, ut iam nos totos, cum omnibus facultatibus noſtris viribusque, quibus ſumus inſtructi, *Ei* tradamus, in *Eo* penitus & unice adquieſcamus, ex *Eo* uno pendere, ſolutiſſimâ mentis optione electioneque, velimus; a *quo* & ſumus, quod ſumus, & omnia noſtra tenemus; *qui* inſtrumentis cognoſcendi nos ideo ornavit, ut & Ipſum & quid Ei placeat intelligeremus, *qui* invitamenta illa nobis dedit, ſuavi ſenſu animum demulcentia; non ut in his conſiſteremus haereremusque, ſed ut iisdem tamquam ducibus, aut quaſi vehiculis uteremur, quibus ad *Ipſum*, tamquam ad Finem atque extremum illud, quo referuntur concurruntque tandem omnes naturae commendationes, tenderemus; *qui* denique liberum inſtrumentorum viriumque noſtrarum uſum non aliam ob cauſſam nobis conceſſit, niſi, ut ea omnia, quae nos *Ipſius cauſſa* faceremus, ſimili quodam, quo Ipſe noſtrûm rationem habet, nimirum *libero, ſoluto, puroque animi conſilio* praeſtare poſſemus. Atque in iſtiusmodi demum mentis diſpoſitione, & conſentiente vitae ratione actioneque, *Summa* contineri *completa* videtur eorum omnium, quae ad finem a Deo hominibus principiò conſtitutum, univerſaeque vitae viam iisdem praeſcriptam, pertineant.

§. XIV. Iam hic locus erat, e Sacrarum Literarum oraculis huc ſpectantibus oſtendendi, quam mirifice ea, quae

de officiorum hominis ratione ſuperiori ſectione, e principiis menti humanae inſitis, demonſtravimus, hic Deo docente ſive confirmentur, ſive planius illuſtrentur, ſive denique preſſius determinentur definianturque. Sed iam me, crebrâ experientiâ cognovi, ſi locum quemdam inceperim, temperare mihi non poſſe, quin longius multo, quam initio inſtitueram, evagetur oratio. Igitur, cum & modus libelli flagitet finem, & aliorum ratio laborum alias nunc in partes ſtudia noſtra exercitationesque trahat; iam medium praecidere ſermonem abſcindereque cogor.

§. XV. Itaque *alteram* quod adtinet *Partem*, ſuſcepto argumento comprehenſam, illius quidem tractationem in praeſentia plane relinquo; neque niſi breviſſime, quantum potero, eorum, quae hoc loco dicenda erant, ſummam complectar. Quaerebatur igitur, qua ratione finem ſuum & Extremum illud, quo refert omnia Deus (quod quale ſit, ſupra eſt oſtenſum, §. VII.) *in Adminiſtratione gubernationeque* huius Univerſi, & ſpeciatim *Rei Humanae*, cuius nobis propria conſideratio eſt, proſequatur. Quae quidem Ratio his potiſſimum rebus cernitur, ut Imo. Quaecumque vel ſapientia divina ſuppeditat conſilia, vel omnipotentia ſubſidia porrigit, ea coniungat Deus cum ſubſidiis invitamentisque illis, quae naturae humanae iam ſunt inſita, & eo cuncta convertat, quo homines ad Se cognoſcendum, & univerſa illa, de quibus ſupra diximus, officia ſervanda, ita invitentur commoveanturque, ut eorumdem libertati vis nulla inferatur. Quo loco, cum priora ab hominibus reſpuerentur invitamenta, continetur in primis ſtupendum illud divinae gratiae Bonitatisque pariter, ac ſapientiae iuſtitiaeque, monumentum, quo univerſa Dei Perfectio, quae, ſine hoc, magnam partem abſcondita & intra divinam eſſentiam quaſi recluſa manſiſſet, quam poterat praeclariſſime patefacta expreſſaque cernitur. [1] Cariſſimum illud dico, nec umquam ſatis pro

1 Vide memorabilia dicta, 1 PETRI I. 12. *ad Epheſ.* III. 8. 9. 10. I. 7 ſqq. *Coloſſ.* I. 26. 27.

dignitate aestimandum Remedium, quod perditis propriâ culpâ & contumaciâ mortalibus, ad recuperandam pristinam gloriam resque afflictas restituendas, clementissimus Pater Coelestis per aeternum filium suum, Dominum Servatoremque nostrum, CHRISTUM IESUM, procuravit; cum omnibus Gratiae subsidiis efficacissimis, variisque sapientissimis dispensationibus & tamquam manuductionibus, quibus Sanctus Dei Spiritus homines ad illud unicum instaurandae inter mortales Imaginis divinae remedium accipiendum, & accepto rite utendum, invitat adiuvatque.

IIdo. Ut, qui ista non respuerint invitamenta, sed salutis viam a Deo praescriptam fuerint ingressi, & officia Deo debita sincero animo seduloque studio observarint, adeoque propriâ quodammodo operâ Perfectionis illa semina, sive per naturae ipsorum constitutionem, seu per gratiam Dei renovatricem, ipsis iniecta, adolescere curarint & quasi efflorescere, maioremque in dies cum Deo similitudinem induerint; eosdem peculiari favore Deus complectatur, eorum vires & dona adaugeat, societatem communionemque arctiorem cum iisdem contrahat; denique, cum huius vitae cursum praeclare absolverint, in alteram illam vitam eos transferat aeternum beatissimam, qua omnem eis Perfectionem, summamque Beatitudinem, quam capere, ex praeclarissima cum Deo similitudine & intimâ societate, possit mentis creatae natura, cumulatissime impertiat. [1]

IIItio. Ut, qui pertinaciter omnia invitamenta, quibus eos Deus ad sincerum Sui amorem traditionemque, & ad verae Perfectionis studium, commovere tentaverit, respuere atque repellere pergant; hos tandem, quippe cum quibus nihil amplius Menti Perfectissimae negotii esse possit, penitus relinquat, iustae ipsorum sorti permittat, a Suaque beatissima communione excludat; quo & sentiant ipsi, patefiatque omnibus, quam insana sit stultitia teterrimumque

1 Confer, praeter alia, illustria loca, 2 *ad Corinth.* XIII. 10. *Coloss.* III. 4. 1 IOHANN. III. 2. *Apocal.* VII. 17. XXI. 3. 7.

consilium mentis creatae, in se ipsâ confidentis, omnisque Boni fontem non deserentis modo, sed cuncta etiam saluberrima consilia, cuncta remedia, pretiosissima, efficacissima, ad resarciendum irreparabile damnum a Deo Opt. Max. oblata, omnique operâ commendata, insolenter detrectantis. Vide *Psalm.* LXXVI. 11. 2 *Thessal.* I. 6-10. MALACH. III. 18.

Atque hae sunt fere partes, quarum ad unam aut alteram quodvis eorum, quae ad administrationem gubernationemque rei humanae pertinent, a Deo referri *divinae Voces* docent; quarum testimonio auctoritatique hominis cuiusque sensus, ingenuâ sincerâque mente ista perpendentis, neque ad veritatis lucem oculos claudentis, ex intimo pectore succlamat. In eo autem, ut iam unâ comprehensione omnia complectamur, partes istae singulae, & quae in earum quaque continentur, conveniunt atque conspirant, ut, quaecumque agat Deus, ea ad Summae Perfectionis legem, cuius in se Ipse absolutum exemplar habet, dirigantur; *ut, & in eorum quovis, quae a Deo geruntur, & in eisdem universis in unam summam collectis, praeclarissimum quoddam monumentum absolutissimae constantissimaeque Perfectionis divinae cernatur.*

CONTENTORUM SUMMA.

I. Instituti Ratio. §. I.

II. Subsidia, s. fontes unde ea, de quibus quaeritur, hauriuntur.

1. *Natura* duas nobis vias pandit ad res morales cognoscendas: quarum
   1) prima est *Sensus moralis.* §. II. III.
   2) Altera est *recta Ratio:* cuius duplex munus exponitur,
      (1) ex monitis singularibus sensus moralis, regulas generales conficiendi. §. IV.
      (2) Fundamentum omnis obligationis moralis exquirendi. §. V.
2. Depravatum sensum moralem, caecutientemque Rationem, iuvat *divinitus missa* veritatis *Revelatio.* §. VI.

III. Tractatio ipsa.

1. Finis rerum omnium extremus, s. *Consilium Dei*, in hoc mundo & procreando & gubernando, *generatim* exponitur. §. VII. VIII.
2. *Speciatim* ostenditur Consilium Dei
   1) *In rebus initio constituendis:* quo pertinent
      (1) Res *corporeae.* §. IX.
      (2) *Mentes* creatae. §. X. Et speciatim *hominum* genus; qui considerantur,
         a. ratione *naturae & constitutionis*, viriumque quibus sunt a Deo instructi. §. XI. XII.
         b. ratione *finis*, a Deo *ipsis praescripti:* de quo differitur
            a) ex principiis menti humanae insitis. §. XIII.
            b) ex Sacrarum Literarum traditione. §. XIV.
   2. In rerum *administratione gubernationeque:* quae tota ad res *Mentium* creatarum refertur. §. XV.

II.

AN CLARIOR PLENIORQUE HOMINI DATA SIT RERUM CORPOREARUM, QUAM PROPRIAE MENTIS COGNITIO? *

I.

Quidquid in ſenſus noſtros incurrit, unum, puta, aut plures ſimul ex iis, qui quinque vulgo perhibentur, ut per hos a nobis percipiatur; id, qualecumque caeteroquin per ſe ſit, & quantumvis aliud ab alio diverſum, ad unam rerum claſſem, quas *corporeas* & *materiales* vocamus, referri notum eſt. Quo quidem e genere rerum primam notionum noſtrarum originem duci, lubens fateor: an intra huius unius cognitionem ita concluſum ac circumſcriptum ſit hominis ingenium, ut, qui ultra ſapere audeat, nil niſi umbras & vana venari ſomnia cenſendus ſit, aut obſcuris ſaltem quibusdam & mutilis notionibus cogatur eſſe contentus, quae neque claritate neque certitudine cum ea, quae de ipſis corporeis rebus datur, cognitione conferri mereantur? hoc vero etiam atque etiam conſiderandum puto.

[* Plenior olim ſcriptionis Titulus hic fuerat: *Proluſionem Quaeſtionis Philoſophicae, An clarior pleniorque homini data sit Rerum Corporearum, quam propriae Mentis, cognitio? Praeſide Iohanne Schweighaeuser, A. L. M. in Ord. Philoſ. Log. & Metaph. Adiuncto, die* XV. *Nov.* MDCCLXX. *in Univerſitate Argentinenſi, ſolenni Eruditorum cenſurae ſubiicit Ioh. Daniel a Zabern, Argentinenſis.*]

II. Qui vel de ipsa exsistentia *rerum non-corporearum* dubitant, vel de tenebris conqueruntur, quibus omnis nostra de isto genere cognitio sit involuta; hi eam notitiam quam de *rebus corporeis* attingere nobis licet, hoc ipso potissimum nomine, ni fallor, alii omni contemplationi praeferendam aut etiam unice aestimandam censent, quod res corporeae sensibus usurpentur; quidquid a materiae concretione liberum perhibetur nec ad aliquid materiale referri potest, id sensus omnis perceptionem, &, quae ab hac pendet, imaginandi vim effugiat, eoque ipso operam omnem nostram quam dare possumus, ut illud, quid aut quale sit? intelligamus, eludat. Cuius sententiae quae vis sit, quaeve infirmitas, non luculentius adparebit, quam ubi primum his, qui ita sentiunt, placuerit complicatas notiones, quas de ipsis rebus corporeis harumque qualitatibus animo conceptas habent, evolvere, earumque origines atque progressus enotare.

III. Qui si ad ea voluerint adtendere, quae sensu corporeo percipiuntur; deprehendent quidem, hac viâ nobis adferri notitias colorum, sonorum, saporum, odorum, frigoris, caloris, duritiei, mollitiei, gravitatis, levitatis, motus, quietis, extensionis, figurarum &c. quae omnia ad rerum corporearum genus pertinent. Sed excutiat quisque & explicet intelligentiam suam, ut videat, quid cogitet cum *corpus* dicit aut *rem corpoream*; iam se ipse doceat, *ipsius corporis* nomine nihil istorum omnium designari. Neque enim corpus dicimus ipsum colorem, saporem, gravitatem, figuram, extensionem, aut ullum ex iis motibus quibus sensus noster afficitur, aut ullam ex istis notionibus sensu perceptis; sed *corporis* nomine intelligunt omnes aliquid ab ipsa perceptione nostra diversum, seorsim per se subsistens, (ex quo *substantia* vocata est) cui inesse aut a quo proficisci putantur color ille, sonus, gravitas, figura, extensio, & huius generis alia sensibus percipienda.

IV. Ita fit, ut generatim, *corpora* cum dicimus aut *res*

corporeas, eas dicamus res, ea subiecta, eas substantias, in quibus inesse putantur & quasi inhaerere haec quae sensibus percipiuntur; aut, quae vim habeant sensum nostrum quocumque modo movendi, eaque ratione varii generis ideas sive notiones nobis adferendi. Haec autem ipsa quae sensui proxime subiiciuntur, colores, sapores, gravitatem, levitatem, motum, figuram, extensionem &c. non ipsa corpora, sed corporum s. substantiarum corporearum *modos*, *qualitates*, *attributa*, *proprietates*, *relationes*, *vires*, aut simile quid, dicere solemus.

V. Iam illud statim mirum videri possit, cum omnem nostram de *rebus corporeis* cognitionem e *sensu corporeo* derivatam esse sit consentaneum, cumque in re corporea quavis nihil omnino, praeter ea quae in *modis* sive *qualitatibus* corporum numerantur, sensuum operâ percipiamus; quî fiat tamen, ut impetrare a nobis nullo pacto possimus, *ipsum corpus* ut cogitemus, nisi ponamus *rem* quamdam *subiectam*, extra sensum nostrum constitutam, in qua istae qualitates insint: rem, inquam, subiectam, quam *ipsam*, si verum velimus fateri, neque oculis, neque tactu, neque quocumque tandem sensu corporeo usurpare cuiquam contigit. Sed haec quidem quaestio ad opportuniorem locum differatur.

VI. Hoc ipsum interim tenuisse nobis sufficiat, in *corporum notione*, prout eam omnes conceptam habemus, *duo* contineri: primum quidem *qualitates* vel *modos* varios atque varios; hoc enim iam communi qualitatum nomine vel modorum promiscue cuncta ea, quae de rebus corporeis ex sensuum perceptione cognita haberi solent, liceat complecti: tum ipsam *substantiam*, sive *subiectum*, cui istae qualitates tribuuntur. Quorum utrumque, ut, *qualis sit omnino nostra de rebus corporeis notitia?* planius adpareat, separatim considerari debet.

VII. Igitur cum per *qualitates* suas primum nobis corpora innotescant, de his statim, & ita quidem, agere nitamur, ut, *quaenam earum notitia homini data sit*, & *quid*

valeat harum qualitatum notitia ad ipsorum corporum cognitionem, intelligatur. Quod ut viâ quadam ac ratione fiat, nihil opus est singulas corporum qualitates s. modos sigillatim persequi. Ampla satis dabitur de hoc, quod quaerimus, iudicandi materia, ubi duas summas classes posuerimus; quibus, quaecumque de rebus corporeis ex sensus perceptione cognita haberi solent, ita contineantur, ut ad harum unam aut alteram quodvis eorum referri commode possit.

VIII. *Primam* eorum modorum s. earum qualitatum constituimus *classem*, quae ad corpora singula, *sigillatim* spectata (quoad corpus quodvis, quamvis variis partibus constans, tamquam *unum* consideratur) referuntur. Quo pertinent extensio, figura, motus aut quies cuiusvis corporis per se spectati, colores, sapores, omnesque qualitates quae *sensibiles* vulgo nominantur. *Altera classis* eos complectatur modos corporum, qui *relativi* (& *relationes* magis proprie) dicuntur; qui aperte non corporibus singulis, sigillatim spectatis, tribuuntur, sed quibus exprimitur ipsa ratio seu habitudo quam servat unum corpus ad aliud quoddam quod tamquam a priori diversum concipitur. Ad quarum relationum differentiam priores illae qualitates, corporibus singulis tributae, *absolutae* vocari possunt.

IX. Sed huius *alterius classis* cum minus difficultatis habere videatur consideratio, ab hac statim examini nostro subiicienda incipiamus. In qua *duo* rursus *genera relationum* videntur distinguenda. Aut enim mere *externa* quaedam instituitur inter duo corpora comparatio, ut, quid inter utrumque interiectum sit? quaeratur. Aut *intimior* aliqua inter duo corpora relatio deprehendi putatur, quae sit huiusmodi, ut, si unum ex iis exsistat, aut tali quodam modo exsistat, fieri non possit, quin etiam exsistat alterum, aut certo modo se habeat; & vicissim, ut, ni fuerit illud primum aut aliquid ei simile, ne alterum quidem foret. Cuius generis relatio his duobus nominibus relativis de-

ſignari ſolet, ut unum eſſe *cauſſa* alterius; hoc ab illo *effe-ctum* dicatur.

X. Prius illud relationum genus, quae *externae* rite vocari poterunt, duobus potiſſimum modis cernitur. Uno modo, cum quaeritur, quid inter duo corpora, quatenus *ſimul* exſiſtunt, ſit interiectum? Altero, cum, quid inter ea quoad exſiſtentiam *ſucceſſivam* interſit? quaeritur. Harum prior relatio *diſtantia ſitus*, altera *temporis diſtantia* dicitur; e quarum varia combinatione aliarum magis complicatarum relationum notio exſiſtit. Sed illis addi debet *numeri* relatio, quae in hoc ineſt, ut res quascumque, quae ut plures ſive diverſae una ab altera conſiderantur, abstractione ab omni alio diſcrimine facta, hoc uno diſtinguamus, quod inter duas quasque *unitas*, *abſoluta* quae dicitur, per omnia conſtans & eadem, interſit. A cuius *numeri relationis* primâ notitiâ initium capit caeterarum relationum notio, & cuius vario uſui & adplicationi earumdem caeterarum externarum relationum cognitio perfectionem ſuam potiſſimum debet.

XI. Harum igitur relationum ſcientiam, negari nequit, eſſe partem in primis notabilem cognitionis humanae; ex qua ſtupentes, dicere fas eſt, cognovere mortales, atque in dies adhuc comperiunt, quid valeat hominis ingenium, ubi vires ſuas in iis rebus exercere, quarum notitia intra fines cadat mortalibus deſcriptos, velit; non in nectendis verborum nodis, aut ſcrutandis naturae penetralibus, ad quae nullus aditus patet, inanem operam conſumere. Eademque ſcientia non modo, vires humani ingenii quid poſſint, ipſi hominum generi patefecit; ſed etiam, obviis quibusque quoad proprias corporum qualitates obſervationibus ſuam operam adhibens, ſua inventa adiungens, res ad omnem vitae uſum praeclariſſimas ita abunde progenuit, ut iam nulla paene pars ſit vitae humanae, quin eidem ſcientiae maxima ſua commoda accepta ferat.

XII. Sed earumdem relationum cognitio, ſi, *per ſe quid valeat ad ipſorum corporum notitiam?* quaeratur; fatendum

eſt, per eam, neque *quid*, neque *quale* ſit ullum ex iis corporibus quae ſic inter ſe comparantur, aperiri. Quum enim omnis huiusmodi externa relatio in eo uno cernatur, quod inter duo corpora, quae inter ſe comparantur, quaſi medium interiectum eſt; hinc fit, ut ipſius relationis claram atque diſtinctam notionem etiam tum habere poſſimus, ubi de corporibus illis, inter quas relatio talis intercedit, nihil aliud niſi vagum & indefinitum, *aliquid*, cogitamus, ac de eorum propriis ſive abſolutis qualitatibus nihil omnino compertum habemus.

XIII. Sic in *numeri* relatione, niſi *unitas relativa* (ex cuius repetita ad unitatem abſolutam adplicatione ipſe numerus ſive collectio unitatum exſiſtit) *quae* & *qualis* ſit, fuerit ante definitum ac determinatum; per ipſam numeri rationem inveniri quidem poterit, *quoties* in quavis unitatum collectione ſimplex unitas relativa ad abſolutam unitatem fuerit adplicata, aut, *quid interſit* inter quamlibet unitatum collectionem atque ſimplicem unitatem; de ſummae ſive congregati illius *qualitate* nihil conſtabit. Ex quo fit, ut abſtractorum, qui dicuntur, numerorum aeque ac concretorum ratio conſtans atque certa inveniri poſſit. Ubi vero cognita eſt unitas relativa, qualis ſit, tum quidem per ipſam rationem quam ſervat quaevis unitatum collectio ad illam ſimplicem unitatem, aut ad unitatem abſolutam, etiam ipſam collectionem penitus pernoſcere licet: ſiquidem in numeri rationibus ſubducendis hoc poſtulatur ſemper ac pro conceſſo ſumitur, ut unitates omnes relativae, de quarum ſumma quaeritur, ſint *homogeneae*, id eſt, eiusdem naturae & qualitatis. Ex quo iam velut in transcurſu colligamus, quod eo caſu, ubi non licet unitates quales volumus poſcere, ſed ubi easdem tales quales natura ſuppeditat ſumere oportet; ibi certe, ad pernoſcendam quamvis unitatum congregationem, non ſufficiat unitatum numerum noſſe, ſed oporteat ſimul alia via cognitum & exploratum habere, num in ipſa rerum natura, ſicut in calculi hypotheſi, ſint omnes iſtae unitates revera homogeneae,

XIV. Diſtantiarum temporis atque ſitus adcurata cognitio, ſupponit illa quidem definitam aliquam ſpatii ſive temporis inter duas res, de quibus quaeritur, interiecti *menſuram*, cuique ex propria ſenſus perceptione notam, ex qua per adhibitam numeri rationem de tota diſtantia iudicetur. Sed earumdem relationum notitia, quantumvis adcurata, de rebus ipſis, quae hoc intuitu inter ſe comparantur, aut de earum qualitatibus, per ſe nihil prorſus patefacere poteſt. Ita plane, ut, niſi res illas, quales ſint, per aliam viam cognitas habeamus, per huiusmodi relationum notitiam ne notionem quidem ullam claram ac definitam ipſarum rerum, de quibus quaeritur, informare valeamus. Quod mathematicae ſcientiae ſatis demonſtrant: in quibus pro immenſis Solis noſtri atque planetarum globis de quorum diſtantia atque tempore quaeritur, aeque ac pro quavis arbore aut domuncula, quarum diſtantias metimur, nudum merum punctulum ſufficit poni; cuius non alia notio niſi haec, quod ſit *aliquid*, relinquitur.

XV. Supereſt e *relationum* claſſe ſ. qualitatum relativarum, quas de rebus corporeis nobis compertas eſſe gloriamur mortales, *alterum genus* conſiderandum, quod in *cauſſae & effectus relatione* cernitur. De quo *primum* hoc quaeramus: quid ſit, quod his nominibus, cauſſae & effectus, ſignificetur? quae ſit notio, quam habent omnes animo conceptam, cum unum eſſe cauſſam alterius, hoc illius effectum, dicunt. *Tum vero* videamus, quidnam in ipſis rebus corporeis inveniatur, quod iſtis notionibus reſpondeat, unde vere profiteri poſſimus, cauſſas ullas aut effectiones rerum corporearum nobis eſſe cognitas atque perſpectas?

XVI. Quare, *quid hac cauſſae & effectus relatione intelligatur*, ex iis quae breviter ſupra diximus (n. IX,) hic repeti debet; niſi potius hoc quisque ſe ipſe docere velit, complicatam animi ſui notionem, quam iſtis verbis deſignare ſolet, excutiendo. Nimirum, cum aliquam ſubſtantiam *A* cauſſam eſſe dicimus alterius ſubſtantiae *B*, & hanc

illius effectum; aut cum modum quemdam *m*, substantiae *A* proprium, dicimus esse caussam, cur *B* habeat modum *n*; tum vero his verbis hanc fere sententiam subiicimus omnes, »ut, si exsistat *A*, aut si *A* sit *m*, fieri non »possit, quin etiam exsistat *B*, aut quin hoc *B* habeat mo»dum *n*; & vicissim, ut nisi exsistat *A* aut alia quaedam »substantia cui sit modus *m*, fieri non possit, ut exsistat *B*, »aut ut hoc *B* habeat modum *n*.«

XVII. Ex quo statim adparet, hanc notionem caussae & effectus esse longe diversam ab eo quod in mera externa relatione, quoad exsistentiam simultaneam aut successivam, intelligitur; & esse hanc magis *internam* relationem, ut supra diximus, id est, quae ad res ipsas, inter quas eiusmodi relatio intercedit, propius pertineat. Ipsa quippe caussae & effectus notio iam supponit, ut cogitemus, in ipsa substantia *A* aliquid inesse, quod efficere possit & revera efficiat, ut exsistat *B*, aut ut modus ille *n* substantiae *B* insit: ita quidem, ut si illud, quidquid sit, non inesset substantiae *A*, ne *B* quidem aut *n* foret. Atque hoc ipsum, quidquid sit, quod illi priori substantiae (cui in hac relatione tribuuntur *caussae* partes) iam ante hanc relationem per se inesse putatur, *vis* vel *potentia activa* vocari solet.

XVIII. Iam adplicet, quicumque voluerit, has notiones, quas cuncti qui se ipsi norunt animo conceptas habent, adplicet eas ad rerum corporearum qua late patet genus; ut videat, quid sit quod revera sensibus suis percipere soleat tum, cum & nobis & sibi persuasum cupit, se *in rebus corporeis caussarum & effectuum relationem* quamdam atque *vim activam*, unde ista relatio pendeat, observasse. Edisserat nobis, si placet, an hoc, quod in relatione caussae & effectus praecipuum cesentur, sensu ullo umquam perceperit, *quod* cum unum quoddam exstiterit, aut tali quodam modo exstiterit, *fieri ob hoc ipsum non potuerit*, *quin* & alterum esset aut tale esset, quale cognitum est? Videat, *sensus* omnis *perceptio* quidquam-ne aliud ipsum

docuerit, praeter hoc: »quod, ubi prius illud corpus oculis aut alii sensui erat obiectum, simul alterum adfuerit, »aut mox sit consecutum; vel, ubi *modum* quemdam in »priori corpore animadvertisset, iam simul vel paullo »post in altero corpore alterum modum animadverterit.« Atque quod de sensus perceptione quaero, id non solum de levi quadam ac superficiaria, quae in quemvis e vulgo cadat, animadversione dictum velim: sed de observationibus quam maxime adcuratis, de experimentis diligenter institutis saepiusque repetitis, denique de ipsa summa, quam e multis variisque observatis colligere licet, idem prorsus & pari modo habendum esse, facile intelligitur.

XIX. Ita quidem omne id, quod *de rerum corporearum caussis & effectibus* exploratum habere nobis persuademus, si ad verum redigatur, huc tandem redire fatendum est: »ut inter quaedam corpora, vel quasdam variorum cor»porum partes aut qualitates, aliquam, *constantem* quidem, »sed mere *externam* relationem, quoad exsistentiam simul»taneam aut successivam adnotaverimus.« Quod ipsum & inscii saepe & inviti fatemur. Nam cum de *vi* quaeritur, unde caussae relatio in dato quodam casu pendeat, & sine qua haec caussae & effectus cognatio intelligi nequit, tum vero saepenumero fateri cogimur, nos ipsam vim ignorare; non obscure hoc ipso significantes, ne caussae quidem & effectus relationem in ea quaestione satis certo nobis cognitam fuisse, sed temere a nobis pro comperta habitam. Aut vero provocare solemus ad illam *partem* vel *qualitatem* corporis, ex qua effectus potissimum pendere putatur: ubi si denuo premimur; puta, si quaeratur, quo pacto tandem *vim* huius partis aut qualitatis intelligamus; iam nihil restat, nisi ut ad id redeamus, quod evitare volebamus, fateamurque »nos aliud nihil de hac re »compertum habere, nisi quod, ubi eiusmodi qualitas in »uno corpore percipiebatur, constanti quadam observa»tione cognoverimus, simul alterum, quod effectum dici»mus, adfuisse, aut mox esse consecutum.«

XX. Quae ſi ita ſe habent, nullo modo hinc efficitur, ut notiones illae noſtrae *cauſſae* & *effectus* & *vis activae*, quas ſupra vidimus omnium mentibus conceptas, vanae ſint atque nullae. Sed hoc intelligi fas eſt, iſtas notitias non eſſe ex rerum corporearum obſervatione ad intelligentiam noſtram delatas; verum, aliunde arreptas atque ante conceptas, a nobis ipſis in rerum corporearum contemplationem inferri. Quod quo iure fiat, aut qua cautione faciendum ſit, longum eſt hoc loco disquirere.

XXI. Quare cum per *relativos modos*, de quibus adhuc egimus, nihil in hanc partem de rebus corporeis conſtet, ut, *quid* aut *quale* ſit ullum corpus, intelligatur; progrediamur ad illam *Abſolutarum qualitatum* claſſem, quam primo loco ſupra nominavimus (n. VIII.) conſiderandam: ut videamus, haec claſſis quidnam contineat, quo ſuppleatur id quod illi alteri per ſe deeſſe vidimus ad rerum corporearum cognitionem; aut in quo id, quod ibi tamquam cognitum ſupponitur, reperiatur. Quaeritur igitur hoc loco de qualitatibus iis, quae corporibus ſingulis, quatenus extra relationem cum aliis ſpectantur, tribui ſolent. (v. ſupr. n. VIII.)

XXII. Quo loco, ſi licet diviſionem ſequi Lockio uſurpatam, (de *Intell. hum.* L. II. c. VIII.) quam eamdem plerisque probatam video; eae ſtatim erunt corporum *qualitates* expendendae, quas *primarias* ille vocat, quas easdem *reales* & *originales* proprie ac vere nominari iudicat: »quippe quae in ipſis corporibus inſint, ſive percipiantur a »nobis, ſive non percipiantur; ita ut ab illarum varia mo»dificatione ſola caeterae qualitates, quae *ſecundariae* aut »*qualitates ſenſibiles* vocantur, pendeant.« Ad quod primariarum qualitatum genus hae fere referri ſolent: *extenſio*, *figura*, *numerus* & *ſitus partium*, denique *motus & quies*.

XXIII. Sed huius generis qualitates quod ſi propius adſpiciamus, vereor, ne ad *relationum* potius illarum *externarum* genus, de quibus initio egimus, videantur relegandae, quam inter qualitates corporum abſolutas recenſen-

dae. Nam *motus* quidem, ut ab hoc incipiam, licet corpori alicui per ſe ſpectato proprius dicatur; aperte tamen eſt eiusmodi, ut, ubi ab huius corporis cum aliis corporibus comparatione quoad ſitum & tempus diſceſſeris, nulla omnino eius notio relinquatur. *Quietis* autem notio omnis, quam habemus, non niſi in hoc ineſt, ut motus notio animo concepta ſupponatur, ſed negetur in ea re, de qua quaeritur, motum ullum cerni.

XXIV. Caetera autem quae ad hoc genus primariarum qualitatum referuntur, *extenſio, figura, numerus & ſitus partium*, item *motus partium* inteſtinus, tribuuntur illae quidem quodam modo corporibus ſingulis & ſigillatim ſpectatis; nempe hoc modo, ut quodvis *totum*, quodvis *congregatum*, quod tamquam *unum* conſiderare placuit, iam ſpectetur extra relationem cum aliis congregatis, quae ab illo diverſa ſunt. Sed nulla tamen harum qualitatum concipi aut intelligi poteſt, niſi in ipſo hoc *uno*, de cuius qualitate quaeritur, iam iterum *plura*, tamquam a ſe invicem diverſa, alia extra alia conſtituta, distinguantur. Atque in horum ipſorum *plurium* (quas *partes* illius corporis, quod tamquam *unum* conſiderare placuit, vocamus; quas partes eſſe etiam ipſas *vera corpora* in phyſicis docetur) in illarum, inquam, plurium partium, in illorum plurium corpuſculorum, *mutuâ relatione externâ* qualitates iſtae cernuntur.

XXV. Quare ab illis relationibus externis, de quibus ſupra verba fecimus, hae qualitates nihil differunt, niſi quod hae ſint relationes inter minora corpora intercedentes, illae inter maiora. Unde utrarumque eadem ratio eſt; ut fatendum ſit, 1) de ipſarum *partium natura*, e quibus maiores moles ſunt compoſitae, per iſtas qualitates, quae meram externam harum partium relationem exprimunt, nihil eſſe compertum. 2) Illis ipſis qualitatibus cognitis, iam corporum congregatorum internam naturam ac qualitatem non magis eſſe perſpectam, quam mihi diſſitorum illorum verſus ſeptemtriones corporum coeleſtium natu-

ra ac constitutio perspecta est eo, quod *figuram* cognitam habeo quae e septem stellarum mutuo situ formatur; aut quam Astronomis Iovis stellae cum satellitibus intima natura explorata est, cum & numerum eorum & mutuas distantias atque motus intellexerunt.

XXVI. Restat itaque, ut *absolutas* rerum corporearum *qualitates*, si qua earum notitia in hominem cadit, in illarum genere quaeramus, quas *secundarias* LOCKIUS vocat; quae *qualitatum sensibilium* nomine rite insigniuntur, siquidem ex mera sensus corporei perceptione omnis earum notitia ad nos defertur. Quo referuntur colores, sapores, soni, odores, gustus, omnesque qualitates tactu corporeo, sive externo s. interno, percipiendae, velut mollities, durities, gravitas, asperitas, laevitas, humidum, siccum, calor, frigus &c. denique omnis voluptatis aut doloris sensus, quo corpus nostrum ex quacumque re adficitur. Quarum qualitatum notitia quaenam, aut qualis? nobis data sit; &, quonam modo, his qualitatibus cognitis, iam rerum corporearum aliquam notitiam satis claram a nobis conceptam esse, possimus profiteri? paucis exquiramus.

XXVII. Iam vero nescio, quo fato contingat, ut, cum tandem ad qualitates corporum *absolutas* perventum esse sperarimus, id est, quae ad res eas quibus tribuuntur ita pertineant, ut hae qualitates tamquam *ipsis illis rebus inhaerentes*, intelligi possint; nunc iterum fatendum sit, de *qualitatibus sensibilibus*, de quibus hic quaerimus, dici hoc non posse. Nam sunt hae quidem eo modo absolutae, ut per easdem non solum cognoscendum sit quodvis eorum corporum, (sive maiorum, sive minorum) inter quae relationes illae quoad distantiam, motum aut numerum, quas hactenus vidimus, intercedunt; sed etiam, ut ex hoc genere nobis adferri debeat notitia *mensurae* illius, qua utimur ad distantias sive extensionem corporum quorumvis, adhibitâ numeri ratione, determinandas; cuiusmodi mensura non nisi ex propria sensus perceptione cuique cognoscenda est.

XXVIII. Sed illud incommodi habent hae qualitates corporum ſenſibiles, ut non niſi ſecundum *variam corporum externorum ad corpus noſtrum relationem* a nobis cognoſcantur. Quum enim ſenſu cuiusque hae qualitates ſint percipiendae; iam non aliter cognoſci poſſunt, niſi quatenus cuiusvis ſinguli hominis organa ſ. inſtrumenta ſenſoria id ferunt atque patiuntur, pro determinata ſua quovis tempore conſtitutione, & pro vario ſitu quem reſpectu rei obiectae ſervant. Ex quo non ſolum hoc fit, ut res eaedem, atque eaedem corporis eiusdem partes, licet per ſe non mutatae fuerint, tamen pro diverſis temporibus, & pro diverſo ſtatu & ſitu corporis noſtri & eius partium, aliter atque aliter nos adficiant, i. e. aliis atque aliis qualitatibus inſtructae videantur. Verum etiam, licet, ut aiunt, unius ſenſus vel perceptionis errores per alium ſenſum aut aliam eiusdem ſenſus perceptionem corrigantur; licet variarum pro variis circumſtantiis perceptionum ſumma ſubducatur, atque ex hac ſumma quoddam quaſi medium proportionale eruatur, quo tamquam communi menſurâ & aequabili utamur in aeſtimandis qualitatibus ſenſibilibus: facile tamen intelligitur, illam omnem operam (quae quidem, ſi adcurate inſtituatur, tam ad uſum cuiusque privatum, quam ad noſtras perceptiones cum aliis ſermonis ope communicandas, utiliſſima eſt & plane neceſſaria) efficere tamen non poſſe, quo minus omnis noſtra de illis qualitatibus ſenſibilibus cognitio ſemper maneat mere *hypothetica*. Nam, ut hoc taceam, quod ſaepe monent Philoſophi, valde incertum eſſe, an duo inveniantur in omni hominum genere, qui easdem res obiectas eodem plane modo ſenſibus ſuis percipiant; hoc quisque intelligit, quod, ſiquidem inſtrumenta ſenſuum noſtrorum eſſent aliâ ratione fabrefacta, aut parumper immutata, iam omnia alia eſſemus percepturi, & longe alias qualitates in his ipſis rebus, nunc nobis obiectis, obſervaturi.

XXIX. Ex quibus cum ſponte fluat, de omni *qualitatum ſenſibilium* genere nihil poſſe corporibus *abſolute* tribui;

ita plane, ut absurdum sit, in hoc ipso genere (quod non nisi in relationibus corporum externorum ad nostrum corpus cernitur) aliquid *absolute veri* quaerere: iam ridiculi videntur, qui id, quod negare nemo potest, ingenue dici, aegre ferunt. Nec vero minus ridiculi hi, qui, ubi illud concedatur, iam de omni veritate aut certe de omni veri aut falsi notâ conclamatum fore, sibi persuadent.

XXX. Sed quum illud commune habeant omnes qualitates hoc genere *sensibilium* comprehensae, ut non nisi per *sensus perceptionem* notitia earum ad nostram intelligentiam deferatur; iam aliud etiam, illudque gravius, dubium nasci videtur. Etenim quaevis *sensus perceptio* seu *sensatio*, sive mera *adprehensione* variarum *notionum* s. *idearum* illa terminetur, sive gratum aliquem aut molestum *motum* habeat comitem, quaevis, inquam, sensatio intra nostrum corpus fit, penes nos, non extra nos. Ita fit, ut ex quavis sensatione, per se spectata, non cognoscamus qualitatem aliquam quae ad *rem extra nos* constitutam pertineat; sed cognoscamus *nos ipsos* notione quadam ditatos aut motu quodam adfectos. Puta, si *sonum* campanae auribus percipimus; per hanc ipsam soni perceptionem nihil de aëre commoto aut de campana malleo percussa cognoscimus. Atque si quis uno *auditus* organo sensorio foret instructus, caeteris orbatus; hic, quando sonum perciperet, ne cogitaturus quidem umquam esset de *corpore quodam extra se constituto*, unde illa sensatio ad ipsum adferatur; nihil cogitare poterit, nisi *se tali modo adfectum*. Quod eodem modo de caeteris sensibus dici debet.

XXXI. Qui floris *odorem* odoratur, is, si florem nullum umquam, aut aliam rem odorem exspirantem, oculis aut tactu usurpare ipsi licuisset, ex odoris illius perceptione numquam de qualitate alicuius rei extra se constitutae cogitaret, sed odorem illum non nisi tamquam adfectionem ad se pertinentem cognosceret. De *visu* ipso (licet diuturna consuetudine decepti aegre nobis persuadeamus) certum est, nos omnia intra oculos nostros cernere: ut,

ſi cui a pueris caeco prima vice lucem adſpicere contingat, iam omnia, quae ſimul videt, intra ſe non extra ſe conſtituta putet; ut neſciat, has eſſe easdem res quas olim manu tetigerat; ut de varia rerum a ſuo corpore diſtantia per ſimplicem intuitum ne notionem quidem ullam informare poſſit, ſed longiſſime remota aeque ac proxima ad ſe pertinere putet; in ſumma, ut *ſe* quidem variis notionibus auctum ſentiat, de qualitatibus autem corporum extra ſe conſtitutorum iis, quas per merum intuitum in ipſis corporibus extra nos cerni nobis vulgo perſuademus, nihil cogitare poſſit, niſi poſteaquam paulatim oculorum perceptiones cum tactus perceptionibus comparaverit, & diuturno uſu opticas leges (quibus corporum pro varia a nobis diſtantia figurae & magnitudines mutantur) fuerit edoctus. Quae obſervatio non meris philoſophorum ſpeculationibus debetur, ſed ipſo etiam experimento ſatis eſt comprobata. (Videſis VOLTAIRE *Philoſophie de Newton* p. 155 ſqq.) De *tactus* ſenſu haud aliter ſe res habet. Aëris intemperiem diu ante in nobis ſenſimus parvuli, quam de frigore ad aërem nos ambientem referendo cogitatio ſubiret. Atque ſi adtendere ad noſtras ſenſationes volumus, facilis eſt obſervatio, quod per quemvis ſimplicem contactum cuiuslibet corporis externi non tam ſentiamus aliquam qualitatem illius corporis extra nos conſtituti, quam manum noſtram certo modo adfectam, vel nos ipſos potius per manus inſtrumentum eo modo adfectos.

XXXII. Quare, ubi qualitates ſenſu perceptas corporibus extra nos conſtitutis tribuimus; ſi quidem id, quod vere ſentimus atque ſenſu cognoſcimus, fateri velimus; nihil aliud poſſumus profiteri, niſi quod, dum uno ſenſu talem perceptionem experimur, per *aliud* ſenſus organum *eodem tempore* alia perceptio, aut per *idem* ſenſus organum *ſucceſſive* diverſae ſenſationes, in ſatis conſtanti ratione, nobis ſoleant adferri. Atque per huiusmodi demum comparationem & combinationem variarum varii generis perceptionum ſ. ſenſationum, de corporibus *extra nos* conſtitu-

tis iudicamus: ſed cuiusvis qualitatis ſenſibilis per ſe ſpectata perceptio non ſufficit ad corpus ullum externum a noſtro corpore diſtinguendum; ſi quidem perceptionem quamlibet ſingularem non extra noſtrum corpus, ſed intra illud & penes nos ipſos experimur.

XXXIII. Ita fit, ut, ubi qualitates ſenſibiles conſidero tamquam varias *perceptiones* atque ſenſuum commotiones *ad me pertinentes*, atque per varia ſenſus inſtrumenta, ſive ſimul, ſive ſucceſſive, *mihi oblatas;* tum omnia ſatis plana ſint atque perſpicua. Siquidem quilibet ipſo ſenſu cognoſcit id, quod ſentit. Ad quam conſiderationem quum accedat, quod non ſolum (ut ſupra vidimus, n. XIX.) inter eorum complura quae ſenſibus experimur relationem aliquam ſatis conſtantem, quoad coniunctionem illorum aut conſecutionem, adnotare liceat; verum etiam vim quamdam ſentiat quisque ſibi tributam & poteſtatem, corporis ſui ſitum ſ. locum varie pro lubitu mutandi, atque variis corporis ſui membris, tamquam totidem inſtrumentis, vario atque vario modo utendi; qua poteſtate efficitur, ut a nobis quodam modo pendeat, quid iam iamque vel quid deinceps ſimus experturi, atque ut leges iſtae a natura ſtabilitae ad noſtra ſive commoda ſive incommoda a nobis converti poſſint: haec, inquam, cum ad priorem illam conſiderationem accedant; iam profecto, tam ad ipſam cognitionem praeclariſſima, quam ad huius vitae uſum atque cultum tuendum maxime neceſſaria videri debet diligentia hominum perſpicacium, qui aſſidui ſunt in illis legibus a natura ſtabilitis, quoad coniunctionem atque conſecutionem eorum quae hominum ſenſus movere ſolent, adcurate indagandis, & qui hoc etiam potiſſimum adnotare ſtudent, quid in quovis propoſito caſu agendum ſit, qualis virium noſtrarum requiratur uſus & adplicatio, ut eam experiamur perceptionum noſtrarum atque ſenſus commotionum ſeriem, quae ſit conſiliis atque votis noſtris maxime conſentanea.

XXXIV. Contra ubi quaeritur, *quid ergo ſint hae quali-*

tates ſenſibiles, quatenus ad ipſas res extra nos conſtitutas pertineant? tum omne illud lumen evanuit. Neque enim ullo ſenſu corporeo percipio ſubſtantias illas ſ. ſubiecta illa, extra me conſtituta, ad quae qualitates iſtae pertinere dicuntur, (quoniam ſenſu nil niſi qualitates percipio:) neque omnino mihi datum videtur, ut, cum aliquid meo ſenſu apud me perceperim, iam dicam aut ſciam, *quid* vel *quale quid* ſit hoc ipſum, quatenus illud pertinet ad ſubiectum aliquod a me diverſum, cuius notionem nullam habeo?

XXXV. Atque cum conſidero, quo pacto hunc nodum ſolvere tentent Philoſophi, ubi monent, probe diſtinguendum eſſe inter id, quod nos ſenſu percipimus, & id quod in ipſis corporibus externis ineſt, unde illae perceptiones nobis adferuntur; (cf. Lockium, Lib. II. cap. viii.) tum fateor, mihi per ea, quae ab his ad levandam difficultatem adferuntur, quaeſtionem quodam modo in gyrum actam, & implicatam magis quam expeditam videri. Unde ſubit interdum mirari, *an ulla ſatis clara rerum corporearum notitia* mortalibus data ſit?

XXXVI. Una reſtat de rerum corporearum cognitione quaeſtio: de ipſa illa *ſubſtantia corporea*, i. e. de *ſubiecto* illo, ſtabili atque conſtanti, cui qualitates variae atque variae, de quibus hactenus vidimus, tribuuntur, & quod proinde ab ipſis qualitatibus diſtinguitur. Hoc in rebus corporeis *ſenſu* non percipi, iam ſatis monitum eſt: ſed annon ratiocinando ſaltem atque cogitationis nervos intendendo, ſubiectum illud, illa ſubſtantia inveniri, atque notio eius informari poterit? Quaeſtionem ſubtilem ſane, & conſideratu forte haud indignam, eamque ſummo ingenio virorum, ex quo philoſophari coeptum eſt, in contraria omnia diſcedentium, controverſiis obſcuratam ſimul & nobilitatam, --- transvolare hoc loco liceat, & in aliud tempus differre. [*] De *Corporum cognitione*, haec proluſa ſunto. De *Mente hominis* verbulum ſubiiciamus.

[* Conf. infra, sect. XLII. & vide *Praefationem* univerſo huic volumini praemiſſam.]

XXXVII. Quilibet, cum de *se* loquitur aut cogitat; tum per illum *ego*, quem cogitat, neque aliquam corporis sui partem, neque ipsum corpus suum, intelligit. Nam & quamlibet corporis sui partem, & universum corpus, a *se* ipse distinguit, atque illa pertinere quidem ad *se* sentit; sed hoc ipso simul intelligit atque fatetur, eadem non esse *ipsum se*.

XXXVIII. Quilibet cum *se* dicit, tum per illum *ego* non intelligit aliquam perceptionem per sensum corporeum ad *se* delatam; neque aliquam *cogitationem* ex propria ingenii sui vi a *se* conceptam, neque aliquod a *se* captum *consilium*, neque haec omnia simul sumta. Sentit quidem, haec omnia ad *se* pertinere, ita quidem, ut alia (velut, sensus perceptiones) extrinsecus ad *se* advenerint, alia per insitam *sibi* vim a *se* quasi progenita; sed dum haec omnia ad *se* pertinere intelligit, fatetur ea non esse *ipsum se*. Atque simul intelligit, *se* sibi esse notum, & maxime ac intime notum; quoniam, absque hoc foret, non posset illa, quae ipsum proxime tangunt, ipse a *se* distinguere.

XXXIX. Quilibet sentit *vim* sibi tributam corporis sui membra quaedam pro lubitu movendi; ita ut, si vim illam adhibeat, membra moveantur; si non adhibeat, quiescant. (Licet interdum eadem invito *se* moveantur: unde vim illam suam limitatam esse intelligit.) Sentit etiam, sibi esse vires, quarum usus magis internus, neque tamen eo minus luculentus est; vim varias perceptiones sibi oblatas inter se vario modo comparandi atque combinandi, mentis suae aciem in aliquam perceptionem vel cogitationem pro lubitu intendendi & ab eadem rursus avocandi, quamlibet cogitationem suam secum saepius pro lubitu repetendi, consilia varia capiendi &c. Has vires cum *sibi* tributas esse intelligit; simul intelligit, *se* non esse ipsas has vires. Sed nisi *se* nosset, nisi ipse sibi esset notus, numquam posset vires istas, ad se pertinentes, a se ipse distinguere.

XL. Quilibet cum praeteritorum temporum memoriam

fecum repetit, ut recognofcat, quid *fibi* per totam vitam acciderit; is per totum hoc negotium fentit, intelligit, atque cognofcit, *fe*, qui hodie haec recolat, effe *eumdem*, cui ante hos triginta forte annos tale quid acciderit & infinita alia interea temporis acciderint; *fe* effe *eumdem*, qui olim parvulus erat, dein fenfim adoleverit, nunc virili aetate floreat. Intelligit, *fe* effe *eumdem*, qui intra tot annorum fpatium innumeras viciffitudines rerum fit expertus; *eumdem*, cuius corpus ante hos triginta vel quadraginta annos forte vix ullum ex his iisdem elementis corporeis continebat, quibus hodie conftet; *eumdem*, qui hodie vires *fibi* tributas fentit & ufu atque exercitatione excultas, quarum virium olim ne notionem quidem ullam habuerat; denique, *fe*, qui hodie forte etiam quoad omnia vitae confilia quafi renovatus & alius homo eft, tamen effe *eumdem*, qui fuerit ex omni illo tempore praeterito, cuius memoriam fecum recolere poffit.

XLI. Ille *ego*, quem intelligit quisque cum de *fe* loquitur, quem fentit quisque effe per tot ac tantas rerum, *fe* proxime tangentium, viciffitudines femper *eumdem*; ille *ego*, cuius funt iftae perceptiones, iftae cogitationes, ifta confilia, iftae vires; ille *ego*, quem nifi quisque prae omnibus rebus cognitum haberet, numquam intelligeret, iftas perceptiones, cogitationes, confilia, vires, effe *fuas* & ad *fe* pertinere, partim etiam & quodam modo a *fe* proficifci; illud *fubiectum* omnium harum adfectionum atque actionum, *fubiectum* femper *unum* & *indivifum*, ex quo femel fibi innotefcere coepit; adeoque, hoc faltem intuitu, fimpliciffimum, per omnes viciffitudines ftabile atque conftans; *fubiectum* illud eft id ipfum, quod MENS *hominis* vocatur.

XLII. Si quidem *fubftantiae* nomine Philofophi dicunt fubiectum aliquod ftabile atque permanens, unum & idem, ad quod unum varia ea, quae *accidentia* f. *modi* f. *qualitates* vocantur, pertineant; ita ut haec *accidentia* non intelligantur quo pacto *exfiftere* poffint, nifi ad ipfam fubftan-

tiam referantur: tum ego quidem fateor, mihi *me* ipſum cognitum eſſe tamquam *ſubſtantiam;* atque perceptiones, cogitationes, conſilia mea, vires meas, actiones & adfectiones meas mihi notas eſſe tamquam *accidentia*, ad *me*, ad ſubſtantiam hanc quam dico, pertinentia; ſive, quod eodem redit, *mihi Mentis meae ſubſtantiam & accidentia nota eſſe.* Atque graves me cauſſae movent, ut putem, quemque mei ſimilem idem eodem modo de *ſe* confirmare poſſe.

III.

BONI MALIQUE MORALIS DISTINCTIONEM SENSU MORALI ESSE IUDICANDAM. *

I.

Quum de ſenſu quodam corporeo ſermo inſtituitur, velut de interiori illo tactu voluptatis aut doloris, multa quidem quaeri disceptarique poſſunt de varia earum rerum qualitate, quarum adpulſu ſenſus iſte, vario atque vario modo, varioque intenſionis gradu, ſive in tota corporis compage, ſive in quibusdam eius partibus, cieri ſoleat; multa item de iis, quae in ipſo corpore noſtro geruntur, de mutationibus illis quae internae corporis noſtri aut alicuius eius partis conſtitutioni adferuntur tum, quum voluptatem aliquam aut dolorem percipimus: de hoc nemo dubitat, quin ipſius voluptatis dolorisque *gratus aut moleſtus motus* non niſi ipſo *ſenſu* percipiatur, atque *notio* omnis, quam voluptatis dolorisve corporei nomine deſignamus, tum in nobis informetur, quum, acie mentis in nosmet ipſos converſâ, ad varios modos, quibus identidem corpus noſtrum adfectum eſt, animum adtendimus; atque alium modum, v. c. praeſentem aliquem, cum alio, quo nuper nos adfectos meminimus, comparamus.

[* Reliquus olim ſcriptionis huius titulus erat: *Praeſide Iohanne Schweighaeuſer, Phil. M. Log. & Metaph. Adiuncti, die XXIII. Aug. MDCCLXXIII. publica disputatione defendet Ioh. Mich. Fries, Argentinenſis.*]

II. Eodem fere modo, quum de fublimiori illo *animi fenfu* quaeftio habetur, quo iudicetur (id eft, fimul dignofcatur, fimul vel commendetur vel improbetur) id, quod in actionibus hominum, in animi adfectionibus agendique confiliis, honeftum, turpe, iuftum, iniuftum, virtutis excellentiae magis minusve confentaneum, dicitur; tum vero video, latum amplumque effe disceptandi campum, ubi fingulas virtutis & officii partes perfequi, &, pro variis conditionibus temporibusque quae incidere poffunt, disquirere velis, *quales* fint actiones, qualiaque agendi confilia, aut quae animi adfectiones, quae hanc vim habeant, ut iftum fenfum noftrum, five honeftatis comprobatione, five turpitudinis offenfione, vario modo, ac vario intenfionis gradu, moveant atque percellant. Iterum illud video, fi quis fedulus humanae naturae obfervator, fi SMITHIUS aliquis, operam fuam ftudiumque in eo ponat, ut obfervet adnoterque, quam varias in formas quafi flectatur animus hominis in variis fenfus iftius moralis commotionibus, distinguatque varia earum rerum, quae in ipfa mente noftra geruntur, momenta, quibus concurrentibus & inter fe iunctis exfiftat quaevis fenfus illius perceptio atque iudicium; video, inquam, poffe hunc multa aperire, quae vel fugerint illos philofophos qui contemplationum fuarum curfum iftam in partem numquam direxerint, vel quae pro dubiis aut parum adcurate pofitis habeantur ab his, qui, five aliâ quadam viâ ad examen iftud ingreffi, five eâdem viâ, fed minori aut maiori forte acumine & diligentiâ, incedentes, aliud quid fibi inveniffe videantur. Sed ipfa illa *distinctio recti* & *pravi, honefti, turpis, iuris, iniuriae, moralis boni atque mali*, eius *quod officio, quod verae propriaeque hominis dignitati, quod* ei, qua naturâ obftricti fumus, *obligationi confentaneum ducitur, & eius quod his contrarium habetur;* five qua funt alia verba, quibus vel vetus Latium vel recentior latini fermonis ufus defignare id, quod volo, foleat; tota ifta distinctio, inquam, talis videtur, ut nemini, qui vel fe

ipſum ſenſumque ſuum inſpexerit, vel ſemel ſaltem fuerit admonitus, dubium eſſe debeat, illam omnem *peculiari quodam ſenſu*, qui *Moralis ſenſus* rite nominatur, cognoſci iudicarique: ita plane, ut, ab hoc ſenſu ſi receſſeris, non dico, notionum earum, quae nominibus commemoratis efferri ſolent, origo inveniri nulla poſſit, ſed ne ulla quidem vis atque notio verbis iſtis ſubiecta relinquatur.

III. Quamvis autem plana & in tuto collocata nobis videatur haec ratio, diſtinctionum omnium moralium originem ad ſenſus cuiusdam perceptionem iudiciumque referendi; 1 non potuit ea tamen multas multorum, eorumque doctiſſimorum virorum, dubitationes reprehenſionesque effugere: ita quidem, ut etiam totam hanc quaeſtionem, tamquam minime confectam & de qua in utramque partem disputari adhuc probabiliter queat, in hunc ipſum annum pro materia, in qua ſe exerceant philoſophorum ingenia, publice 2 his ipſis verbis propoſitam videamus: *Sit-ne homini innatus aliquis ſenſus, quo dirigatur ad dignoſcendum & impellatur ad faciendum Bonum Morale.* Quare neque incommodum nobis viſum eſt hoc idem argumentum, in quo iuvenis philoſophus, qui, quid profecerit in defendendo adſerendoque eo, quod de propoſita quadam quaeſtione veriſſimum ſibi aut veritati proximum videatur, publica disputatione experturus ſit, virium ſuarum faciat periculum.

IV. Igitur ut breviſſime, quoad fieri poteſt, ſententiam quam defendendam ſuſcipimus exponamus, liceat aliqua pro conceſſis ſumere. Et *primum* quidem, omnem iſtam *boni & mali moralis* diſtinctionem cadere in liberas homi-

1 Praeſertim poſtquam a principe, inter recentioris aevi philoſophos, ſenſus huius moralis vindice HUTCHESONO, quidquid hic locus ambigui aut obſcuri habere poterat, ita explanatum eſt, ut, iudice acutiſſimo harum rerum aeſtimatore SMITHIO (in *Theoria ſenſus moralis* P. VI. Sect. 3. c. 2.) nihil quod vel regeri queat relictum videatur.

2 Ab illuſtri Adminiſtratorum *Legati Stolpiani*, apud Lugdunenſes in Batavis, Collegio.

num actiones agendique consilia, quin & in ipsas animi adfectiones propensionesque, quatenus & hae quodammodo liberae mentis voluntati subiectae sint. 2dum. *Boni & mali moralis* communi adpellatione comprehendi, quidquid intelligitur, cum dicimus rectum, pravum, iustum, iniustum, honestum, turpe, laudabile, vituperandum, & quae sunt alia nomina his similia; neque ipsam vim, verbis istis subiectam, differre ab eo, quod volumus, quum aliquid *officio* hominum & *virtutis rationi consentaneum* vocamus, aut contrarium; cum ad aliquid sequendum aut fugiendum ex *naturae lege* (sive perfecte, sive imperfecte, ut aiunt) *obligatos* esse homines, pronunciamus; aut quum aliquid eo pertinere dicimus, ex quo vera & propria hominis *dignitas* atque *meritum*, sive *indignitas* aut *culpa* censeatur. 3. Denique hoc nobis concedatur, ipsam illam actionum humanarum agendique consiliorum distinctionem, qua fit, ut alia in *rectis*, *honestis*, *bonis*, numerentur, alia *mala*, *prava*, *turpia* habeantur, esse a natura constitutam, non merum ingenii humani inventum, ad hominis arbitrium confictum.

V. Iam quacumque enunciatione generali complectaris eam actionum humanarum agendique consiliorum *qualitatem*, aut illud requisitum, in quo ipsius Boni moralis, quatenus a malo distinguitur, vis atque ratio insit; necesse esse nobis videtur, si in defendenda sententia tua constare tibi velis, neque iis de quibus iam inter nos convenerit, repugnare, devolvaris ad *sensum* aliquem; ad quem, tamquam ad *ultimam rationem atque regulam normamque*, omnem *moralis boni malique* distinctionem referas. Sive enim, in actionum omnium cursu ad veram sinceramque, vel cuiusque per se, vel communem humani generis, felicitatem aut perfectionem stabiliendam, Boni moralis vim ac rationem omnem posueris; sive ex convenientia cum Divina voluntate, & cum consilio eo, quo sumus a supremo rerum Arbitro hac in vita locati, bonum omne rectumque & officium hominis metiendum esse dixeris; si-

ve tandem in aeternis, nescio quibus, rerum essentiis, atque inde exsistentibus necessariis quibusdam cognationibus relationibusque, normam eam ponas, qua morale Bonum a pravo dividatur: nolo iam disputare, quam commode quamve adcurate horum quodvis dicatur, aut omnino quam felici consilio suscepta sit tota haec opera, omnes virtutis & officii partes, quatenus in ipsis actionibus cernuntur, una quadam communi simplicique enunciatione complectendi: illud quaero, quo pacto te expedias, si quis a te rationem desideret expromi, qua commotus tu in harum rerum aliqua peculiare istud distinctionis genus, quod *morale* vocas, ponas? si quaerat, quo indicio utens, quid respiciens, quid secutus, tu in istorum principiorum aliquo *iuris* & *officii rationem* inesse statuas, cuius haec vis sit, ut illud servare tuerique hominem *deceat* atque *oporteat?* denique, quid sit hoc omnino, quod ad hoc sequendum, contrarium fugiendum, *obligatos* esse homines dicas?

VI. Nimirum in eorum, quae hominem ad aliquid, cuius cuiusmodi sit, sive sermone tuendum sive in vita agendum, commoveant, ratione caussâque reddendâ aut quaerendâ, in infinitum certe progredi non licet, quoniam sic omnis ratio vana & inanis esset futura. Atqui quaestio finem non est habitura: urgere, instare, & quocumque te verteris persequi licebit, donec extremum atque ultimum, in quo consistas, sit eiusmodi, ut immediatâ sensus cuiusdam perceptione, id est, vel ipsâ impulsione aut specie sensui a rebus obiectis adlatâ, vel eorum quae in ipsa mente geruntur informatione & conscientiâ, comprehendatur iudiceturque. Igitur constituamus v. c. philosophum, qui in actionum omnium consiliorumque cursu ad Perfectionem generis humani, quanta maxima cogitari possit, praestandam tuendamque, summam boni moralis atque ultimam officii omnis rationem posuerit. Ab hoc ubi quis, sive in re ipsa haesitans, sive discendi caussâ addubitans, quaesierit de quacumque aliqua officii parte, cur eam in officio, in iis ad quae naturae lege ho-

mo obligatus ſit, numeret? iam poterit huic ille proximam quamque, atque iterum alias forte atque alias, cauſſas reddere, quibus vis ea, quam habet actio illud efficiendi, in quo is officii finem collocat, declaretur: ubi ad ultimam illam atque extremam rationem pervenerit, iamque denuo inſtet alter, unde ſit, quod ad hoc ipſum ſimus obligati? tum vero philoſophus noſter aut ipſam illam ultimam ſuam rationem cogetur deſerere; aut eamdem temere, fortuito, ſine ullo iudicio atque delectu, a ſe arreptam fateri; aut denique ad hoc provocare, rationem eam talem videri, quae ſuo cuiusque intimo *ſenſu* comprehendatur, ut non homo ſed monſtrum aliquod hominis habendus ſit is, qui, varia agendi conſilia hominum animo luſtrans, ubi ſimul ipſius verae Perfectionis vim perſpexerit, ſimul cuiuspiam vitae inſtitutionis curſum ad illam praeſtandam tuendamque viderit, non ita *moveatur*, ut *ſentiat*, iſtud extremum agendi conſilium eſſe homini *per ſe commendatum*, in hoc *dignitatem & verum pretium atque excellentiam hominis* poni; qui contraria conſilia alat atque ſequatur, eum *contemtu* omnium, immo vel iuſto etiam *odio*, hactenus quidem, digniſſimum eſſe.

VII. Quod igitur in uno quodam ex iſtis principiis, ſupra (§. V.) adlatis, vidimus, defendi illud non poſſe, niſi ad *intimi ſenſus iudicium* tamquam ultimam normam referas; idem plane ſimillimâ ratione de caeteris valere, vel nobis non monentibus, perſpicuum eſt. Adeoque, quacumque in re *Boni moralis* rationem collocaveris, iam non in aliqua ſolum parte quaeſtionis eius, quae de virtute & officio hominis habetur, vis *ſenſus moralis* erit concedenda, ſed & in eo ipſo, quo caput cauſſae & ſumma totius quaeſtionis continetur.

VIII. Sed ne etiam ultra id, quod volebamus, ducere nos videatur haec, qua utimur, argumentandi via, neve plus nobis detur, quam vel ipſi requirimus; age iam varia illa principia (fines, dicere maluerim, ſive extrema) quorum in aliquo ſumma Boni moralis collocari ſolet,

propius paulo consideremus. Atque ut ab eorum ratione incipiamus, qui in hominis cuiusque per se, aut communi omnium, sive verâ & stabili felicitate, sive perfectione, praestandâ, augendâ, tuendâ, constituunt morale bonum: quis non videt, eam rem, quam verae & stabilis *Felicitatis*, quam *Perfectionis* nomine intelligimus, numquam in ipsum hominis sensum ullum incidisse; sed esse ex earum genere rerum, ad quarum notionem aliquam quamcumque nobis informandam non nisi variis observationibus singularibus in unam summam collectis, adhibitâ collatione & distinctione rationis, atque analogicâ iudicandi viâ, adscendere liceat? — Num ergo rem, quae nulli humano sensui occurrere potest, & cuius notionem, eamque admodum quidem debilem & vagam ac vix adumbratam, non nisi rationis collatione & analogico iudicio capere mens hominis valet, hanc-ne ita sensui cuidam subiectam facere audebimus, ut non modo ipsius rei notionem, sed & simul actionum humanarum cursum ad eam rem efficiendam complendamque, sive minuendam aut evertendam, ipsi immediato sensui patere dicamus? — Nimirum hoc nos quidem neque contendimus aut poscimus, neque, si ultro detur, nos accepturos profitemur. Sed in illud ipsum incommodum ne incidat is, qui iam concesserit, Boni & mali moralis distinctionem nulla ratione defendi posse, nisi ad sensus moralis iudicium referatur; iterum tandem & hoc agnoscat, enunciationes has, quae in hominum Felicitate aut Perfectione praestanda Bonum omne morale inesse pronunciant, non nisi ita pro veris esse habendas, quatenus monstrari possit, esse illas ex singulis notationibus atque observationibus singularum sensus moralis commotionum, & singularum actionum, quae sensum hunc movere soleant, ductas, ex iisque vel per completam, ut aiunt, inductionem, vel per iustam analogiam collectas.

IX. Scilicet qui se sensumque suum nosse, & quatenus se quidque adtingat & ad se pertineat circumspiçere coe-

perit; is, ſiquidem ſemel comprobatione ea actionum humanarum vel offenſione, in qua vis ſenſus moralis ineſt, fuerit commotus, poterit deinceps, ubi id agere voluerit, quoties denuo ſenſus iſte excitatur, haec duo distinguere atque cogitando ſeparare: primum, ipſum *ſenſum*, (*ſenſationem* quam dicere ſolent) id eſt, *comprobationis aut offenſionis motum* menti adlatum: tum vero *actionem* eam, unde motus adferebatur; quae proinde obiectum ſenſus illius, ſeu res ſenſui morali ſubiecta, recte vocabitur. Et in *actione* quidem iterum duo praecipue ſpectare poterit, primum, ut videat, quid ipſa illa actione contineatur, quibus quaſi partibus & numeris conſtet, & quae ſit ea potiſſimum pars, in quam proprie cadit comprobatio aut offenſio, ſive, quod eodem redit, e qua exſiſtebat motus ille menti oblatus? alterum, ut circumſpiciat, quaenam ſint cuiusque *actionis*, quae per ſe & ſua ſponte ſenſui morali commendabatur aut eumdem offendebat, *adiuncta*, quae *conſequentia?* quemnam *effectum* ſive in ipſo eo, de cuius actione quaeritur, ſive in aliis, ſecundum communem rerum curſum, actio quaevis ſit habitura? Similes vero etiam obſervationes de aliorum hominum ſenſu morali inſtituere licet, & de actionibus iis quae illum vel comprobatione vel offenſione moveant: ex quo *communis hominum moralis ſenſus* notitiam, quatenus analogia patitur, capimus. Ex his ergo & huiusmodi obſervationibus ductae eſſe debent generales illae, de quibus quaeritur, enunciationes; ut earum vis aut nulla ſit, aut haec, quod quam plurimae iſtiusmodi obſervationes ſingulares ſint inſtitutae, & ex his illae, quae neque quoad actionum conſiderationem, neque quoad ſenſus iudicium, obſcuri aliquid aut incerti habebant, in unam ſummam ſint collatae. Ita ſit, ut, licet deinceps ex analogiae lege utamur iſtâ ſummâ ad iudicandum de iis actionibus, quarum conſideratio ſingularis, antequam ſummam iſtam ſubduxerimus, diligentiam noſtram effugerit, aut de quibus ſenſus iudicium obſcurum atque anceps erat; tamen ipſa enuncia-

tio generalis per se nihil neque amplius neque minus valeat, quam ipsa summa ex observationibus singularibus subducta.

X. Ergo (ut hoc utar) enunciati illius, quod in vera stabilique Felicitate efficienda summam virtutis & officii rationem collocat, non alia nisi haec erit sententia: Omnium & singularum actionum, quae sensu morali comprobantur, naturalem esse cursum ad efficiendum aliquem hominis eius qui agit, aut eorum quibuscum vivit, aut communem omnium, statum, quem statum *felicitatis* nomine designare placuit, & quidem *verae* ac *stabilis*, quo distingueretur ipse ille status ab alio quodam, qui illius speciem aliquantisper mentitur. Similiter, illius principii, quod in Perfectionis studio summam Boni moralis ponit, vis haec est: Omnium actionum humanarum, quae adprobationem sensus moralis moveant, cursum naturalem esse ad statum aliquem praestandum, quem *perfectionem* placuit nominari. Ex quo simul intelligi par est, ipsius rei illius sive status, qui *perfectionis* aut *verae felicitatis* nomine intelligitur, notionem, nisi praeeunte & considerationum nostrarum cursum regente sensu morali, informari non posse.

XI. Quare illud quidem apertum est, ad observationes eius generis, quas diximus, faciendas, (in quibus quidem pari diligentiâ, qualis a Naturae observatore requiritur, est incedendum) atque ad conficiendas notiones regulasque generales, quibus universa virtus atque officium aut notabilis aliqua officii pars contineatur, adhibendam esse eam mentis vim, a sensu diversam, quam *Rationem* adpellamus; qua rerum similitudines conferamus, dissimilitudines separemus, nexum rerum pervestigemus, & plures singulares observationes, communi compellatione complectentes, in unam summam colligamus. Sed simul perspectum sit; si ex eo, quod regulae notionesque generales rationis operâ conficiantur, negare velimus, sensum moralem esse summum eumdemque unum, vere nominatum,

Boni malique moralis iudicem homini a natura datum; similiter nos facturos atque eum, qui, quod in musicae artis theoriâ soni sonorumque concentus ad numeros quosdam & numerorum proportiones referuntur, iam contendat, ipsos sonos sonorumque suaves concentus, aut molestos dissensus aurem offendentes, non aure & audiendi sensu, sed arithmeticâ ratione atque scientiâ, ab homine percipi atque distingui.

XII. Eorum rationem non moramur, qui, in *actionum convenientia cum aeternis* quibusdam *rerum relationibus*, Boni moralis summam collocant. Sicut enim ex ante dictis patet, non posse illam rationem magis, quam aliam quamvis, defendi, nisi ad *intimum* aliquem *sensum* & quasi *tactum*, tamquam *summum boni malique moralis iudicem*, res referatur: sic ne hoc quidem valde obscurum esse potest, aeternas illas relationes & necessarias distinctiones ex rerum essentiis fluentes, in quibus illi boni moralis normam ponunt, nihil esse, nisi aut singula sensus nostri moralis iudicia, aut ipsas generales illas, quas diximus, notiones regulasque, e singularibus sensus moralis iudiciis confectas.

XIII. Denique quum ne illa quidem ratio, quae *ex Divinae voluntatis praescripto* omnia hominum officia metienda esse praecipit, defendi queat, nisi iterum moralis sensus iudicium testeris; (§. VI. VII.) iam facile etiam, quo & tota haec ratio pertineat, quid valeat, perspicitur. Quippe cognoscendorum voluntatis divinae placitorum, quae ad nos pertinent, non aliam viam homini naturâ patefactam videmus, nisi per singula ipsius sensus moralis, de quoque agendi genere atque consilio, iudicia; e quibus inter se collatis, summa eiusmodi aliqua, quales supra vidimus, aut variae saltem regulae generales confici possunt. Ipsa autem illa sive iudicia singularia sensus moralis, sive generalia praecepta per rationis collationem inde collecta, esse Placita voluntatis Divinae; immo, esse Deum aliquem *Legislatorem* atque *Dominum* & *Iudicem* naturalem humani generis, cuius voluntati atque imperio

ut pareamus ſimus *obligati:* harum quidem enunciationum non aliâ ratione veritas conſtat, immo non alia earum vis eſt atque ſententia, niſi, quod — quum videamus, neque nos, neque noſtri ſimiles, quibuscum vivimus, eſſe auctores ſenſus illius moralis, id eſt, tribunalis illius in pectore hominum conſtituti, e quo ſimul de ſua cuiusque, ſimul de aliorum hominum, agendi ratione iudicium fertur, — hanc ipſam humanae naturae conſtitutionem referre cogamur ad alium quemdam Auctorem, ad Eum cuius vi atque benigno numine & ſapientiâ omnis haec rerum univerſitas conſtituta eſſe atque regi gubernarique videatur, quem DEUM compellamus. Cuius ſimulatque notionem hanc cepimus, hoc ipſo Eum nomine colendum, adorandum, atque iuſſis Eius parendum putamus, quod Ille ſit, non ſolum ad quem, ut primam cauſſam atque fontem & ſummum Exemplar, quidquid nobis a natura commendatum eſt, ſit referendum; ſed etiam, a quo, ſimul cum caeteris ſenſibus viribusque, quibus ſumus a natura inſtructi, ipſe ſenſus ille officii & obligationis ſit naturae noſtrae infixus, quo meritum dignitasque, aut culpa & indignitas, in actionibus hominum agendique conſiliis diiudicatur.

IV.

SENTENTIARUM PHILOSOPHICARUM VARII ARGUMENTI FASCICULUS PRIMUS.*

I.

HOMINUM naturae Scientiam non esse ingenitam, ita verum est, ut non modo rerum extra nos constitutarum notionem nullam capere informareque possimus, cuius non partes omnes ac singulae sensus quadam perceptione, prout occasio tulerit, ad intelligentiam nostram fuerint delatae; sed ut ne nos ipsos quidem, eaque quae penes nos geruntur, cognoscamus, nisi quatenus, datâ quadam operâ, duplicem quasi personam suscipiamus: alteram eam, quam nosse lubet; alteram hanc, quae, acie mentis in priorem istam intentâ & tamquam reflexâ, eamdem inspiciat atque observet. Quae duplicatae vices quum non facile possint eodem temporis puncto in eumdem hominem cadere, ne fieri quidem potest, ut, quae intra nos geruntur, eo ipso momento, quo illa praesentia esse dicuntur, a nobis percipiantur: sed omnis animi conscientia, & reflexa sui inspectio, ad id, quod sive proxime praecesserit, sive olim nobis praesens fuerit, referatur necesse est. 1

II. Ita fit, ut omnium rerum notitia, cuicuimodi sint,

[* Reliquus huius scriptionis titulus hic erat: *Quas praeside Iohanne Schweighaeuser, Phil. Doct. Log. & Metaph. Adiunct. in Academia Argentoratensi d. XX. Decembris MDCCLXXIV. solenni Philosophorum examini offert Ioh. Wilh. Grauel, Argentoratensis.*]

1 Cf. MERIANI Dissertatio de *propriae nostrae Exsistentiae Perceptione*, in Selectu Actorum Academiae Regiae Berolin. (*Choix des Mémoires de l'Académie de Berlin.* Paris 1767.) T. II. p. 51 sq.

retrorſum quaſi & a poſteriori, ut aiunt, ad mentem noſtram deferatur. Nam, nec vires quidem agendi, nobis a natura tributae, quid valeant? quidve ſit, aut quantum, quod ipſi per nos moliri efficereque poſſimus? id alia via rationeque compertum habere poſſumus, niſi ex ipſo uſu, & obſervatione eorum, quae adhuc ſint vel a nobis, vel a noſtri ſimilibus, effecta.

III. Neque vero illorum quidquam, quae non ipſis nobis propriâ experientiâ cognoſcere licuit, quale ſit, aut quale futurum ſit? perceptum nobis eſſe poteſt; niſi quatenus aut ex collatione eorum, quae adhuc nobis obſervata ſunt, adhibita perſuaſione de certa quadam & aequabili naturae rerum conſtantia, notionem aliquam qualemcumque rerum harum, quas nondum ipſi obſervavimus, informare, coniecturamque de iis quamdam capere licet; aut quatenus ab Eo, a cuius vi nutuque pendent quae ſunt, quae facta, quae futura ſunt, conſilium Ipſius de his rebus, quas aliâ viâ non licuit percipere, fuerit patefactum. Cuius quidem divini conſilii, coelitus cum hominibus communicati, vis atque ſententia in intelligentiam hominis intrare nequaquam, niſi ex ea parte, poteſt, qua aut res ipſae, de quibus agitur, tamquam praeſentes ſenſibus fuerint obiectae; aut qua comparantur aſſimilanturque res nobis patefaciendae cum his, quas experientiâ praeteritâ cognitas iam perceptasque habemus.

IV. *Notionum* illarum *humanae menti Innatarum*, quae ſunt a LOCKIO, Libro primo de Intellectu humano, exploſae, CARTESIUS potiſſimum, ſuperiori ſeculo, patronus exſtitiſſe & auctor vulgo perhibetur. Quod quam debili fundamento, immo quam nullo, ſi quidem a mero nomine, quo uſus eſt CARTESIUS, diſceſſeris, dicatur; cum haud obſcurum eſſe debebat eis, qui huius ſcripta cum illius opere diligenter ſatis contuliſſent; tum praeclare non ita pridem peculiari diſſertatione, monuit CASTILLONUS: 1

1 In *Novis Actis Academiae Regiae Berolinenſis*, Anni MDCCLXX. p. 277 ſqq.

e qua, adhibitis quae ipsi in perlegendo CARTESIO adnotavimus, nonnulla excerpere liceat. Scilicet, quum de eiusmodi quaerat notitiis LOCKIUS, quae in animis hominum simul cum eorum ortu essent impressae & quasi signatae; 2 non modo nihil huiuscemodi somnii, quod in Platonis quidem ratione aliquam veri speciem habere poterat, apud CARTESIUM deprehendere licet; sed etiam, quae de notionum origine, paucis quidem, eaque aliorum caussâ praeparans, praecepit CARTESIUS, tantum abest ut haec cum LOCKII ratione pugnent, ut solummodo, quod ab illo tectius paulo & complicatius monitum legimus, id planius atque latius, & ex professo, ab hoc patefactum censendum sit.

V. Namque CARTESIUS, de vero aut falso quaerens, quod in cogitationibus nostris insit, cum notiones cunctas s. ideas quas vocat, quas capiat mens hominis, vellet in certa quaedam genera distribuere; 3 recte vidit statim, plane ut LOCKIUS, earum alias ita comparatas esse, ut in iis informandis mens nostra patientis magis vices, & accipientis ea quae ipsi obiecta sint, quam efficientis, sustineat: alias, ex harum compositione, divisione &c. ortas, esse eiusmodi, ut propria earum vis & ratio (sive *forma*, ut ipse dicere amat, 4 quae nimirum *in sola partium compositione consistit*) a nobis & *a nostra cogitatione dependeat*, ut *pro lubitu ab illis detrahere aliquid vel superaddere aut mutare* possimus. 5 Quare has quidem, quae eodem fere loco habendae sunt cum eis quas *complexas* LOCKIUS vocat, 6 *a nobis factas* & *effictas* dici rite posse putavit CARTESIUS, 7

2 De *Intellectu humano* L. I. c. 1. §. 1.
3 CARTESIUS *Meditatione tertia*, p. m. 18. 19. Amstel. 1644.
4 Vide Responsionem CARTESII ad Dubitationem secundam GASSENDI in Meditationem Tertiam: in GASSENDI *Disquisitionibus Metaphysicis*, Amstelod. 1644. p. 105.
5 CARTES. *Medit. III.* p. 27. & *Medit. V.* p. 36 sq.
6 LOCKIUS de *Intell. hum.* L. II. cap. XII. & cap. II. §. 2.
7 CARTES. *Medit. III.* p. 19. & 27.

easque, utpote quae pro instituti ipsius ratione nihil dubitationis habere viderentur, brevibus dimisit.

VI. Illarum autem notionum, quas primo loco nominavi, in quibus & harum factitiarum, & omnis cognitionis humanae, materia continetur, duo rursus genera constituit. Alterum earum, quae *a rebus quibusdam extra nos positis procedere iudicantur; rerum sensibilium ideae, quae sensibus* (corporis) *hauriuntur*, & *interdum non exspectantibus nobis adveniunt, cum istae res externis sensuum organis occurrunt aut occurrere videntur.* (Medit. III. p. 19. & 27.) Qua quidem via ad nos transmissas notiones, *Adventitias*, & Gallico sermone *Etrangères*,[1] vocavit: quo referri debent omnes illae ideae, quas e Sensationis fonte ad nos derivatas Lockius dicit. (L. II. c. 1. §. 3.)

VII. Alterum posuit genus Cartesius earum notionum, quas, cum neque ab externis rebus nobis advenire videantur, neque vero a voluntatis nostrae determinatione efficiantur, (vid. Epist. XCIX. l. c.) *non aliunde habemus*, inquit, *quam ab ipsa nostra natura*, (Med. III. pag. 19.) id est, ab ea facultate, quae est nobis a natura tributa, (Epist. XCIX.) *aciem mentis in nos ipsos convertendi*, (Med. III. p. 27.) eaque ratione ideas illas, rerum non corporearum, *ex ipso mentis nostrae thesauro depromendi.* (Med. V. p. 36.) Ex hoc fonte duci ait, verbi caussâ, ideas *rei*, (id est *Substantiae*, ut patet ex Princ. Philos. L. I. §. XI.) *veritatis, cogitationis*, (Med. III. p. 19.) *cuiusque sui ipsius*, (ibid. pag. 27.) scilicet tamquam *rei cogitantis*, id est, (ut ab initio statim huius *tertiae Meditationis* p. 17. ipse declarat,) *dubitantis, affirmantis, negantis*, pauca *intelligentis*, multa *ignorantis, volentis, nolentis, imaginantis, sentientis.* Atque cum Dei notionem in hoc genere collocet Philosophus noster, in quo sane non ita inepte fecit ut permultis videtur, id quidem hanc in sententiam interpretatur: » mentem hominis esse quodam modo ad imagi-

1 Vide Epistolam XCIX. in *Lettres de M. Descartes*, T. I. p. m. 450. Edit. Paris. 1667.

» nem & similitudinem Dei factam, illamque similitudi-
» nem, in qua Dei idea continetur, a nobis percipi per
» eamdem facultatem, per quam se quisque ipse percipit,
» hoc est, dum in nos ipsos mentis aciem convertimus. «
(Med. III. p. 27.)

VIII. Quamvis igitur hoc genus idearum *Innatas* (Med. III. p. 19. 27.) & *ingenitas* (Med. V. 36.) adpellet CARTESIUS; numquam tamen, ut diserte ipse declarat in illa iam saepius commemorata Epistola, aut iudicavit, aut docuit, notiones eas, quae hoc genere continentur, simul cum nostro ortu in mentibus nostris ita esse expressas, ut nobis imprudentibus & nihil agentibus sponte occurrant, aut ut *necessario* & repente in *eas incidamus*. (cf. Med. V. 36. III. 27.) Sed, facultas illa homini naturalis, notiones huius generis e proprio fonte hauriendi, ut vim suam feliciter exserere possit, id quidem a nostro studio pendere, & contentionem aliquam animi atque usum & exercitationem requirere, haud obscure docuit Noster, eo, quod non tantum ad percipiendam illam Dei ideam, quam in mente humana quodammodo contineri putat, *attentâ consideratione sibi opus fuisse* profitetur; (Med. V. p. 37.) sed & initio statim Meditationis III. p. 17. se ipsum excitet, » ut *conetur*, se alloquendo & *penitius inspiciendo*, se » ipsum *paulatim* sibi *magis notum* & familiarem *reddere*. «

IX. Quare quum suorum quisque verborum interpres ipse recte habeatur, cum *Innatas* ideas hoc genus nominavit CARTESIUS, isto nomine nil aliud secutus esse censendus est, nisi ut has notiones distingueret ab eis, quarum origo a rebus *extrinsecus* in sensus corporei instrumenta *incurrentibus* derivanda videtur, & quae ob eam caussam ad easdam res *externas*, tamquam earum *obiecta*, ut aiunt, referuntur; quum harum, de quibus nunc quaerimus, obiecta *in ipsis nobis*, id est, in mente nostra insint. Quo intuitu certe huiusmodi notiones, prae caeteris, *penitus intra ipsos nos*, vel *in nobis*, *natae* (licet non *simul cum nobis*, quemadmodum perperam magno numero CAR-

TESII & amici & obtrectatores interpretati ſunt) ſatis commode dici potuerunt; quippe ad quas accipiendas non niſi animi quaedam intentio, & ſolus uſus facultatis aciem mentis in nos ipſos convertendi requiritur.

X. Quae qui conſideraverit, ipſumque orationis CARTESII contextum voluerit conſulere, is iudicet, an vim verbis ipſius intulerimus, aut ineptorum-ne conciliatorum vice fungamur, quum amice CARTESII de Innatis, quas vocat, Ideis ſententiam conſpirare cum iis contendimus, quae de eodem argumento LOCKIUS habet Lib. II. c. I. §. 4. ubi »Altero fonte, e quo rerum Notiones ad nos »deriventur, contineri dicit ea, quae intra ipſam Mentem »noſtram geruntur; quippe quae, ubi a nobis adtente »ſpectantur, aliud genus idearum nobis ſuppeditant, quae »a rebus externis oriri non poterant; cuius generis ſunt »perceptio, cogitatio, dubitatio, perſuaſio, ratiocinatio, »cognitio, volitio, & his ſimilia. *Hunc idearum fontem unus»quisque*, inquit, *intra ſe* habet. Quemadmodum autem al»terum, Senſationem, ita hunc Reflexionem voco; quia »notiones inde derivatas accipit mens, dum aciem ſuam »in ſe ipſam, & ea quae intra ſe geruntur, quaſi refle»ctit.«

XI. QUUM omnem cogitandi operam, omneque munus quo fungitur mens hominis, rebus cognitione comprehendendis intenta, tribus abſolvi partibus vulgo moneatur; ſingulis notionibus rerum animo concipiendis; iudiciis ſententiisque circa res ferendis, quo & ipſae dubitationes quaeſtionesque referendae ſunt, a quibus proficiſcentes viam ad res iudicandas circumſpicimus; denique ipſis ſententiis aptâ ſerie inter ſe connectendis, ex earumque collatione rationibus novarum ſententiarum, de quibus antea dubitabatur, concludendis: ſatis perſpicuum eſſe debet ei, qui & ſe ipſum & vim vocabulorum noſſe mediocriter curarit, quam *Notionem*, *perceptionem*, *mentis conceptum*, *ſimplicem apprehenſionem*, *Ideam*, vocant Philoſophi, eſſe eum cogitandi modum, quo ex omni turba re-

rum ſive extrinſecus nobis obiectarum, ſive ad ipſos nos & ſtatum habitumve mentis noſtrae pertinentium, partem aliquam quamcumque ſeponimus, eamque ſic a caeteris diſtinctam cogitamus. Ubi enim una quaedam ſenſio totum animum implet penitusque percellit, aut ubi promiſcua multitudo & turba rerum ita menti hominis obverſatur, ut nihil unum ab altero distinguat ac ſeparatim cognoſcat, & ne ſenſionem quidem illam, quae mentem percellit, aut univerſam ſcenam rerum ſibi obiectarum, a ſe ipſo & a ſenſationibus praeteritis, reflexâ mentis acie, diſcernat; (quae videtur eſſe infantum & hominum attonitorum & ſtupeſcentium conditio:) ibi neque cogitare quidquam, neque ullam notionem mente concipere dici rite homo poteſt. 1 Simul atque vero ex variis atque variis rebus, ſive extrinſecus nobis ſive intus oblatis, unam alteramve ſic arripit, ut eam prae caeteris ſeligat & a reliqua caterva, qua ſtipata eſt, ſegreget; aut ubi plura quaedam hinc inde decerpta in unum cogit, ex iisque totum aliquod cogitando conficit; tum huius rei, ſic a caeteris diſcretae, aut iſto modo comprehenſae, *notionem accipere* vel *informare* dicitur. Quare quum a partiendo diſcernendoque om-

1 Quum enim confuſas alias dicere ſolemus, alias diſtinctas notiones, id non ita eſt interpretandum, ut earum, quas *confuſas* nominamus, obiecta non diſtinguat is, qui ſit illis notionibus inſtructus, ab aliis rebus; ſed ut ea, quae in iſtarum notionum obiectis quaſi involuta ſunt, quae adhibita diligenti obſervatione & mentis quadam contentione ab invicem diſcerni poſſent, non habeat ille in promtu explicare atque evolvere; ut non poſſit partium quamque, quarum compoſitione ipſa res, de qua quaeritur, continetur, ſeparatim cogitare, verbisque, ubi opus fuerit, demonſtrare. Nam ad complicata ſolum obiecta, & in plures partes (ſive Phyſicas, ſive Logicas) dividua, pertinet illa notionum, in diſtinctas atque confuſas, diſtributio. Quae autem *obſcurae* a Philoſophis induci notiones perceptionesque, & claris opponi ſolent, eas partim claras, partim nullas eſſe, perſpecte monuit Condillacus in *Traité de l'origine des Connoiſſances humaines* T. I. Sect. I. cap. II. §. 13 ſq. p. 18-21.

ne negotium ſive accipiendarum ſive conficiendarum notionum incipiat; conſentaneum eſt, ut licet in unius rei notione animo complectendâ nonnumquam unice occupati videamur, tamen ſemper unius, ad minimum, rei ab hac diverſae notio paene ſimul cum altera illa gignatur, ſemperque in proximo haereat; notio nimirum eius rei, aut earum rerum, a quibus illam distinximus & cogitando ſeparavimus.

XII. Sed iſta quidem univerſa mentis ſive operatio ſive paſſio facilius a quoque in ſe ipſo ſentiri & animadverti, quam alteri verbis explicari poteſt. Illud fortaſſe haud fuerit alienum monere, Res notionibus noſtris proprie, proxime, ac directe ſubiectas, (cf. n. XIV.) contineri trium generum aliquo: ſunt enim *aut* 1) res corporeae, id eſt, ea quae in ſenſum corporeum cadunt, quatenus conſiderantur tamquam res a nobis diverſae; *aut* 2) noſtrae actiones, effectiones, adfectiones, motus, ſtatus; quo pacto quaevis perceptio, tamquam aliqua nobis accidens mutatio, quaevis intellectus noſtri operatio, quodvis iudicium &c. poteſt eſſe obiectum notionis; *denique* 3) ſe ipſe noſſe, ſuique ipſius ſibi conſcius eſſe quisque poteſt, tamquam Subiecti, quod medias inter mutationes propter ſe transeuntes, aut etiam ipſum proxime tangentes, unum ſemper idemque permaneat; quae conſcientia noſtri elicitur illa, immo vero ſua fere ſponte ſimul enaſcitur, cum ſenſationem noſtram quamcumque, aut actionem mentis noſtrae, ſive praeſentem ſive praeteritam, conferimus cum alia quavis, ſive ſimili ſive diſſimili, ab eaque diſcernimus.

XIII. Atque *me* quidem cum intueor, ſemper *ut praeſentem* eo tempore, quo me inſpicio, cognoſco. Rerum autem ſenſui corporeo ſubiectarum, & variarum mentis meae conditionum, non modo praeſentium, ſed etiam *praeteritarum* notio informari ita poteſt, ut eas iam, *quatenus praeteritas*, cogitem atque cognoſcam, cum earumdem *memoria* (quam quidem a *praeſenti ſenſatione* certo indicio diſcer-

nere licet) vel ſine ſtudio meo & conſilio in animo recurrit, vel a me datâ operâ revocatur. In quo tamen iterum *mei ipſius* notio ſ. cogitatio, tamquam eius, qui non modo nunc *ſim*, cum illarum rerum recordor, ſed etiam qui iam eo ipſo tempore *fuerim*, quo iſta ſenſu percepi, aut illud egi, aut tali modo eram affectus; haec, inquam, *mei* notio notionem quamcumque rei memoriâ repetitae comitari ſolet.

XIV. Et haec quidem ſunt propria notionum obiecta; ex quo ipſae *notiones propriae* appellari ſolent. Sunt autem aliae, quarum iam ſupra §. 3. mentio iniecta eſt, notiones eiusmodi, ut res eae, qualescumque ſint, de quibus cogitamus, non tam ipſae per ſe, immediate & proxime ac directe notioni noſtrae ſubiiciantur, quemadmodum ſolent ea genera obiectorum, quae modo nominavimus; ſed ut harum obiecta, quae dicuntur, numquam proprio ſenſu a nobis percepta, cogitemus effingamusque, mutatis mutandis, ad ſimilitudinem quamdam vel noſtri, vel noſtrarum mentis operationum animive adfectionum, vel denique earum rerum, quas nobis ipſis proprio ſenſu corporeo percipere licuit. Quod genus notionum *Analogicarum* nomen obtinuit.

XV. Quid differat a mera notione *Iudicium* mentis atque ſententia, id quidem facilis quaedam & cuivis obvia docet obſervatio. Scilicet ubi obiecto quocumque notionis cuiusdam noſtrae, id eſt, re quacumque quam ſeparatim ſtatim cogitavimus, ſic utimur, ut illam iam mentis quadam contentione denuo cum alia quadam re conferamus contendamusque, aut ut videamus, quas partes intra ipſam liceat discernere, quidve ſit quod ad eam pertineat; tum vero de ea re, tamquam *Subiecto*, *quaerere* dicimur: ad quam quaeſtionem ſi, quod reſpondeamus, habere nobis videmur, id de ea re *praedicamus*. Atque ipſum hoc, reſpondere ad quaeſtionem, quam ipſi nobis de re quapiam iniecimus; ipſum hoc, praedicare quidpiam de re quadam ſubiecta, *iudicare* dicitur. Reſponſum, quatenus

mente concipitur, *iudicium* vel *ſententia;* [1] quatenus verbis exprimitur, *effatum*, *pronunciatum*, *propoſitio*, atque veterum Stoicorum ſermone *Axioma* vocari ſolet.

XVI. Omne autem notionum genus quod adtinet, perquam incommode factum videtur, ut promiſcue notionibus quibusvis, quae in intelligentiam hominis cadant, *Idearum nomen* a Philoſophis fuerit impoſitum. Nolo equidem hoc iam urgere, quum Idea, id vero eſt ſpecies quaedam & imago, non niſi de rebus in videndi ſenſum cadentibus dici proprie queat, ridicule ſtatim inducta videri poſſe ſonorum, ſaporum, odorum, qualitatum tactu percipiendarum, oculis ſpectanda ſimulacra. Cui quidem reprehenſioni ita occurri poteſt, ut moneatur, per tropum ſatis in omni ſermone receptum, quod ad univerſum quoddam genus pertineat, id ab eo, quod ſit uni formae ſub iſto genere ſubiectae & prae caeteris inſigni proprium, ſaepenumero denominari: quare, cum illius vocabuli poteſtas proprie ponatur in re oculis ſubiectâ, quae ad alterius ſimilitudinem deſcripta ſit & conformata, iam eodem abuti ſe poſſe putarunt ad ſignificandam quarumvis rerum ſimilitudinem, aliis etiam ſenſibus ſubiectarum. [2]

1 Scite iſtam mentis operationem in eumdem paene modum explicat apud PLATONEM Socrates, cum διανοεῖσθαι (id eſt, *cogitare*, *mente verſare*, *diſpicere*, quae operatio ipſum iudicium proxime praecedit) ſe ait vocare *ſermonem*, *quem ſecum ipſa mens noſtra inſtituat de iis rebus*, *quae ſunt conſiderationi ipſius ſubiectae. Rem tibi*, pergit, *ut imperitus declaro: ſed ita mihi quidem videtur; mentem*, *cum cogitat*, *nihil aliud agere*, *quam ſecum ipſam diſſerere*, *interrogando*, *reſpondendo*, *affirmando*, *negando. Ubi vero iam definit* (*ſive tardius*, *ſive citius id egerit*) *neque amplius ambigit*, *ſed in aliquo conſiſtit*, *hoc* IUDICIUM *dicimus ſ.* SENTENTIAM (δόξαν.) *Quare* IUDICARE *loqui appello;* IUDICIUM*que ſermonem*, *non illum quidem cum alio*, *neque voce habitum*, *ſed tacite & ſecum ipſo.* In THEAETETO p. m. 134. edit. Ficini; T. I. p. 189. edit. H. Steph.

2 Sic, ut alios praeteream, HOLLMANNUS, quem honoris cauſſâ nomino, poſtquam *Ideam* definivit, *id quo res aliqua quomodocumque in mente noſtra exprimitur*, *exemplar*, *imaginem & quaſi pi-*

XVII. Illud fortasse maius habendum fuerit incommodum, quod, cum cuiusvis generis notiones mentibus nostris conceptae, usitato inter ipsos philosophos sermone, iam eo nomine adpellarentur, cuius vis atque sententia ad eiusmodi saltem res unice pertinere videatur, quae in corporeum incidant sensum; hoc ipso confirmatus & quasi sancitus fuerit error eorum, qui notitiam omnem, quam capere hominum intelligentia valeat, intra rerum corporearum terminos concludunt. Sed & hoc loco invenient idearum patroni, quo a se in hos, qui verborum vim ac latitudinem, quibus penuria linguae abuti cogit philosophos, non curant recte percipere, istius culpam erroris transferant: contendentes, plurimas notiones qualitatum atque virium ad naturas non-corporeas pertinentium iis designari solere nominibus, quae, cum in rebus corporeis initio ponerentur, iam, ob aliquam qualemcumque similitudinem, a rebus corporeis ad designanda ea quae sint e diverso genere traducantur. Quod & ipsum audiri qui-

ctura rei in Cogitante; » *Imaginis* vero, inquit, vocabulo hic » nihil indicamus aliud, quam quamcumque rei, quam nobis » repraesentamus, in intellectu nostro similitudinem; unde illam quoque, pro sensuum diversitate, diversissimam esse debere, per se facile patet. « (*Hollmanni Logica* §. 23.) Eodemque fere modo olim usum vocabuli τύπος, quod pari ratione, a figura sigilli in cera impressa vel expressa, ad denotandas rerum sensibilium quarumvis notitias animo conceptas, transferri consueverat, excusavit celebris Aristotelicae doctrinae interpres, ALEXANDER *Aphrodisiensis*, cuius verba ex Libro *de Anima* repraesentat *Menagius* ad LAËRTII Lib. VII. §. 45. Atque melius etiam, ante hunc, princeps Stoicorum CHRYSIPPUS, quo evitaret absurdum quod sequeretur Cleanthis sententiam, qui nimis presse ad literam τύπωσιν ἐν ψυχῇ, qua rerum notiones definierat Zeno, intellexisset figuram impressam aut expressam, qualem a signo cera reciperet, monere consueverat, Zenonis illam τύπωσιν nil aliud dicere, nisi omnino Mutationem quampiam (ἑτέρωσιν, ἀλλοίωσιν) menti adlatam; ut refert SEXTUS EMPIRICUS *adv. Logicos* L. I. (*adv. Mathemat.* VII.) §. 228-230. & DIOGENES LAËRTIUS L. VII. §. 50.

dem poteſt; licet, qui ita cauſſam iſtam defendunt, non ſatis videantur meminiſſe, eſſe hoc haud infimam partem muneris philoſopho impoſiti; curare, ut confuſio, ſi qua ſive vulgi incuriâ, ſive etiam vitio ſuperiorum philoſophorum, in ſermonem irrepſerit, tollatur, ambiguitatesque, quae in errorem homines inducere aut in eo confirmare facile poſſint, ſollicite diſtinguantur.

XVIII. Sed nomini quidem, quamvis improprio, veniam concedi facile patiar; dum modo de re ſignificata de ipſaque ſententia conveniat, quam fundamentum ſatis idoneum nominis iſtius e propria ſua ſede in alienam hanc transferendi iudicarunt. Nam quod ſi, *Idearum* nomen notionibus intelligentiâ mentis noſtrae conceptis imponentes, hoc potiſſimum ſequuntur, ut *Ideam* (ſpeciem, exemplar, imaginem) generatim dicant *quidquid ad aliud, ſibi ſimile, refertur;* quum hoc ipſum duobus modis dici queat, uno modo, ut, quod refertur ad aliud eiusque idea dicitur, ſit quaedam huius imitatio, ſecundum hoc & ad eius ſimilitudinem factum; altero, ut idea intelligatur eſſe naturâ prior ea re, cuius dicatur idea, ſitque illud quaſi Archetypon, ad cuius ſimilitudinem factum ſit alterum aut efficiendum: tum vero video, alterutro horum modorum, aut etiam utrovis, compluribus noſtrarum notionum *Ideae* nomen ſatis apte poſſe imponi.

XIX. Etenim cum notionum noſtrarum aliae ita exſiſtant, ut ea, quae praeſenti ſenſui (ſ. externo, ſ. interno) ſubiecta ſunt, hoc ipſo tempore cognoſcamus; aliarum ea ſit ratio, ut conſcii ſimus nobis, haec, de quibus cogitamus, iam non ipſo praeſenti ſenſu a nobis percipi; poterunt *priori modo*, quem poſui, (§. *praec.*) omnes *Notiones rerum abſentium atque praeteritarum*, memoriae operâ menti noſtrae repraeſentatarum, aut imaginandi vi effictarum, *Ideae* vocari, earum ſcilicet *Notionum*, *quas initio ex ipſius ſenſus fonte hauſimus.* Nimirum quarum rerum memoriam firma atque certa recordatione nobiscum recolimus, earum notiones ſunt quam *ſimillimae* eis, quas ac-

cepimus, cum ipſae res, de quibus iam cogitamus, praeſentes ſenſui obiicerentur : neque eſt fere quod differat, niſi quod, cum rerum a ſenſu remotarum *memoria* ſit nobis tamquam e longinquo (plus, minus) repetenda, aliis interim coram & e proximo *ſenſum* ipſum percellentibus, iſtarum rerum poſtliminio inſtauratae quaſi imagines haud ita valide vivideque hominem bene ſanum ac vigilantem adficere ſoleant. Earum autem rerum, quae tales, quales animo effinguntur, in ſenſum noſtrum numquam inciderunt; harum, inquam, complicatae notiones quum ſint eiusmodi, ut in earum compoſitionem nulla intrare pars poſſit, quae non ſit eadem *ſimillima* notioni cuipiam ex praeſenti ſenſatione aliquando acceptae; etiam univerſe omnis Notio ſimplex, quae quidem iam non ex praeſenti ſenſu exſiſtit, iſto modo dici poterit, *Idea*, imago, phantaſma, repraeſentatio, ectypon exemplar, alterius cuiusdam Notionis, quae initio ex aliqua ſenſus perceptione ad nos fuerit delata. 1

XX. *Altero modo*, cuius ſupra (§. XVIII.) mentio eſt facta, *primum*, eae *Notiones, quae ex praeſenti quavis ſenſus perceptione exſiſtunt*, erunt *Ideae*, id eſt, Exemplaria prototypa ſ. archetypa *earum notionum ſimilium, quae in nobis memoriae & imaginationis vi renovantur*, cum iam earum obiecta in ſenſum praeſentem non incurrunt. Quemadmodum enim in his notionibus, quae a fida memoria in animo reſtaurantur, aut quas in hoc intenta fingendi vis, ſeparando, miſcendo, augendo, minuendo, varieque tractando notiones ſenſu acceptas, ipſa effingit; in his, igitur, quemadmodum *ſimilitudines & imagines*, ut hoc utar, rerum ſenſu percipiendarum cernuntur; ſic in iis, quae praeſenti ſenſu cognoſcuntur, ipſa rerum *exſiſtentia atque veritas*, quoad ea quidem in hominis cadit intelligentiam, ineſſe cenſenda eſt. Certe cum de *notionum* noſtrarum, quatenus

1 Iſto fere modo ſunt, qui *Ideam* definiant, *omnem actionem Memoriae;* quos inter eminet RUDIGERUS L. I. de *Senſu veri & falſi* Cap. II. §. 8. & Cap. IV. §. 2.

ad res ipsas referuntur, *veritate* quaeritur, id est, de earumdem convenientia cum ipsarum rerum ratione; tum vero notionum sententiarumve quaeque ita *vera rectaque* iudicatur, si res, quae iam ipso sensu non percipitur, sed cuius notio merâ mentis cogitatione effingitur, talis cogitatur concipiturque, qualis ea aut olim sensu cognita fuit; aut qualis, si eo tempore, quod ponitur in quaestione, rem ipso sensu adtingere liceret aut licuisset, ea res cognosceretur vel cognita fuisset. 1

XXI. Tum vero, 2*do*, *Notiones* etiam quaevis *singulares a nobis effictae*, quae quidem non temere plane & velut aegri somnia vanae finguntur species, possunt & hae quodammodo tamquam *Ideae*, Exemplaria, Prototypa considerari; quatenus nimirum earum (1°.) *Aliae* eo sunt consilio effictae, ut ad earum instar & quasi praescriptum efficiantur, hominum arte atque operâ, res (sive ad corporeum mundum, sive ad rationalem moralemque, quem vocamus, pertinentes) quae, ubi effectae iam ipsi sensui subiicientur, sint eiusmodi, ut earum notio, ex ipso sensu nobis oblata, sit similis ei notioni, quam mente antea eramus complexi. (2°.) *Aliae* sunt rerum a natura aut arte hominum iam ante nostram cogitationem effectarum, aut certe sine nostro consilio atque opera efficiendarum, quas quidem res nobis nondum licuit propriis sensibus usurpare. Harum quippe rerum notiones, ubi nostra interesse putamus, ex comparatione collationeque earum rerum, quarum notitiam experientia nostra adhuc nobis adtulit, ita mente effingimus, ut nobis persuadeamus, si iam fiet, ut illae res sensibus nostris aliquando subiiciantur, aut si fieri posset, ut rebus praeteritis nos praesentes adessemus, notiones eas, quas tunc sensu acciperemus aut accepturi era-

1 Quare reprehensionem non statim meruerat Epicurus, & quisquis vel ante vel post eum, in *Sensu hominis*, veritatis criterium posuit; si modo corporeo sensui internum illum reflexumque & subtiliorem animi sensum, quo nos nostraque cognoscimus, semper adiunxissent.

mus, ſimiles fore eis, quas nunc mente conceptas habemus. *Aliarum* denique (3o.) ex notionibus illis a nobis effictis ea eſt ratio, ut, quamvis forte non putemus, cuiquam mortalium, nedum nobis, umquam tale quid ſenſu ipſo praeſenti percipere licuiſſe aut perceptum iri; tamen cogitemus, eſſe in poteſtate ſive hominis ſive potentioris cuiusdam naturae, efficere tales res, quales, ſi ſenſibus noſtris praeſentes ſubiicerentur, adferrent nobis notiones ſimillimas eis, quas iam ſolâ mentis contentione cogitatione que concepimus.

XXII. His rerum ſingularium notionibus accedunt tandem 3tio *Generales*, quae vocantur, *univerſalesque Notiones*, (haud ſane multum diverſae ab iis ſingularibus notionibus, quas §. praeced. n. 2. recenſui) quae & ipſae *Ideae* & *Exemplaria Prototypa* haud inconcinne dici poſſe videantur: quandoquidem eo conſilio iſtae notiones generales ex conſideratione qualitatum, quae ſunt pluribus rebus ſingularibus communes, effinguntur, ac ſeparatim, ſevocatâ cogitatione ab aliis qualitatibus, quae variae atque variae illas comitari ſolent, cogitantur, certisque nominibus ſignantur; ut iisdem utamur tamquam *paradigmatum* atque *ſpeciminum loco, quorum ad praeſcriptum* atque normam deinceps aliae *res quaevis ſingulares*, ubicumque occurrentes, *exigantur*, ut ad propria *genera*, hisque ſubiectas *formas* (quae eaedem ex hoc ipſo *Idearum*, *εἰδῶν*, & *Specierum*, nomen invenerunt) referantur, atque ſua quaeque *nomina* obtineant.

XXIII. At vero quum ita inductas *Ideas* video, ut in rerum corporearum notionibus, quatenus hae ipſo ſenſu praeſenti iam ad nos deferuntur, ut in ipſis, inquam, ſenſuum perceptionibus, id quod proprie, proxime & immediate, ut aiunt, percipit mens noſtra atque cognoſcit, non velint eſſe puras putas adfectiones noſtrorum ſentiendi inſtrumentorum, nec rurſus ipſa corpora extra nos conſtituta, neque qualitates ipſas ad illa corpora pertinentes; ſed horum quaedam quaſi veſtigia atque ſigna, in communi ſenſuum ſede impreſſa atque conſignata; quae a ſimilitudine,

quam eis inesse putabant veteres cum rebus ipsis externis, *species* impressae, *ideae materiales* atque *imagines* (φαντασίαι & φαντάσματα) nominatae sunt; e quibus denique, ubi a mente observentur percipianturque, effici in intellectu Notiones vere nominatae, *Ideae formales*, (νοήματα) dicuntur: antiquissimum quidem reperio istud esse commentum, & plerorumque omnium aetatum philosophorum, qui quidem de notionum nostrarum origine quaesiverunt, sive inter Dogmaticos sive inter Scepticos referantur, variis licet sub formis, commune. Sed dici vix potest, quam multiplici vitio ista sententia, quocumque modo defendatur, laboret, quamque miras latissimeque manantes turbas in omni philosophia excitarit.

V.

SENTENTIARUM PHILOSOPHICARUM VARII ARGUMENTI FASCICULUS SECUNDUS.*

I.

Rectissime Antiochus Afcalonita, is quem *Porticum in Academiam transtulisse* ait Sextus, [1] iudicaffe mihi videtur, cum, referente apud Ciceronem [2] Lucullo, *duo esse haec*, inquit, *maxima in Philosophiâ, iudicium veri, & finem bonorum; nec Sapientem posse esse, qui aut cognoscendi initium ignoret, aut extremum expetendi.* Quum enim vitae actio hominum, quatenus ea quidem mutarum ftupori animantium praeftat, omnis in hoc infit, ut viribus animi corporisque, quibus eft natura noftra inftructa, ita femper utamur, quo ad Finem quempiam animo nobis propofitum contendamus: levis adeo quemque animadverfio fui monere poteft, non quaelibet effe fas optare, ac non tam referre, quam multa agamus moliamurve, aut etiam quam congruenter ad finem quemque fingularem, quem vel fors nobis obiecerit, vel ratio quaedam temeraria fuaferit; fed quam *recte:* hoc eft, quam adcommodate ad id, quod naturae noftrae conditio atque dignitas & excellentia, Confiliumque illud Supremum, quo locati fumus hac in parte

[* Reliquus fcriptionis titulus huiusmodi erat: *Quas praeside Iohanne Schweighaeuser, Phil. Doct. Log. & Metaph. Adiunct. in Academia Argentoratensi, d. XVII. Iulii, MDCCLXXV. solenni Philosophorum examini offert Ioh. David Roederer, Argentinensis.*

1 *Pyrrhon. Hypotyp.* I. c. 33. p. 235.

2 *Acad. Disput.* II. 9.

universſitatis rerum, ſive patitur, ſive requirit. Iam quoad iudicium ſententiamque, quam tenemus de rebus ad finem nobis praeſcriptum pertinentibus, aut de via ac ratione qua iſtum perſequendum putamus, modica ſimiliter obſervatio docet, non modo varias eſſe ac diſſentientes variorum iisdem de rebus ſententias; ſed & ipſos nos ſaepenumero ita de rebus propoſitis iudicaſſe, ut aliquo tempore interiecto poenituerit nos latae nuper ſententiae, neque ſolum dolendi errorem noſtrum cauſſam habere nobis viſi ſimus, ſed & ſuſpicandi agnoſcendique, nos iam tum, cum priorem ſententiam amplectebamur, melius ea de re rectiusque iudicare potuiſſe debuiſſeque. Quare ſi Sapientem intelligimus eum, qui ad ſummum, quem capit humana conditio, conſtantiae perfectionisque gradum proxime acceſſerit; homine ſane ſapientiae ſtudioſo, id vero eſt Philoſopho, erit eo quidem digniſſimum, ut quam plurima cognoſcere & mente complecti, quae ad uſum cultumque vitae pertineant, velit; ut praeclaras quasque dotes, quarum ſeminibus eſt a natura inſtructus, excolere, & in optimis quibusvis artibus excellere contendat: ſed duo haec prae caeteris commendata ſibi habere debebit; primum, ut ſummam Naturae Legem, ut Finem illum principalem, qui finibus quibusvis votisque ſingularibus modum figere, omniumque conſiliorum noſtrorum terminos regere debet, ita ſtudeat exploratum & in promtu habere, ut ad illius praeſcriptionem rerum quarumvis ſive expetendarum agendarumque, ſive fugiendarum, conſilium omne dirigat referatque. A quo alterum illud ſeiungi nec poteſt, nec debet, ut certam firmamque anquirat regulam atque normam, qua in quaque quaeſtione, conſiderationi ſuae ſubiectâ, id quod cognitum eſt ab incognito, quod cadit intra limites ingenii humani, ab eo quod omnem intelligentiae noſtrae captum effugit, a falſo verum, ab incerto certum, denique ab eo, quod ad verum certumque proxime accedere videatur, ea quae ſunt minus probabilia, & viciſſim, discernere diiudicareque valeat.

II. Suis quidem limitibus circumſcriptum eſſe ingenium humanum, (iis, quos requirebat conditio, qua eſt homo hanc in lucem editus,) ridiculus ſit qui negaverit. Sed leviſſime pariter ac iniquiſſime feciſſe putandi ſunt, qui, ſive oſtentandi ipſius illius ingenii cauſſâ, cuius imbecillitatem deplorare videri volebant, ſive ſerio ita ſentientes, omnem paene veritatem ita eſſe in profundo abſtruſam conqueſti ſunt, ut novercam accuſarent naturam, quae viam nullam ad illam eruendam aperuiſſet; aut ita eſſe verum cum falſo permixtum, ut nullâ humanâ vi ab hoc divelli, nullâ certâ notâ discerni poſſit. Cuiusmodi querelas iactanti, tam ſcite, quam breviter, SENECAE 1 verbis reſponderi poteſt: *Non multum tibi nocebit, transiſſe, quae nec licet ſcire, nec prodeſt. Involuta* (inquis) *veritas in alto latet.* (Sit ita.) *Nec* (tamen) *de malignitate naturae queri poſſumus; quia nullius rei difficilis inventio eſt, niſi cuius hic unus inventae fructus eſt, inveniſſe. Quidquid nos meliores beatosque facturum eſt, aut in aperto, aut in proximo, poſuit.* Immo vero qui ſine partium ſtudio ea, quae ſuper hac quaeſtione, de limitibus intra quos hominum notitiae concluduntur, ſunt in utramque partem disputata, expendere voluerit; quique ſubſidia ea & adiumenta conſiderarit, quae nobis ad rerum utiliſſimarum cognitionem provida benignaque Dei cura obtulit: is, adeo praeclare, hoc quidem in genere, cum mortalibus actum eſſe, ſibi perſuaſerit, ut non magnopere ſit dubitaturus, pauca quaedam, quae de hoc loco adferemus enunciata, nobis concedere. Sunt autem huiusmodi:

1. Quarum rerum veritatumque ea vis eſt, ut earumdem cognitio vel ad huius vitae uſum cultumque, vel ad illius praeparationem, ad quam ſumus in ſempiternum aevum vocati, & omnino ut ad promovendam veram humani generis perfectionem ſalutemque aliquod adferre momentum poſſit; ad eas, ſive certâ ſcientiâ ſive probabili, prout ipſe uſus requirit, cognoſcendas aditus mortalibus eſt con-

1 *De Beneficiis* L. VII. c. 1.

ceſſus: & is quidem eo facilior & expeditior, quo propius id, de quo quaeritur, adtingit ea, absque quorum notitiâ univerſae vitae hominum, & conditioni qua ſunt in hoc rerum creatarum ordine conſtituti, ratio ſua conſtare non poterat. Quod ſi ſunt complura, quorum ad cognitionem intelligentiamque non ſine acri ſtudio & pertinaci labore perveniri poteſt; videndum eſt, ſint-ne partim ea ipſa, quae minimum utilitatis fuerint habitura: aut, ſi vel maxime adferunt inſigne aliquod ad augenda vitae commoda adiumentum, cogitemus, in hoc potiſſimum cerni humanae naturae praeſtantiam excellentiamque, quod, cum Deus nobis rerum maximarum & utiliſſimarum vel ipſe enudaverit inchoatas & maxime neceſſarias intelligentias, vel facilem ad eas aditum aperuerit, iam noſtrâ operâ, noſtro ſtudio, iſtis initiis conſequentia exquirere, eaque quae natura, nobis interim nihil agentibus, inchoavit, deinceps arte noſtrâ perficere poſſimus. Neque igitur ferendae ignavorum quorumdam aut certe moroſorum hominum querelae, quos dolere interdum videtur, quod non omnia utilitatis aliquid habitura adhuc iam ſint inventa; quippe, dum homines erunt, dum hoc aevum durabit, eſſe debent, qui praeclaro humanae conditionis iure gaudeant, quo, ſi voluerint, aliquid de ſuo, ſuâ operâ erutam ſymbolam quamdam, in beneficium aequalium ſuorum ac poſterorum poſſint conferre. Quum autem variae ſint viae, quibus ad ea, de quibus quaeri cum ratione poteſt, cognoſcenda pervenire licet: ut eorum, quae quaeruntur, alia ſingulis obſervationibus, & iis quidem propriis cuiusque, confici poſſint, in aliis aliorum hominum experientia ac teſtimonium in auxilium ſint vocanda, alia ex collatis inter ſe multiplicibus obſervationibus conſtent, alia denique analogicâ ratiocinandi viâ cognoſcantur; quumque praeter haec ſubſidia a naturâ data novum aliquem eumque perennem cognoſcendarum rerum graviſſimarum fontem aperuerit Divina benignitas, ipſius ſcilicet Dei teſtimonium, per Legatos probatiſſimae fidei nobis exhibi-

tum, aeternisque monumentis consignatum; necesse est, in iudicanda quaestione de his quae sint hominum notitiae subiecta, ut omnium istorum fontium subsidiorumque communis ratio habeatur, neque eorum ullum meritâ suâ laude defraudetur.

2. Quae ad nos non pertinent, quae cognita nullum erant usum habitura, sive ad regenda huius vitae consilia, sive ad animum erigendum praeparandumque, ut laeta spe fretus in futurum aevum prospicere possit; ea ne sciri quidem hactenus a nobis ullo pacto possunt. Quae enim naturali quadam ratione cognoscere nobis licet, ea non nisi per relationem quamdam cognationemque, quam nobiscum habent, cognoscuntur; quapropter quae nullo sensibili vinculo nos adtingunt, in iis investigandis irritam operam consumat hominis ingenium necesse est. Neque vero Deus, quem nihil frustra facturum putandum est, ea nobis, quae nulli plane usui essent futura, praeter ratum naturae cursum coelitus manifestaverit.

3. Quidquid vel certâ quadam vel probabili ratione cognosci potest, illud usum aliquem esse habiturum, censendum est. Hoc enim ipsum, quod quid notitiae nostrae sit subiectum, ostendit, esse illud vinculo quodam nobiscum iunctum, & aliqua saltem ex parte ad nos pertinere; eoque magis, quo plus argumenti habemus nobis persuadendi, nihil esse in omni rerum natura solivagum atque abruptum, sed omnia inter se perpetuo quodam & multis modis in se ipsum retorto vinculo atque nexu constricta. Quare qui certâ quadam viâ hominibus ad res cognoscendas apertâ incedit, qui cavet, ne vel meras voces nectere laboret, vel phantasiae somniis elatus nubes & inania captet; is, sive Dei mirabilia, partim in naturae phaenomenis horumque connexione atque consecutione, partim in hominis natura atque fatis, consectetur; sive ipsorum hominum consilia factaque atque opera & inventa adnotet: quamvis exiguum, quamvis exile unumquodque per se, in quo versatur, esse videatur; semper aliquid eruet,

quod, ad reliquam maſſam humanarum notitiarum collatum, in uſum aliquem humani generis converti poterit.

4. Quae cognoſci percipique ab homine hac in vita non poſſunt, ea ſunt eiusmodi, ut illorum cognitio nullum plane uſum ad eum finem, quo ſumus hac in vita locati, fuerit habitura. Quae ſupra nos, nihil ad nos.

III. Caeterum quum ex recto virium ſubſidiorumque nobis tributorum uſu, non ex obſtinata eorum quae negata ſunt adfectatione, meritum omne hominis dignitasque ea aeſtimetur, quam unice in omni vita ſpectandam conſectandamque ſenſus intimus docet; non video, quo iure, ſi quid etiam vel maxime obſcurum remaneat in rebus, quae ad conditionem noſtram ſtatumque ſive praeſentem ſive futurum pertinere quodam modo videantur, is, qui ducem naturam Deumque ſequi voluerit, magnopere conqueratur aut vicem doleat ſuam. Igitur magnum quidem dubitatorem inſcientiaeque profeſſorem, Socratem, numquam legimus conqueſtum, quod vel de natura Dei vel de animorum aeternitate non clariorem certioremque cognitionem habuerit; ſed curaſſe, eum vitae curſum tenere, quo, ſi eſſet Deus talis, qualem is cognitum habuit, ei ſeſe probaret, atque, ſi futurus eſſet animus immortalis, bene ipſe de iſta immortalitate poſſet ſperare. Neque vero ullum ſive divinum ius ſive humanum id nobis iugi imponere poteſt, ut ea firmo adſenſu credenda praecipiat, quorum fidem nobis facere ratio nulla poſſit; aut ut adſtringat nos obligetque ad ea animi vitaeque conſilia capienda, quae iis ſententiis ſint conſequentia, quarum de veritate non eam, quae ſufficiat, certitudinem habere poſſimus.

IV. At nimirum ita fit: nitimur homines in vetitum; tametſi numquam impune liceat ſapienti benignoque naturae, id eſt Dei, conſilio refragari. Eſt enim ſic quidem naturâ comparatus hominis animus, ut, ubi aliquantulum ſe commoverit ingeniumque excuſſerit ſuum, maximam ei praebeat & ſuaviſſimam voluptatem rerum quam plu-

rimarum cognitio, incredibilisque in eo exardescat discendi amor cupiditasque. Cuius rei mira initia iam in parvulis cernere licet. Isto scilicet stimulo incitare nos voluit natura, ut quaecumque vitae humanae usui alicui essent futura, ea, prout occasio tulerit, anquireremus; neque eorum quidquam, quae ad nos genusve nostrum aliquo modo pertinere videantur, (nisi forsan gravioribus rebus magisque necessariis, eo ipso tempore, quo ista occurrerent, foremus distenti,) penitus neglectum aut non animadversum praetermitteremus. Sed quum facile sit videre, quumque eadem natura satis perspicuo nutu nos moneat, ut quodque proxime hominem tangit, aut maxime ad humani generis salutem & perfectionem, ex ea parte, in qua nos elaborare cum quadam successus spe possimus, pertinet, ita maiori studio esse illud prae caeteris prosequendum; istud naturae consilium qui praeterit, nutum istum qui recusat, sola contemplationis voluptate ductus, solo quaerendi studio abreptus, iam mirum non est, hunc facile eo pervenire, ut spretis cunctis limitibus, intra quos concluduntur subsidia homini ad rerum cognitionem data, nec modum amplius ullum nec finem quaerendi faciat. Quo saepe factum est, ut, posthabitis iis quae maxime homini necessaria erant, non solum quaesiverint acutissimi homines ingeniaque sua torserint circa res eiusmodi, quarum ad cognitionem, quoniam neque ad huius vitae usum, neque ad futuri aevi meditationem, ullo pacto pertinent, vestigium nullum nos ducere potest; sed & ita nonnumquam quaesiverint, ut in ipsa quaestione pugnantia inter se copularentur, aut incerta vel oppido falsa pro veris certisque ponerentur, denique, ut, quid omnino esset quod quaererent, ipsi qui quaerebant nescirent. Ex quo illud nascebatur, ut, dum alii, quaestionum suarum exitum non invenientes, propriisque laqueis irretiti, humanam sortem desperabundi deplorarent, alii interim mera luxuriantis phantasiae somnia, modesto hypothesium nomine forsan statim introducta, mox pro compertis indubi-

tatisque veritatibus haberent; & iterum alii, verborum mente cassorum flumen magno strepitu fundentes, maxima mysteria iam obscuris vocum sonis aperta sibi congratularentur; aut artificiosâ quadam vocabulorum structurâ & scite tornatis (si Deo placet) rationum conclusiunculis non solum confectas eiusmodi quaestiones putarent, de quibus, nisi Deus aliquis docuerit, nihil invenire possunt mortales quod ullam in partem pronuncient; sed etiam perspectas & ad liquidum perductas res eiusmodi sibi persuaderent, quarum vix notionem ullam ingenium hominis, his sensibus instructi, hoc corpore cincti, vel ipso Deo docente, capere informareque possit.

V. Nec vero solum nihil umquam profecerunt, qui, quaerendi libidine abducti, ultra fines ingenio mortalium circumscriptos evagari contemplationibus suis disquisitionibusque conati sunt: sed, quod haud raro usu venire hominibus immoderate cupidis solet, idem fere his saepenumero accidisse videmus; ut, dum eis, quae homini negavit natura, inhiabant, illa etiam, quae iam possederant, aut quae erant in promtu, e manibus vel sponte demitterent, vel sibi eripi paterentur. Alii quippe speciosorum somniorum lenociniis capti, aut argutâ demonstrationum specie decepti; cum ea, quae his continebantur, oppido repugnarent rebus ante cognitis atque perceptis, & iis ipsis interdum, quas proprius quemque sensus docere poterat; supremae illi veri omnis mensurae atque normae, quae in sensu inest, fidem denegare maluerunt, quam rationes semel temere susceptas deserere. Alii, his hactenus saltem paululum constantiores, cum hypothesibus istis atque demonstrationibus non auderent plus tribuere, quam his, quae sensus proprius atque communis docebat; nec tamen vitiosos, quibus laborabant istae argumentationes, nodos extricare valerent; in illud Pyrrhonis absurdum inciderunt, ut omnia perinde incerta haberent, atque ita paria esse putarent utrimque in sententiis contrariis rationum momenta, ut, qua parte stet veritas, nullâ certâ

notâ, nullo indicio, humanum ingenium discernere possit.

VI. In omni rerum corporearum natura pernoscenda, non ultra id, quod tum ipsis phaenomenis, tum horum coniunctione atque consecutione & analogiâ continetur, adscendere posse hominis ingenium, unanimi fere consensu probatissimi quique philosophi hodie fatentur. Sunt autem phaenomena partim eiusmodi, ut citra ullam hominum operam tota quanta contingant, neque quidquam ad illa sive efficienda, sive impedienda, sive vario atque vario modo immutanda aut inflectenda conferre hominis industria possit; nihil nobis relinquatur, nisi ut interdum penes nos sit, vel neglecta ea praeterire, vel animum sensusque in eadem convertere acriusve intendere, minutatimque singula considerare.

Cuius generis phaenomenorum adnotatio, diligensque observatio, multiplicem tamen usum ad regendam vitam humanam adferre potest.

1. Quum enim ex istis phaenomenis multa, etiamsi per se forte plane indifferentia videri possent, sint consequentibus effectibus, sive laetis atque utilibus, sive molestis noxiisque, notabilia; alia vim quamdam insignem falso putentur in alterutram partem habere; docebit nos adcurata eorum observatio falsas reiicere opiniones, indeque vanas spes, atque exsultationes mox in lamentationes abituras, resecare; vanos terrores & moestitias abiicere. Ubi autem eorum phaenomenorum, quae vel in laetam vel in sinistram partem vim quamdam insignem habent, rationes cursusque ita cognovimus, ut certis etiam quibusdam indiciis, quo tempore, quo loco, quo gradu illa sint eventura, praevidere quodammodo valeamus; tum vero, tametsi forte nihil sane adferre possumus vel ad efficiendos aut accelerandos laetos quosdam eventus, vel ad retardandos aut avertendos funestos; possumus tamen animum saltem praeparare atque multis modis munire ad ea, quae fiunt quaeve futura sunt, ita ut decet excipienda; multa colligere possumus observata, quibus in secundis rebus

laetitiam moderemur, in adversis animum firmemus; denique multa consilia capere, multa agere atque moliri & ante praeparare possumus, ut quam maximum fructum, quamque minimum detrimenti atque mali ex iis, quae non erant nostra in potestate, capiamus.

2. Quum in iis, quae sunt potestati nostrae subiecta, quae agimus atque molimur, multum semper intersit, quo tempore, quo loco, quibus adiunctis; magnaque ex parte consiliorum nostrorum successus quum pendeant saepe a variis rerum momentis, quae sumere oportet, prouti dantur, non ipsi ponere pro lubitu possumus; plurimum profecto saepenumero iuvabit, earum etiam rerum, quae nullo modo in nostra sunt sitae potestate, quam adcuratissimam subtilissimamque notitiam habere; quo nimirum, si res ipsas atque tempora rebus nostris atque consiliis adaptare non datum est, res saltem nostras atque consilia rebus temporibusque discamus adcommodare.

3. Tum vero ipsa metiendi temporis atque spatii, definiendaeque locorum positionis atque distantiae, scientia, omniumque rationum, quibus illa continetur, exquisita notitia, quum sit ea maximi in omnibus paene negotiis humanis momenti; facile intelligitur, plurima phaenomena, quae neque nostra sunt in potestate, & per se caeteroquin forte satis indifferentia nobis essent futura, hoc ipso ex capite esse notatu dignissima, quod, quo maiorem diligentiam solertioremque subtilitatem ad illa cum omnibus adiunctis observanda adferimus, hoc amplius proficiamus ad capiendam omnibus numeris absolutam notitiam cunctarum rationum, quarum, ad iustam temporis spatiique dimensionem locorumque definitionem, usus esse potest.

4. Denique minime praetereundus est insignis aliquis usus, quem praestat plurimarum naturae partium diligens adnotatio atque studium; qui usus in hoc cernitur, quod, tametsi res contemplationi nostrae subiectae non sint omnes eiusmodi, ut in iis magnopere ipsis elaborare, aut eas

directe, ut sic dicam, usibus suis consiliisque adcommodare homines possint; tamen in omni rerum corporearum universitate, quae sunt notitiae nostrae subiectae, contineatur infinita varietas atque copia Exemplarium; in quae si animum defigere intendereque voluerimus, horum similitudinem magno cum fructu ad ea, quae sunt nostrâ in potestate posita, transferre; atque, cum in rebus variis atque variis efficiendis, formisque rebus induendis, tum in modo atque ordine, quem in capiendis consiliis nostris rebusque agendis ponimus, consectari atque exprimere possimus.

VII. Alia sunt in mundo corporeo phaenomena eiusmodi, ut magna ex parte in nostra sint potestate; ut, variis atque variis modis ea, quae sensibus nostris subiecta sunt, tractando, multa moliri atque agere, &, quasi quidam inferiores Dii creatoresque, multa efficere possimus, usibus vitae humanae inservitura, quae, per merum naturae cursum, aut numquam exstitura erant, aut certe non eo tempore locoque, vel eo modo atque gradu, iisdemque adiunctis, quibus nos volebamus. In hoc igitur genere, quo curatiori analysi, ad minutissima quaeque quantum fieri potest perducta, examinamus cuncta; quo diligentius & variorum phaenomenorum similitudines, & eos nexus adnotamus, qui, vel inter diversa quaedam phaenomena, vel inter unius cuiusque phaenomeni partes atque adiuncta, & antecedentia, & consequentia, intercedunt; quo magis ipsas vires nostras, atque sociatas plurium hominum vires, quibus concreta dirimere aut dissolvere, dispersa in unum componere, varias partes varie disponere, variasque formas, variis usibus aptas, rebus inducere possumus; has, inquam, vires quo magis tentamus, exercemus, excolimus: eo latior nobis campus aperiatur necesse est, in quo exploratum compertumque habeamus, quo pacto iis, quibus sunt homines ad producendas varias in rerum corporearum genere commutationes instructi, viribus utendum sit, quae subsidia paranda,

quae rationes ineundae, quo facillime certiſſimeque, quidquid vel ad ſecuritatem vel ad ſalutem omnigenaque commoda, ſive noſtra, ſive eorum quibuscum vivimus, aut ipſius futurae etiam aetatis, effectum cupimus, adhibita ad eas res, quas natura ſuppeditabat, hominum operâ atque induſtriâ, efficiatur.

VIII. Utroque autem iſtorum generum, quae commemorata ſunt, ampliſſimus continetur locus, quo, ultra ea quae corporeus ſenſus docet proſpicientes, non equidem in ipſarum rerum corporearum intimam eſſentiam, quam dicunt, ſubſtantiamque penetremus; ſed quo, rerum tot tantarumque, quas exhibet huius mundi ſpectaculum, incredibilisque ordinis atque conſtantiae, quibus cuncta continentur, admiratione ducti, Auctorem iſtarum rerum, ipſumque omnia haec animantem, moderantem, regentemque Deum paene prehendere, & huius immenſam vim atque potentiam, infinitam ſapientiam bonitatemque venerari licet. Cui rei conſentaneum eſt, ut erigamur, altiores fieri videamur, atque non ſolum intra huius vitae limites optima quaeque ab optimo, ſapientiſſimo, potentiſſimo Parente huius univerſi ſemper ſperemus; ſed etiam futurum aevum eatenus meditemur, ut horum intuitu, quae in hoc vitae vere nominatae veſtibulo ſpectanda nobis fruendaque conceſſit divina benignitas, laeti cogitemus, quam ampla, quam magnifica, quam infinitis modis omnem ingenii noſtri captum adhuc ſuperantia, futura ſint illa, ad quae ſumus in ſempiternum aevum vocati; denique ut, quum videamus, quantum ſit, quod homines, etiam hac in mortali conditione, in circumſcripto hoc rerum agendarum orbe, proficere poſſint, ſi modo naturae dotibus diligenti ſtudio excultis rite voluerint uti; cogitemus, quam laetae, quamque mirificae futurae ſint progreſſiones ad ſummum, qui in hominis naturam cadere poteſt, perfectionis, virium, dignitatisque gradum, ubi cunctis huius vitae officiis rite pieque expletis, terrenis his vinculis ſoluti, in altum evolaverimus.

IX. Quod si *Demonstrationis* nomine, cum WOLFIO (in *Logica* §. 498.) plurimisque philosophis, intelligamus eiusmodi *probationem, in cuius syllogismis inter se concatenatis non utamur praemissis, nisi definitionibus, experientiis indubitatis, axiomatis, & propositionibus iam ante demonstratis; ut adeo demonstrationes tandem nitantur definitionibus, experientiis indubitatis, & axiomatis*: consentaneum videri potest, ut fateamur, nullam veritatem, quae quidem per se aliquid ad vitae usum commodi adferat, posse *demonstrari*. *Definitiones* enim, quae hoc loco inducuntur, nominales sunt; cum reales probatione ipsae indigeant. Definitione autem nominali, utpote arbitraria, illud quidem efficitur, ut notio quaedam animo concepta certo vocabulo, tamquam signo, notetur: sed cum in huiusmodi definitione nulla alia veritas, praeter hanc ipsam, » me talem notionem tali verbo » designare, « contineatur; non potest illa alii cuipiam veritati sive patefaciendae sive confirmandae inservire, nisi quatenus, notatione verborum adcurate observata, notionum confusio evitatur. *Axiomata* sunt propositiones, ex meris definitionibus nominalibus collectae: (WOLF. *Log.* §. 267. coll. §§. 261 sq.) ita quidem, ut, nisi peculiaribus rationibus fuerit evictum, exsistere res tales, quales sint definitae, non plus veritatis, vel adiumenti ad inveniendum aut confirmandum verum, in axiomatis, quam in ipsis illis definitionibus, insit. *Experientia* denique, quum doceat illa quidem id, quod fiat factumve sit, non quod futurum est; cognitio autem omnis quum ita solum ad vitae usum possit traduci, si nobis id, quod futurum est, pandit; consequi videtur, ne experientiis quidem hoc, quod quaerebatur, confici posse.

X. Sed licet experientia omnis sit rerum praesentium aut praeteritarum; ut id, quod, vel iam iamque, vel deinceps, futurum sit, non possit ex mera experientia colligi: videtur tamen unum esse quoddam experientiae genus, cuius ea vis sit, ut non ad aliquod solum tempus, sive praesens sive praeteritum, adstringatur; sed ut una com-

prehensione omne aevum, quod umquam ad nos sive pertinuerit sive deinceps pertinebit, complectatur: ita quidem, ut, qua firmâ certitudine praesentia percipimus, aut praeteritorum meminimus, eâdem de omni futura vita possimus esse persuasi. Scilicet, si vitae consilia cum ratione quadam capere velimus, necesse est, habeamus aliquid, quod sequamur, ex quo earum rerum, quae futurae sint, cognitionem aut coniecturam quam maxime probabilem, capere liceat. Quod sequamur autem, datum nihil est, nisi vel Analogia earum rerum, quas adhuc evenisse experientia cognovimus, vel clare testata voluntas Eius, a quo pendeat id quod futurum sit. Quare hoc quidem omnium pectoribus infixus sensus docet, idemque pro omni futuro tempore spondet: » quoad in capiendis animae » vitaeque consiliis secuturi simus id, quo nos ducit ana- » logia eorum, quae hactenus experientia docuit, vel quod » continetur declarata voluntate eius, a quo res futura » pendet, & cuius de fide cur dubitemus rationem nul- » lam licet invenire; etiamsi forte aliter interdum res ceci- » derit, quam fuerimus arbitrati; numquam tamen caus- » sam nos habituros, cur consiliorum ea ratione captorum » nos poeniteat. « Nescio autem, quo melius genere res nostras agere Deus potuerit, aut quidnam amplius mortales, vel ad summam, quae in hanc vitam cadere potest, felicitatem, vel ad laetissimum futuri aevi prospectum, requirere possimus; cum omnia nobis subsidia adiumentaque data sint, ita universae vitae nostrae cursum dirigendi, ut, si modo istis bona fide uti voluerimus, certi esse possimus, numquam nos in aeternum consiliorum ita captorum poenitentiam esse subituram.

VI.

SENTENTIARUM PHILOSOPHICARUM VARII ARGUMENTI FASCICULUS TERTIUS.*

I.

VERITAS, eique qui opponitur, *Error*, ex vulgato ſermonis uſu & communi omnium notione, intelliguntur cogitationum noſtrarum ſententiarumque, de rebus quibuscumque ſuſceptarum, habitudines vel qualitates quaedam; quarum contraria ratio in *diverſo* quodam *modo* ineſſe intelligitur, *quo ſint ipſae ſententiae ad res eas, de quibus agitur, adſectae.* Scilicet quum haud rara nobis offeratur occaſio, iudicia noſtra atque ſententias, quas de varii generis rebus ſive per nos ipſi ſuſcepimus, ſive ab aliis acceptas tenemus, cum rebus ipſis, ad quas illae referuntur, conferendi; fieri non potuit, quin mature, & nullo paene negotio, inciderint homines in hanc diſtinctionem, ut, ſententiarum alias *convenire*, animadverterent, cum iis rebus, de quibus quaereretur; alias ita comparatas viderent, ut *non reſponderet* res opinioni de eadem conceptae. In qua quidem diſtinctione rite conſtituenda, eademque in quam plurimis, quae in vita hominum incidere ſolent, quaeſtionibus, quoad fieri poſſet, acutiſſime diiudicanda, maximum ineſſe

[* Reliquus huius ſcripti Titulus hic erat: *Quas Praeſide Iohanne Schweighaeuser, Phil. Doct. Log. & Metaph. Adiunct. in Academia Argentoratenſi* die XXIII. Iunii, MDCCLXXVII, ſolenni *Philoſophorum examini offert Ioh. Sam. Geyler, Argentoratenſis.*]

ad omnem paene vitam regendam momentum, ita facile patebat, ut mox, iis etiam propofitis quaeftionibus, in quibus nulla dabatur facultas rem eam, de qua quaerebatur, coram intuendi, ex eiusdemque infpectione, quid de ea cenfendum effet, aut, conveniret, nec ne, inter ipfam rem atque fententiam quamdam de ea propofitam, iudicandi, operae pretium faepenumero duceretur, vias omnes atque rationes undique conquirere ac circumfpicere, quibus ea, quae quaerebatur, rerum notitia capi, aut de fententiarum propofitarum convenientia vel repugnantia cum ipfis rebus, ad quas illae referebantur, poffe iudicium fieri videretur. Quo magis & factu proclive, & naturae rationique confentaneum erat, ut oppofitae illae *Relationes*, quae e distinctione ifta, cuius tanta vis effet, tamque late patens ufus, exfiftebant; relationes, dico, *convenientiae* vel *repugnantiae, quae inter quamque mentis fententiam, atque rem huic fubiectam, intercederet*, fuo utraque peculiari nomine quodam fignaretur. Igitur latinum *Veritatis* nomen, five quod aliud in alia quavis lingua huic refpondet, pofitum videmus *in ipfa confenfione fententiarum atque rerum; Erroris* & *falfitatis, in discrepantia.* Atque adeo, *veram* omnes & dicunt & perhibent eam fententiam, *verum* illud animi iudicium, quo *id, de quo quaeritur, tale, quale eft, aut fuit, aut futurum eft,* (prout fert quaeftionis conditio) *mente comprehenfum & cogitatione tamquam depictum* putant. Contra, quae fententia diffentire intelligitur ab ea re, de qua agitur; ut aut ponat aliquid, tamquam quod fit, vel ad aliquam rem pertineat, cum tamen vel non fit omnino, vel ad eam rem non pertineat, cui tribuitur; aut neget aliquid atque excludat, cum & fit in rerum natura, & ad rem, de qua quaeritur, pertineat: ea *falfa* dicitur fententia, & *a vero aliena. Enunciationem* autem quamlibet, ita vel *veram*, vel *falfam*, & habet quisque, & nominat, fi verborum contextui vel vera fententia, vel falfa, fubiecta fit.

II. Vix ullam obfcuritatem aut ambiguitatem fermoni adferre poteft ufitata illa verbi e nativa & principali fede

in vicinam translatio; qua, quod est proprie qualitatis alicuius nomen, ei nonnumquam rei, cuius est illa qualitas, imponitur: quae *abstracti pro concreto Metonymia* dici solet. Sic enim, cum veritas proprie intelligatur qualitas aliqua, in assertiones hominum sententiasque cadens; facile, quid dicatur, intelligitur, ubi iam *vera quaevis*, de qua agitur, *sententia aut enunciatio*, ipsius *Veritatis* nomine (magis illud tamen ex hodiernarum Europae linguarum, quam ex antiqui Latini sermonis usu) decoratur; iam vero etiam *omnium verarum notitiarum*, quas sive percepisse sibi videntur homines, sive in desideratis habent, *continuus quidam complexus atque summa*, eminenti quadam verbi notione, *Veritas* adpellatur. Quem quidem nominis usum, posteriori loco a nobis memoratum, Stoicis olim placuisse legimus: qui *veritatem* a *Vero* ita distinguebant, ut, cum *veri* nomen ad singulas sententias singulasque enunciationes vellent pertinere, *veritatem* contra, *σύστημα τῆς τῶν ἀληθῶν γνώσεως*, definiverint; quam cum superare communem mortalium captum intelligerent, in solum sapientem cadere, dicebant. 1

1 Referente SEXTO EMPIRICO *adv. Mathem. L. VII.* §. 38 - 42. & *Pyrrh. Hypotyp. L. II.* §. 81 *sqq.* Quae quidem Stoicorum distinctio non eam meruisse videtur censuram, qua eamdem notavit Vir doctus, a quo *Systema Philosophiae Stoicae* nuperrime editum habemus, vernaculo sermone descriptum. (*Tiedemann, System der stoischen Philosophie,* T. I. p. 114 - 117.) Eodem enim paene modo, quo Stoici utebantur, saepenumero probatissimi quique nostrorum philosophorum *Veritatem*, tamquam vastam aliquam regionem aut immensam quamdam possessionem, inducere solent, communi quidem omnium hominum occupationi & participationi patentem atque expositam; cuius etiam cum plures particulae, maiores, minores, iam sint hinc inde occupatae, tum vero longe maiores etiam portiones, & imperii istius tamquam provinciae, posthac demum, iunctis hominum studiis atque viribus, in horum potestatem sint perventurae: licet spes nulla data sit mortalibus, universam possessionem, quaqua late continuatis neque usquam intermittentibus tractibus patet, umquam obtinendi.

III. Neque vero difficultatis quidquam habet illa nominis ambiguitas, de qua vulgo praecipi ſolet »aliâ quadam notione verbi & diverſâ ab ea, a qua ſumus profecti, *Veritatem* dici, cum ea *in ſermone* aliisve *ſignis* quaeritur, quibus ſolent mentis cogitata his, quibuscum agimus, ſignificari; & iterum aliâ, ubi neque in ſententiis hominum, neque in ſignis quibus eas exprimunt, ſed *in rebus ipſis*, de quibus cogitant homines aut quaerunt, *veritas* ineſſe perhibetur.« Ex quo haec, de qua nos disputare adgreſſi ſumus, *Logica Veritas*, vel *Veritas Iudicii*, distinguendi cauſſa, adpellatur; cum illa, quae in ſermonis uſu cernitur, *Ethica;* quae autem in rebus ipſis ponitur, *Veritas phyſica*, vel *metaphyſica*, a quibusdam etiam *exſiſtentiae veritas*, nominetur. Cuius distinctionis quaenam vis ſit, exponamus paucis; videbimusque, tenuibus ſatis finibus tria iſta veritatis genera eſſe disiuncta. Nam *Ethicam* quidem quod adtinet *Veritatem*, cui quod oppoſitum eſt falſum, *mendacium* vocatur; non minus in illa, quam in hac cuius viam rationemque Logica diſciplina tradit, conſenſus quaeritur ſententiae cum ea re de qua agitur. Agitur autem in quavis quaeſtione, quae ad illud genus refertur, hoc, ut ſciatur, quid ſit, *quod compertum habeat aliquis, vel compertum perceptumque habere putet, & iam cogitet ſecum atque ſentiat* de ea re, cuius cauſſâ omnis illa quaeſtio eſt inſtituta. Iam cum hac ſententia, quam animo conceptam tenet is, cuius de enunciatione quaeritur, non ſane confertur merus *verborum ſonus*, quibus ille uſus eſt, ſed iterum *ſententia quaedam* atque vis verbis ſubiecta; ea ſcilicet ſententia, quae ex uſitata verborum ſignificatione verbis iſtis ſubiicitur, quamve ille audientibus legentibusve adlatam cupiebat. Quare a Logica veritate non differt haec Moralis, niſi eo quod haec ad peculiare illud quaeſtionum genus ſit adſtricta, in quo *id quod ſecum cogitat ſentitque is, qui loquitur*, teneat locum *rei ipſius*, ad quam *ſententia verbis declarata* refertur. Cui illud praeterea accedit, ut in hac veritate iudicanda, non ſententia ſolum, ſed & *voluntas atque conſilium* eius,

de cuius enunciatione quaeritur, ſpectetur; e quo ipſo, a *Moribus* illa nomen invenit.

IV. In *Rebus ipſis* cum ponitur *Veritas*, duobus illud modis fieri videmus. Uno modo, *abſolute*, ut aiunt; ut, nulla habita ratione notionum noſtrarum ſententiarumque, aut iudiciorum quae de rebus faciant homines, rei cuivis, ſicut *per ſe*, vel nemine de ea cogitante, & *aliquid* ſit, & *tale quiddam*, ſic ſua *veritas* conſtare vel ineſſe dicatur. Quod breviter, ut ſolet, ARISTOTELES his verbis enunciat: » unumquodque, ut *eſt*, ita & *verum* eſt. « [1] Hoc igitur modo, *rei veritas*, nihil fere aliud ſonat, quam, *res ipſa*, vel, *rei eius de qua agitur natura*. Sic etiam vulgo, *re verâ* dicimus, pro *re ipſâ*; &, *rei veritas hoc deſiderat*, pro eo quod dicitur, *hoc rei natura requirit.* Neque decantato illi Scholaſticorum praecepto, *omne ens eſſe verum*, alia vis & ſententia ſubiecta eſt, niſi haec: cuique rei ſuam eſſe naturam, ſuam exſiſtentiam eſſentiamque; & quamlibet rem, hoc ipſo, quod ſit res quaedam, id eſt, quod ſit & aliquid & tale quiddam, non eſſe vel aliud quid, vel merum nihil. Ex quo quidem verbi uſu, boni iſti viri, qui in exornanda amplificandaque ea ſcientia elaborarunt, qua communem atque ſummam omnium rerum vim rationemque patefactam cupiebant, peculiarem aliquam & memorabilem (ut quidem ipſis videbatur) proprietatem exſculpſerunt, quae rebus omnibus communis eſſet, quam *metaphyſicam veritatem* adpellabant. Cuius tamen vim rationemque, cum, quoquo modo explicaretur, non differre viderent prudentiores a notione *rerum ipſarum*, earumque *naturae*, & *exſiſtentiae*, & *eſſentiae*; quae iam eſſent trita nomina & uſu ſcholarum conſecrata; tum vero ſuboluit his, in *veritatis* nomine, ubicumque illud adhiberetur, ſemper involutam eſſe hanc notionem, ut vel ſententia quaedam aut notio referatur ad rem aliquam, quae in quaeſtione verſetur, vel ut res, de qua agitur, *ad intelligentiam mentis alicuius*, notionemque de eadem conceptam, referatur. Quare, cum

1 *Metaphyſicorum* Lib. II. cap. 1 extremo.

metaphysica veritas cunctis rebus communis perhiberetur, iam hoc illi viderunt, ad *hominum* quidem intelligentiam, in quam quippe falsa multa caderent, dici non posse, omnia esse vera; sed ad eam intelligentiam dici posse, quae rem quamque, ita ut est, cognitam perspectamque haberet. Quod quum in Divinam conveniret intelligentiam, iam istam, quam induxerant, *metaphysicam veritatem, conformitatem cum intelligentia divina*, definiverunt. 1

V. Sed nimirum facile intelligitur, quod iam modo in transitu monuimus, vix aliter *Rebus ipsis Veritatem* tribui, nisi *altero modo* hoc, *ut res* eae, de quibus agitur, *referantur ad notiones sententiasque*, quas de eisdem homines conceperint, quasve nominibus iis declarent, quibus eas res adpellant. Quo modo *vera* dicitur quaeque *res* (ut, *verum* aurum, *verus* amicus, *verum* vitae bonum) hactenus, *si sit illud ipsum, quod tam esse iudicavimus*, habeatque eam naturam & eas proprietates, quarum complexum nomine eo, quo illam adpellamus, ex usu sermonis significatum volumus. Eodemque modo, ut quaeque *res* intelligitur *diversa ab ea, quae primum nobis videbatur*; aut, ut intelligitur esse dissimilis naturae ab illa, quam ei inesse iudicant homines, quamve nomen illud declarat, quod ei per errorem imponitur; ita ea res, intuitu huius notionis vel nominis, *falsa, adparens, opinata* vocatur. Istam igitur *veritatem*, quod ad rerum, de quibus agitur, *naturam* pertineat, si *physicam* adpellare velis; aut si *obiectivam*, quoniam rebus obiectis

1 Horum caussam agit eruditissimus acutissimusque ARISTOTELIS interpres PETRUS FONSECA in *Commentariis* ad *Metaphysicorum* Lib. IV. Cap. 2. Quaest. VI. Alias quasdam Scholasticorum, qui dicuntur, definitiones adfert & sub examen revocat CHRIST. WOLFIUS in *Ontologia*, §. 502. De ipsius autem WOLFII commento nihil adtinet dicere; cui *Veritatem metaphysicam* vel *Transscendentalem*, (quod illum nomen delectat) definire placuit, *Ordinem in varietate eorum, quae simul sunt ac se invicem consequuntur*: (*Ontolog.* §. 495.) cuius rationem, neque loquendi usui convenire, nec probae definitionis legibus, recte monuit HOLLMANNUS in *Prima philosophia*, §. 98.

tribuitur, 2 haud incommode forte feceris: modo illud teneas, quod & leviter excutiens propriam intelligentiam percipit quisque, & idem a probatiſſimis philoſophis monitum legimus, hanc *rerum veritatem*, non tam vi ac ſententiâ nomini ſubiectâ, qualecumque ei impoſueris, quam ipſo nomine & ſolâ loquendi formâ, a Logicâ veritate differre. Cum enim Logica veritas in ſententiarum, ut dixi, cum rebus conſenſione inſit; facile intelligitur, perinde eſſe, ſententias rebus congruentes, dicas, an res ſententiis. Quare cum dicis, »*verum* iſtud eſt aurum,« idem eſt, tamquam diceres, »*vere iudicat*, qui iſtud aurum eſſe cenſet;« &, qui divitias, atque gloriam malis artibus partas, *negat* eſſe *vera* vitae bona, hoc dicit, *falſo* eas in bonis *haberi*. Nimirum in his, & harum ſimilibus phraſibus, *veri* nomen adiectum nonniſi eo valet, ut meminiſſe nos ſignificemus, falli ſaepe hominum iudicia, & eâ ipſâ in re, de qua agitur, facile fieri, ut quis, ambiguis quibusdam indiciis deceptus, iudicium ferat a rei ipſius ratione diſſentiens; cum nobis contra iam perſuaſum certumque ſit, noſtrum iudicium cum rei naturâ conſentire. 3 Huc accedit, ut, ſicut per fictionem quamdam atque metaphoram ſatis in omni ſermone frequentatam, rebus etiam ſenſu carentibus actum quemdam & animos dare ſolemus, ſic & ſaepenumero res quascumque, conſiderationi noſtrae ſubiectas, tamquam vivas quasquam inducamus perſonas, quae quaſi coram ita agant nobiscum, ut, quemadmodum homines oratione vel aliis ſignis, quid intus ſedeat, declarant; ſic hae res per

2 Quorum tamen nominum rarior apud Philoſophos uſus, hoc quidem ſenſu, occurrit; cum alii ad *metaphyſicam*, quae dicitur, referant hanc *rerum*, *veritatem*, ut LOCKIUS fecit; alii ab illa quidem ſollicite hanc diſtinguendam moneant, ſed nomen ei peculiare non imponant; inter quos WOLFIUM nominaſſe ſufficiat.

3 Paucis hoc monuit LOCKIUS *de Intellectu humano* Lib. IV. cap. V. extrem. & Lib. II. cap. XXXII. §. 2. Copioſius autem in hanc ſententiam WOLFIUS diſputat in *obſervatione* ad §. 496. *Ontologiae*.

eas ſui partes, easque qualitates, quae prae caeteris in ſenſum cadunt, tamquam per ſigna quaedam, & converſâ quaſi ad nos oratione, naturam ſuam interiorem & qualitates a ſenſu praeſente remotas nobis ſignificare atque declarare videantur. Quod ſi igitur, vel ipſo experimento, vel aliâ quadam ratione edocti, iam intelligimus, vim eam atque virtutem, quarum e ſignis externis ſpem opinionemque conceperamus, rebus illis non adeſſe; tum vero has, tamquam naturas quasdam *mendaces*, falſâ ſpecie nobis illuſiſſe conquerimur, atque adeo *fallaces* eas adpellamus: pro quo quidem nomine, notum eſt, in hodiernis linguis idem vocabulum adhiberi, quod Latinorum *falſo* reſpondet. In quibus contra rebus iam deprehenduntur eae qualitates, quas exterioribus quibusdam indiciis ſignificatas putabamus; has *veras* in eo genere, ad quod illas ſtatim retulimus, & *ſinceras* adpellamus, ut quae non faciant fucum, neque vanâ ſpecie aut ſignis fallacibus ſpectatori imponant.

VI. Ex his quae adhuc de vario uſu huius verbi, *Veritatis*, & vi ei ſubiectâ, dicta ſunt, facile patet; quo valeat id, quod de *Idearum Notionumque* veritate aut falſitate ſubinde disputatum a philoſophis legimus. Scilicet ideis, vel notionibus hominum, tribui Veritas dupliciter ſolet. Primum enim notiones noſtras ita vel *veras* eſſe, vel *falſas*, volunt; ſi vel *dentur in rerum natura*, vel *non dentur*, res & *obiecta*, quae vocant, *quae ideis mente conceptis reſpondeant:* aut, ſi conveniant, vel non conveniant, notiones cum iis rebus, ad quas illae, ex mente eius qui easdem concipit, referuntur. Quo pacto, quia de convenientia vel discrepantia agitur notionum noſtrarum, atque rerum quas illae ſpectant; omnis iſta, de *Logica veritate* vel *falſitate*, quaeſtio eſt. Quam quidem quaeſtionem, qui monent, ad ſola *iudicia* mentis atque ſententias, non item ad notiones & ideas, poſſe pertinere; ii, cum verbis diſſentire videantur ab his, qui de *notionum* etiam veritate quaerunt, re ipſa conſentiunt. Nam neque hi, in notionibus *per ſe ſpectatis* veritatem quaerunt, ſed in his *ad res* eas *relatis*, quae illis reſpondere

putantur; & illi ultro etiam largiuntur, notiones noſtras, quatenus ad res obiectas referuntur, iam non meras eſſe notiones, ſed ad illam alteram mentis functionem pertinere, quae *iudicium* a Logicis adpellatur. 1

VII. Altero modo *Ideis* vel *notionibus* hominum, quemadmodum cuilibet *rei* conſiderationi noſtrae *obiectae*, *Veritas* quaedam tribui poterit; non ſolum illa, quae rerum omnium communis perhibetur, *metaphyſica;* ſed & ea potiſſimum, quam *phyſicam veritatem* diximus: qua, ſicut res quaeque in eo genere, ad quod illam referimus & a quo nomen ei imponimus, *vera* dicitur, & *vere nominata* habetur, ſi eam habeat naturam easque proprietates, quae in eo genere requiruntur, quaeve nomine eo, quo iſtud genus adpellamus, indicantur; ſic *vera* fuerit *idea*, *vera notio*, quidquid eam vim rationemque habeat, quam his verbis deſignatam volumus. 2 Quare quum ad ideae vel notionis rationem nil niſi hoc requiratur, ut aliquid, qualecumque fuerit, ita cogitetur vel mente percipiatur, ut iam illud a reliqua turba rerum menti oblatarum diſcernamus; tot habebimus *veras ideas* vel notiones, quot res cogitatione diſcernimus: atque verbo cuipiam ſive termino vere nominatam ſubiiciemus ideam, ſi rem quampiam cogitatione conceptam voce iſta deſignamus. Quoniam vero etiam tum verbo ſubiicere notionem cenſemur, ubi eam quidem non iam praeſentem animo ſiſtimus, ſed conſcii tamen ſumus, poſſe nos eam, ſimulac voluerimus, cogitatione repraeſentare; eo fit, ut nonnumquam nobis perſuadeamus, nos in promtu illud habere, quod tamen, ubi res poſcit, praeſtare non valemus. Quo quidem caſu *falſo nominata* erit, quam putabamus habere notionem; quam ſcite *deceptricem* WOLFIUS vocavit. 3 Haud abſimili ratione, ſenſu tamen paulo ſtrictiori, LEIBNITIUS 4 *falſam ideam* nominat, vel *chimae-*

1 Vide LOCKIUM Lib. II. c. 32. §. 1. 3. 4.

2 Qua de vi verbi agit idem LOCKIUS L. II. c. 32. §. 2. qui locus conferendus eſt cum L. IV. c. 5. §. ult.

3 In *Logica*, §. 38.

4 In *Meditationibus de Cognitione* &c. T. II. Operum p. 16 ſq. &

ricam, cuius obiectum ſit impoſſibile, id eſt, quae ſubiici putetur termino, cum nulla eſſe poſſit, quoniam ex ſignificatione verborum res iungantur contrariae, quae nullâ vi, nullo pacto, neque cogitatione, neque ipſâ re, poſſint copulari. Cui oppoſitam *veram notionem* definit eam, cuius obiectum ſit poſſibile, id eſt, quae talis ſit, ut vel iam detur in rerum natura exemplar ei reſpondens, vel, ſi non datur, poſſit tamen effici, ubi ſcilicet ad vim convenientem conſilium id agendi accedat. Atque quum hoc modo ideis notionibusque hoc tribuit vir celeberrimus, ut eas vel veras vel falſas adpellet, quam quidem denominationem proprie non niſi in ſententias noſtras & enuntiationes cadere, ipſe monuerat; hoc quidem ita interpretatur, ut, quod de *idearum veritate* vel *falſitate* dixerit, illud de *veritate propoſitionum* intellectum velit, quibus adfirmetur, obiectum ideae eſſe poſſibile. 1

VIII. Ex illo mentis ſtatu, qui non primae ſolum infantiae proprius videtur, ſed factis etiam hominibus nonnumquam obrepere ſolet; 2 in quo multa quidem atque varia vel ſenſibus obiecta materia eſt, vel phantaſiae luſibus repraeſentatur, in qua adulti hominis cogitatio verſari poſſit, at nimirum id iam non agit animus, neque forte etiamnum agere valet, ut iſtam materiam aut aliquam eius partem prae caeteris arripiat, quam contemplationi ſuae ſubiiciendo quaſi tractet: ex illo igitur inerti & languido

Reflexions ſur l'Eſſai de l'Entendement humain de M. Locke, in Collectione opuſculorum, curante *Des Maizeaux* editorum T. II. p. 202 ſq. Operum LEIBNITII T. II. p. 219.

1 *Nouveaux Eſſais ſur l'Entendement humain*, in *Oeuvres Philoſophiques de feu M.* de LEIBNITZ p. 363. Ubi cum monuiſſet: *Contentons nous de chercher* la Vérité *dans la correſpondance des propoſitions, qui ſont dans l'eſprit, avec les choſes, dont il s'agit*; ſic pergit: *Il eſt vrai, que j'ai attribué auſſi la vérité aux idées, en diſant, que les idées ſont vraies ou fauſſes; mais alors je l'entends en effet de la Vérité des Propoſitions, qui affirment la poſſibilité de l'objet de l'idée.*

2 De quo diximus *Faſciculo I.* harum *Sententiarum*, n. XI.

mentis ſtatu ſicubi emerſit homo, ſeque collegit, ut iam vel rerum obiectarum univerſam ſcenam a ſe ipſo discernat, eamque cum ſui conſcientia contempletur, vel in varias partes, maiores, minores, eamdem distinguat, e quibus unam aut alteram ſeligat, quam prae caeteris iam contempletur, id eſt, cuius notionem vel ideam capiat; tum vero fieri vix poteſt, ut unâ quadam continenti & indiviſâ cogitatione eamdem rem per aliquod tempus conſideret, quin vel alternis vicibus alias etiam res, ſenſui ſimul obiectas, aut imaginatione depictas, cogitet, a quibus illam distinxit; vel quin in ipſa illa re, de qua agitur, varia atque varia ab invicem discernat, & mox ad unam rei partem attentior ſit quam ad alias, & viciſſim; mox iterum ea, quae distinxit, in unum colligat, adeoque a partium conſideratione ad complexum totius, & vice verſâ, alternatim transeat. Iam cum duas res quascumque, cogitatione discretas, vel eodem temporis puncto contemplamur, vel alternis vicibus ab unius conſideratione ad alterius cogitationem discurrimus; raro admodum accidit, ut in harum rerum utriusque per ſe ideis informandis conſiſtat animus; ſed praeter has, aliam plerumque & peculiarem quamdam notionem in nobis generari experimur, ab idea cuiusque rei per ſe ſpectatae diverſam, neque vero etiam ex utriusque compoſitione concretam, ſed tamen ex harum collatione elicitam, & quaſi ex earum medio ad nos delatam: quam quidem *modi*, vel *rationis* notionem vocare conſuevimus, *qua ſe habet illarum rerum* cogitationi ſubiectarum *una ad alteram*, itemque *Relationis*, quae inter easdem intercedere intelligitur. Ex quo oritur illud cogitationum genus, a ſingulis ſingularum rerum notionibus diverſum, in quod ipſum vel veritatis vel erroris rationem cadere dictum eſt, quod *iudicium* vel mentis *ſententia* vocatur, definirique poteſt *ea mentis functio, qua de rebus quibuscumque, conſiderationi noſtrae ſubiectis, ita cogitamus, ut, quas res cogitando a ſe invicem ſeparavimus atque distinximus, eas iam iterum inter ſe comparemus conferamusque, ex eaque collatione*

intelligamus, aut intellexisse nobis videamur, quaenam relatio inter duas quasque intercedat, aut quonam modo complures quaedam, pro ea ratione, quam inter se servant, sint ad aliquam aliam adfectae. Et distingui quidem forte poterit inter *Iudicium* atque *sententiam*, hoc fere modo, ut *iudicii* nomine, cogitationis huiusmodi, qualem dixi, *actus ipse* significetur; cum *status* contra ille, qui actum hunc consequitur, vel *habitus mentis*, quo de re quadam tale quoddam iudicium ferre, quoties incidit, ut id agamus, solemus, *sententia* potius adpelletur. Sed utroque etiam nomine, citra ambiguitatis aut obscuritatis periculum, licebit plerumque promiscue uti. Verbis autem expressa atque declarata mentis judicia, *Enunciationes* vocari, vel *Propositiones*, qui quidem Dialectica vel a limine salutaverit, nemo ignorat.

IX. Cum Iudiciorum vim rationemque inesse dicimus in relationibus intelligendis, quae inter *res* eas, quas cogitando distinximus, intercedere videantur; iam latissimo sensu illud *rerum* nomen est accipiendum, pro quibuslibet, quae dicuntur, cogitationum notionumve nostrarum *obiectis*. Dicimus autem *Obiectum notionis*, id ipsum, quod intelligit quisque & dicit, quum inter *id de quo iam cogitat, qualecumque sit*, & ipsam hanc praesentem mentis functionem, quae in illo considerando versatur, distinguit. Quo pertinet, quidquid vel ad corporis aliquem sensum, quem externum vocant, refertur; vel interno reflexoque animi sensui subiectum intelligitur: sive illud iam nunc praesenti sensu percipiatur; sive, memoriâ repositum, phantasiae ope, vel totum, vel ex parte quadam, menti repraesentetur; sive etiam per eam, qua est mens hominum instructa, facultatem varie atque varie res sensu hinc inde perceptas cogitatione componendi, dividendi, transponendi, amplificandi, minuendi, sit a nobis ipsis, vel ab aliis effictum. Nam & huc spectant non solum quae res ad substantiarum classem referuntur a Philosophis; verum etiam, vel maxime, quidquid Accidentium, quae dicuntur, genere continetur; velut actiones quaecumque, sive immanentes, quae

dicuntur, ſive transitivae, & perpeſſiones, & vires, & ſtatus quilibet, & habitus, & qualitates quaelibet. Sicut enim ſubſtantia ad ſubſtantiam vario atque vario intuitu refertur, ut, quonam modo ſit alia ad aliam adfecta, intelligatur; ſic etiam, & potiſſimum quidem, haec ſubſtantiis Accidentia (ſive ea ad ipſam ſubſtantiarum, ad quae referuntur, naturam eſſentiamque pertinere, ſive iam alia quacumque de cauſſa in illas cadere videantur) poſteaquam ſunt cogitatione & ab aliis accidentibus, & ab iis rebus, quibus, tamquam ſubiectis, quaſi inhaerere vel adhaerere putantur, diſtincta atque ſecreta, iam iterum comparari conferrique ſolent, tum alia cum aliis, ut quonam modo ſe habeant inter ſe invicem, intelligatur; tum vero etiam cum ſingulis ſubſtantiis, aut aliquo ſubſtantiarum genere, ut quaeratur, cadat, nec-ne, tale aliquid in eam, de qua agitur, ſubſtantiam; &, ſi cadat, quanam conditione, quibus rebus adiunctis, quo gradu &c. ſit illi tribuendum.

X. *Relationum* earum, quas inter res cogitatione diſtinctas intelligimus intercedere, ſunt aliae ſimplices & principales; e quarum varia cum variis rebus inter ſe collatis complicatione, aliae magis compoſitae relationes exſiſtunt. Simpliciorum autem illarum & principalium, in quas unumquodque mentis iudicium reſolvitur, haec fere ſunt genera: *identitatis*, *ſimilitudinis*, *coniunctionis*, *conſecutionis*. Nam in quovis iudicio, horum aliquid continetur; ut, quas res cogitando diſtinximus, id eſt, tamquam duas, quarum altera non ſit altera, conſideravimus, eas iam forte intelligamus non eſſe ipſa re diſtinctas, atque diverſas, ſed prorſus *unam* rem *eamdemque;* quoad eam ſaltem partem, quam nunc potiſſimum ſpectamus; aut vero, ſi ſint diverſae, ut intelligamus, unam alteri, vel ex toto, vel ex parte, *ſimilem*. E quarum notionum, unitatis, diverſitatis, & ſimilitudinis, complicatione quadam, cunctae fere illae notiones exſiſtunt, quae ad commune *quantitatis* genus referuntur, velut, *numerorum*, *graduum*, *totius*, *partium*, & quae ſunt alia generis eiusdem. Iam, ſive ſimilia habeantur ea de

quibus iudicamus, ſive minus; intelligemus forte, alterum alteri eſſe *coniunctum*, ut ambo *ſimul ſint*, & unum alteri *adſit*, ad illudve quocumque modo pertineat. Quod quidem relationis genus latiſſime patet. Intelliguntur enim alia aliis iuncta, primum, ea copulatione, quae ad ſpatium refertur & in corporeis ſubſtantiis obtinet, eſtque aut proxima, & immediata, ut aiunt, quam vel *contiguitatem* vel *continuitatem* vocamus, aut vero *interiecto* tertio quodam *intermedio* efficitur. Alia *tempore* ſaltem *iuncta*; hac vi, ut, cum unum ſenſu praeſenti percipitur, percipiatur etiam alterum, vel perciperetur certe, ſi eo quidem intendere ſenſuum aciem vellemus, aut ſi tanta eſſet virium noſtrarum perceptricium & ſubtilitas & capacitas, ut omnium rerum *ſimul exſiſtentium* univerſitatem liceret uno intuitu complecti. Alia, & in hoc quidem genere frequentiſſima verſantur hominum iudicia, alia igitur rurſus ita inter ſe iuncta copulataque intelliguntur, ſicut actio quaedam, vel perpeſſio, vel habitus quilibet, aut agendi facultas, vel quaevis denique proprietas, aut qualitas quaelibet, & omnino, *ſicut quodvis Accidens pertinere* dicitur *ad ſubiectum* agens, patiens, aut eo habitu, ea facultate, proprietate qualitateve inſtructum. Quod ſi autem varia ſubſtantiis Accidentia inter ſe conferuntur, ea ſaepenumero hac ratione inter ſe iuncta intelliguntur, ut eorum duo vel plura *in idem cadant ſubiectum*, & in eo quaſi copulentur. Denique eſt illa ratio non minus frequens, qua duarum rerum inter ſe collatarum alteram *tempore antecedere*, *conſequi* alteram, intelligimus; & id ipſum quidem ſive proxime, ſive aliis interiectis. Quo in genere (quemadmodum & in eo, quo rerum diverſarum in ſpatio coniunctio, vel exſiſtentia ſimultanea, continetur) ſi ſint res *plures*, quae inter ſe conferantur, etiam hoc ſpectatur, quo *ordine* hae ſeſe invicem excipiant. Ex eiusdemque generis cum caeteris complicatione, exſiſtit mira relationum compoſitarum, in quibus conſiderandis iudicia noſtra verſantur, varietas. Velut, cum ea, quae ſibi mutuo ſuccedunt, conferuntur cum aliquo tertio,

quod, interea dum haec transeunt & mutantur, dum hac ex parte tot *res diverſas*, quarum aliae alias *conſequuntur*, obſervare licet, illinc interim *unum idemque* & ſibi quodammodo *ſimile* manet; aut cum duae rerum ſibi invicem ſuccedentium ſeries in hac relatione ad ſe mutuo conſtitutae intelliguntur, ut partes vel membra quaedam unius ſeriei *ſimul exſiſtant* cum certis partibus ſeriei alterius; in quo etiam ſubtilius quaeritur, quonam cum membro eius ſeriei, quae nobis notior eſt, quodvis membrum alterius ſeriei *ſimul exſiſtat:* e quibus fere complicationibus omnes *Temporum rationes* exſiſtunt. Iam alia, eaque ſane haud infimi momenti, complicatio relationum eſt, cum id, quod in una rerum ſuccedentium ſerie obſervamus, confertur cum eo, quod in aliis *ſimilibus* quodam modo *caſibus* licuit obſervare, intelligiturque, initiis ſimilibus, etiam conſequentia ubique fuiſſe ſimilia, & viciſſim. Tum vero, cum conſequens aliquod cum eo conferimus, quod eſt antegreſſum; id ſaepe ſpectatur, quaenam res cum illa antecedente *ſimul iunctae* fuerint, ſine quibus hoc conſequens non fuerat locum habiturum? quaenam aliae cum hoc conſequenti ſint coniunctae, quae ne ipſae quidem adeſſent, niſi idem illud ſuperius praeceſſiſſet? item, qualesnam mutationes, qualesque res interiectae, ad eamdem ſeriem pertinentes, diſcerni potuerint inter eum, quem initio ſpectavimus, rerum antecedentium ſtatum, atque hunc, de quo agitur, ſtatum conſequentem? Quo fere toto genere, *Cauſſarum phyſicarum*, quae dicuntur, e quibus naturae phaenomena explicari ſolent, ratio continetur. *Cauſſae efficientis*, vere nominatae, notionem habebimus, ſi rei cuiuscumque ortum & initium referimus ad ſubſtantiam quamdam vi agendi praeditam, quae ſubſtantia ante adfuerit, quam res illa oriretur, & ita quidem, ut haec non fuerit ſecutura, niſi antegreſſa eſſet *actio* quaedam, quae ab illa ſubſtantia, tamquam a *ſubiecto agente*, fuerit profecta. Denique, ſive rerum conſecutio, ſive etiam coniunctio, conferatur cum vi atque poteſtate Naturae cuiusdam acti-

vae, cum intelligitur, nulla vi atque actione illius Naturae impediri potuisse, quo minus eae res, de quibus agitur, vel se mutuo consequerentur, vel inter se iungerentur, oritur notio *Necessitatis*, quam tali consecutioni coniunctionive tribuimus.

XI. Sed longum est, ac paene infinitum, complicatarum omnium relationum, quas inter res, infinitis modis varias atque varias, quas saepe inter se conferimus, deprehendere licet, exempla adferre, earumdemque originem usque ad simpliciores quasque relationes, e quibus illae compositae sint, persequi. Quarum quidem generaliores, & quarum usus in iudiciis nostris ferendis frequentissimus occurrit, in ea Philosophiae generalis parte, non minus iucunda illa quidem & fructuosa, quam subtili atque difficili, pertractantur, quae felicibus auspiciis, ex quo signa praetulit LOCKIUS, in Scholasticae *Ontologiae*, quae dicebatur, locum a sapientioribus Philosophis est suffecta. * Quae quidem disciplina, in Notionum communissimarum maximeque generalium origine explicanda occupata, quamquam a plerisque adhuc ei Philosophiae parti, quae Metaphysica vocatur, adscribi consueverit, atque separatim a Logicis institutionibus, & quidem post has, tractari; vere tamen ad ipsam Logicam disciplinam fuerat referenda. Quod praeclare iam dudum acutissimus LOCKIUS viderat; cuius consilium nuperrime demum FEDERUS Vir Clariss. perspecte secutus in hoc est, quod non modo a praeceptis psychologicis, de viribus ad intelligendum homini datis, & de notionum nostrarum origine, Logicarum Institutionum initium fecerit; quod & ipse in libris ante editis, & alii ante eum fecerunt; 1 sed quod etiam ipsum hunc *de Relationi-*

[* Quam *Ideologiam* recentioris memoriae philosophi, haud inepto sane nomine, adpellarunt.] (*Nupera adnotatio auctoris.*)

1 Inter quos eminet Vir humanioris omnis divinaeque doctrinae laude cumulatissimus, IO. AUG. ERNESTI, qui, cum in *Initiis Doctrinae Solidioris* primus hoc ausus esse sibi videretur, ut Psychologiam cum Ontologia Logicae praemitteret, id propterea

bus locum ei capiti Inſtitutionum Logicarum, quo *de Iudiciis* agitur, inſeruerit. 2 Cum enim ex iis, quae dicta ſunt, intelligatur, duabus quaſi partibus omne conſtare iudicium; unâ, tamquam *Materiâ*, quam tractet mens, cum fert iudicium, quae materia continetur *rebus iis, quae inter ſe conferuntur;* alterâ parte, tamquam ipſâ *Formâ* iudicii, quae nimirum in his *relationibus* percipiendis ineſt: 3 conſequitur, perceptis iis, quae de rerum ſingularum notionibus, ea-

factum a ſe eſſe in *Praefatione* monuit, quod illis ſcientiis principia ineſſent omnis Dialecticae diſciplinae.

2 FEDERUS in *Inſtitutionibus Logicis*, ipſo hoc anno Latino ſermone editis. Multa etiam ad hunc locum ſpectantia, haud infelici ſucceſſu, Inſtitutionibus ſuis Logicis immiſcere tentaverat CHR. AUG. CRUSIUS, vir praeclare ſane, & longe quidem melius, quam a plerisque vulgo, qui non ex profeſſo ſcholae optimi Viri, dum viveret, adhaererent, exiſtimari ſolet, de compluribus Philoſophiae partibus promeritus: cuius quidem, quas modo nominavi, *Logicae Inſtitutiones*, Germanice hac inſcriptione editae, *Weg zur Gewiſsheit und Zuverlæſsigkeit der menſchlichen Erkenntniſs*, multa praeclare monita atque praecepta continent, quae fruſtra alibi quaeras.

3 Cum autem fiat plerumque, ut earum rerum, quarum relationem mutuam vel quaerimus vel iam percepiſſe nobis videmur, alterutram prae caeteris in animo habeamus, de qua potiſſimum iam hoc ſcire iuvat, quaenam relationes *huic* rei cum aliis intercedant, aut quaenam aliae res in certa quadam relatione propoſita cum *hac* re ſint conſtitutae; hoc ſpectantes Dialectici, aliam quamdam partium Iudicii vel Enunciationis cuiusvis diſtributionem conſtituerunt. Primam enim partem fecerunt eam ipſam rem, aut eam orationis partem, qua ſignificaretur ea res, de qua potiſſimum quaereretur; quam partem, *Subiectum* Iudicii vel Propoſitionis vocaverunt. Alteram, quam conſtituunt, partem, *Praedicatum* vel *Attributum* nominant, definiuntque *id, quod de ſubiecto vel affirmatur vel negatur;* ut hac quidem parte ſimul altera res cogitationi noſtrae obiecta, quae cum ſubiecto propoſitionis confertur, ſimul ipſa relatio, quae inter has res intercedere intelligitur, contineri videatur. Ita fit, ut non facile intelligi poſſit, tertiae, quam adiicere ſolent, parti, quam *Copulam* vocant, de qua etiam ieiune admodum & inconſtanter praecipiunt plerique, quinam ſit locus relictus.

rumque origine e ſenſus ſive corporei, ſive interni, perceptionibus repetendâ, praenoſcenda ſunt, hunc locum de rerum Relationibus, in quibus percipiendis propria vis Iudiciorum ineſt, bene perpurgatum eſſe expeditumque debere ei, qui de ſententiarum Veritate iudicanda generalia quaedam, eaque non minus firma, quam dilucida, praecepta cognoſcere voluerit.

XII. Iam ſicut quaerere de re nulla poſſumus, niſi cuius notionem aliquam mente anteceptam habeamus, notionem autem nullam, ne fingendo quidem, informare valemus, niſi quae vel talis omnino, qualem eam concipimus, ſit ſenſu quodam ad nos delata, vel ex iis notionibus, quas per ſenſum accepimus, ſit componendo, dividendo, transponendo, amplificando, aut harum ſimilibus mentis operationibus, efficta; quod quidem ipſum negotium ſuscipere non poſſemus, niſi ipſius compoſitionis, diviſionis, transpoſitionis &c. exempla atque ſpecimina ex aliis rebus, quas antehac obſervare licuit, cepiſſemus: ſic numquam in animum noſtrum haec intrare potuiſſet cogitatio, ut quaereremus, *qua ratione* rerum earum, quarum notiones habemus, *ſe habeant aliae ad alias*, aut *quonam modo ſint aliae ad alias adſectae;* neque vero, vel fingendo, relationem ullam inter duas res quascumque, quas ſeparatim cogitamus, intercedentem poſſemus intelligere; niſi quarumvis relationum, quas mente concipimus, aut de quibus quaerere ſubit, primae quaedam notiones & inchoatae intelligentiae aliquo quaſi ſenſu fuiſſent menti noſtrae oblatae. Siquidem *ſenſum,* quatenus hoc nomine ſubſidium aliquod ad rerum cognitionem a natura nobis datum ſignificatur, notum eſt omnem dici facultatem, qua inſtructus eſt homo ad percipiendas, e rerum obiectarum occurſu, eiusmodi ideas notionesque, quas ipſe per ſe, propria virtute, nullo modo fingere potuerat animus, quasve numquam informare potuiſſet, niſi fuerint ad eum, cum patientis magis atque accipientis vicem, quam agentis aut efficientis aliquid ſuſtineret, delatae. Quare, quemadmodum complexarum quarumvis, quas di-

cunt, notionum vis atque origo hactenus explicari posse censetur, si & simpliciores, e quibus hae concretae sint, notentur ideae, atque modus indicetur, quo sint illae in unam iunctae; ipsarum autem simpliciorum idearum, quae sunt quasi elementa compositarum, neque vis neque origo aliter explicari potest, nisi ut ad proprium cuiusvis sensum provocemus: sic *complicatiorum relationum* notiones poterunt eae quidem, si id studiose agamus, in simpliciorum notiones relationum resolvi, & ipsius etiam complicationis ratio exponi; sed *simplicioris* cuiusque relationis (cuius generis sunt eae, quas supra nominavimus) vim atque notionem suus quemque sensus docere debet, verbis quidem apertiorem clarioremve reddere nemo potest. 1

XIII. Nimirum quum non tam in rerum singularum ideis capiendis, quam in ipsis his, quas diximus, relationibus, quae inter res quasvis, quas separatim cognovimus, deprehenduntur, pernoscendis, maximum & paene omne momentum insit, quod habent notitiae nostrae ad omnes

1 Faciat, cui lubet, periculum; videat, ut hoc utar, relationis eius, quam *similitudinem* adpellamus, unde habeamus notionem? &, quaenam eius vis sit atque ratio, explicare conetur. Iam videbit hoc, primum, quod supra (§. VIII.) monuimus, duabus rebus *similibus* propositis (sive eae sint ex earum genere, quae corporeo sensui subiectae sunt; sive ex earum, quae interno sensu mentis in se ipsam reflexae percipiuntur) neutrâ harum per se spectatâ *similitudinis rationem* contineri; neque vero etiam ex utriusque rei, aut partium quarumdam qualitatumve, quas in iis discernimus, notionibus inter se iunctis compositam esse hanc, quam satis clare animo perceptam habemus, *similitudinis* notionem; licet ex illarum rerum inspectione collationeque notio haec menti nostrae fuerit oblata. Tum vero, quacumque definitione tentaverit hanc *similitudinis* notionem evolvere aut declarare; videbit, nullam inveniri, in qua non ipsum illud, quod declarandum suscipitur, tamquam cognitum & sua cuiusque observatione perceptum, supponatur. Quod argumenti satis est, non posse istam notionem in alias simpliciores resolvi, neque eam posse in animo cuiusquam hominis informari, nisi qui eamdem proprio sensu perceperit.

universae vitae usus; sapientissimo benignissimoque consilio prospectum est ab Opt. Max. naturae nostrae & universae Auctore, ut ad percipiendas rerum *Similitudines*, *Coniunctiones*, *Consecutiones*, & si quae sunt aliae Relationes, quarum cognitio nobis usui esset futura, naturalem quamdam vim sensumque haberemus, atque ad primas harum relationum notitias intelligentiasque capiendas ab ipsa natura instrueremur & quasi manu duceremur. Quae ubi facultas primum explicare sese coepit, atque usu, qui iam paene sponte sequitur, paulisper confirmari; tum vero validi etiam accedunt stimuli atque invitamenta: hinc, ipsa voluptas, quae comitatur relationum illarum, simpliciorum primo, tum etiam magis atque magis complicatarum, cognitionem; illinc, utilitatis spes, ex ista cognitione in vitae usus redundaturae: quibus incitamur impellimurque, ut, quod ad nos erudiendos ipsa instituit inchoavitque natura, id iam nostrâ operâ atque studio perficiamus. Quare in hoc iam incumbere parvulos videmus, in quibus vix primae scintillulae divinae illius facultatis exarserunt, ut rerum quarumvis solitariis atque abruptis non sint contenti notionibus; sed quidquid videant aut percipiant, id quam habeat cum aliis rebus *similitudinem*, aut quaenam res aliae sint huic *coniunctae*, quid *praecesserit*, quid *sequatur*, nolint ignorare: a quibus simplicioribus crassioribusque, ut sic dicam, relationibus paulatim ad subtiliores atque complicatiores exquirendas pernoscendasque non progrediuntur solum, sed etiam acerrimo saepe studio ardoreque abripiuntur. Hac igitur ratione instituti, quum variarum, quas hinc inde in rebus obiectis deprehendimus, relationum notiones cepimus, easque memoriâ tenemus; non iam id solum nobis curae est, ut, quas relationes deinceps deprehendimus percipimusque vel in iisdem rebus, vel in aliis considerationi nostrae subiectis, eas similiter notemus atque teneamus: sed etiam, si quam nos quaesivimus relationem inter duas res propositas, aut ex analogiae ratione exspectavimus, aut si quam alii depreben-

diſſe ſibi videntur aut videri volunt; eam igitur relationem ſi nos, rebus ipſis inſpectis & adtente conſideratis, *non* deprehendimus, id ipſum ita memorabile nobis ſaepenumero videtur, ut ex profeſſo illud adnotemus, atque ipſam etiam hanc *abſentiam* eius relationis, quam quaeſivimus, pro quodam relationis genere habeamus. Ita fit, ut, cum *Adfirmantia* eſſent prima noſtra Iudicia, iam non ſolum *Negantia* non minus frequenter exſiſtant; ſed etiam ut multa ſaepe iudicia, quae proprie ſunt ex negantium genere, iis deinceps verbis efferantur, ut affirmantes eſſe enunciationes videantur. *

[* Iſtis ita praemiſſis, proximâ occaſione de *Criterio Veri*, *& de recto uſu virium mentis humanae ſubſidiorumque ad cognoſcendum iudicandumque & firmiter tenendum in quoque genere Verum nobis conceſſorum*, disputaturus erat harum Commentationum auctor; quum, per novi muneris rationem de improviſo ſibi demandati, ad aliud ſtudiorum genus tractandum colendumque ſubito avocaretur.]

VII.

THEOLOGIA SOCRATIS

EX XENOPHONTIS MEMORABILIBUS EXCERPTA.*

Θαυμάζω, ὅπως ποτὲ ἐπείσθησαν Ἀθηναῖοι, Σωκράτην περὶ τοὺς θεοὺς μὴ σωφρονεῖν, τὸν ἀσεβὲς μὲν οὐδέν ποτε περὶ τοὺς θεοὺς οὔτ' εἰπόντα, οὔτε πράξαντα, τοιαῦτα δὲ καὶ λέγοντα καὶ πράττοντα περὶ θεῶν, οἷά τις ἂν καὶ λέγων καὶ πράττων εἴη τε καὶ νομίζοιτο εὐσεβέστατος.

XENOPHON, Mem. I. 1, 20.

PROOEMIUM.

INTER pretiosissima scriptorum veterum monumenta, quae mordacem omnia rodentis temporis dentem effugerunt, optimo iure referri merentur XENOPHONTIS *Memorabilia Socratis*; tum ob id ipsum, quod ex Atticae illius apis stylo prodierunt; tum vero maxime, quod ex iis unis, ceu puro fonte, vitae philosophandique rationem

[* Nostro quidem consilio ductuque & moderamine, sed adhibito proprio studio atque ingenio, conscripserat hanc Commentationem idem praestantissimus Iuvenis, qui eam nostro sub praesidio publice olim defendit. Itaque integer scriptionis titulus hic erat: *Theologia Socratis, ex Xenophontis Memorabilibus excerpta. Tentamen Historico-philosophicum, quod praeside Iohanne Schweighaeuser, Graec. & Orient. Liter. Prof. P. O. ad diem* XVI. *Septembris* MDCCLXXXV. *in Universitate Argentinensi, solenni eruditorum iudicio subiicit auctor Iohannes Fridericus Aufschlager.*]

principis inter antiquos Sapientes haurire nobis licet. Quaecumque enim Xenophon hoc in libro de magistri sui moribus atque doctrina memoriae prodidit, omnibus notis gaudent veritatis, penitusque existimationi ei dignitatique respondent, quae Socrati cunctis ab aetatibus tributa est. Ubivis elucet maxima ista indagandae cum aliisque communicandae veritatis cupido; summum istud studium omnes scientias ad utilitatem in vita hominum referendi, alios ab errore avertendi, & ad pietatem, ad morum integritatem, ad veram sapientiam, cum doctrinâ praeceptisque, tum exemplo, perducendi; eminentissima tandem illa methodus, & cunctorum captui in differendo adaptata simplicitas; quibus potissimum rebus sese per omnem antiquitatem commendavit philosophia Socratica: ut, quin Xenophonti fides adhibenda sit, nullum dubium relinquatur. At in consulendo Platone, altero philosophiae Socraticae fonte, cautissime versandum est. Plerumque enim Socrati suas partes tribuit; saepius Xenophonti, de cuius fide nobis constat, repugnat; saepius Socratem inducit disputantem de subtilibus & spinosis quaestionibus, a quibus eum abstinuisse novimus; saepius ingenio poëtico nimis indulget, simplicitatemque praeceptori propriam relinquit. Igitur cum sine suspicione erroris Platone uti nequaquam liceat, nos autem *doctrinam Socratis de Deo* expositures rationes nostrae vetent in dissensione auctorum criticis disquisitionibus nos implicare; unum Xenophontem ducem sequemur, atque ea, quae hic magistri sui defensor diversis in locis narrat, congeremus, certoque ordine dispescemus: &, ubi Xenophon brevitate usus videtur, rem succincto ratiocinio in clariori luce ponere conabimur. Verum, ut melius adpareat, quantum Socrates in cognitione Divini Numinis profecerit, prius imago quaedam status Theologiae apud Graecos ante Socratem primis saltem lineis adumbranda videtur.

SECTIO PRIOR.

Imago ſtatus Theologiae apud Graecos ante Socratem.

§. I. *Antiqui Poëtae & Sacerdotes.*

Aetate Socratis vigebat adhuc in Graecia religio ea, quam antiquiſſimi *Sacerdotes* atque *Poëtae* docuerant. Conſtat vero inter omnes, quam ex ineptis & Divina maieſtate prorſus indignis fabellis horum conflata fuerit doctrina. Cuncta enim traducentes ad imbecillitatis humanae ſimilitudinem, Diis bella, ſeditiones, adulteria, aliaque crimina adfingentes, omnesque humanos errores exemplo divino confirmantes; nonnumquam etiam phyſicas quasdam rationes impiis includentes fabulis, coſmogoniasque tam prodigioſas quam ingenioſas condentes, ipſa carminum ſuavitate religionem deturparunt: & licet ad expoliendos emolliendosque efferatos immanitate animos permultum contribuiſſent, vitam tamen hominum ſuperſtitione referſerunt.[1] Quid autem magis Dei contemtum parere & ad omnia vitia incendere poteſt, quam ipſum Deum pravarum cupiditatum auctorem habere? quo certe omni libidini, omnibus flagitiis, datur excuſata licentia. Neque vero intra templorum fines aut intra privatam hominum vitam continebatur ſacerdotum auctoritas; verum etiam ad publica negotia adminiſtrandamque rem publicam ſeſe ex-

1 Cicero *de natura Deor.* I. 16. II. 24 ſeqq. III. 24 ſeq. Gravius quidem & acerbius in poëtas invehuntur ii, quos Cicero in his locis disputantes facit: verum iſti non plane a reprehenſione alieni ſunt: nam etiamſi non conſilium habuerant hominum animos ſuperſtitione imbuendi, magisque delectare, quam docere voluerant; rudibus tamen hominibus, qui vera a falſis & fictis non ſatis discernere poterant, errorem & perverſam opinionem de Deo inſtillarunt.

tendebat, & saepe fallacibus oraculis, mysteriis, aliisque ritibus phantasiam superstitiosorum hominum concitantibus plus efficiebat, quam principes civitatis sapientissimis consiliis.

§. II. *Antiquissimi Graeci philosophi.*

Neque vero clariorem lucem Theologiae adfuderunt *veteres Graeciae philosophi*, Ionici, Pythagorei, [2] Eleatici, Empedocles, Heraclitus, Leucippus, &c. Hi enim, in investiganda rerum omnium natura multum operae collocantes, plurima quidem disputare solebant cum de principiis, ex quibus omnia orirentur, & in quae omnia resolverentur; tum etiam de caussis effectricibus, quas alii alias finxerunt, in abstrusis fere notionibus sitas, aut etiam in meris verbis quibus vix ulla suberat sententia, amicitiam & inimicitiam, numeros, casum, necessitatem &c. a quibus deinde quomodo omnia generata essent, ex inanibus hypothesibus, nulli observationi innixis, subtili disputatione frustra explicare & demonstrare voluerunt. Veram rerum omnium caussam effectricem, Deum mundi conditorem moderatoremque, vel ignorarunt, vel eius notitiam a philosophicis suis disquisitionibus prorsus seiunxerunt. 3

§. III. *Anaxagoras.*

Iam *Anaxagoras*, qui paulo ante Socratem Graeciae decus exstiterat, densas tenebras, quibus adhuc circumfusa & sepulta iacuerat cognitio Numinis Divini, aliquantulum dispellere coepit, & primus rerum omnium descriptionem & modum Mentis infinitae vi ac ratione designari

2 Qui praeclaram unius veri Dei cognitionem Pythagoreis tribuunt, eorum errorem multis atque gravibus argumentis redarguit MEINERS Vir clar. in Commentario *de vero Deo* pag. 296 sqq.

3 Varias opiniones & systemata horum Philosophorum de rerum omnium caussa copiose & in primis adcurate exposuit idem MEINERSIUS in libro modo citato, p. 248 seqq.

& confici censuit. 1 Sed eius doctrina nimis adhuc implicata fuit Physicorum istius aevi somniis & fructu carentibus quaestionibus, neque ad ordinandam vitam humanam pietate & veri rerum omnium auctoris & moderatoris cultu spectavit, neque ad populum, cuius ingenio minus erat adcommodata, permanavit. 2

§. IV. *Sophistae.*

Nunc ad ipsa tempora Socratis propius accedimus, quibus viguit doctorum genus, multis in rebus utile, in gravissimis perniciosissimum, qui *Sophistae* adpellabantur. 3 Hi vestigia praecedentium philosophorum prementes, scientiis naturalibus operam dabant. Primi erant, post introductam in Graeciae civitates opulentiam, variarum artium ac disciplinarum doctores. In eloquentia inprimis expolienda & promovenda non sine maximo emolumento studium suum collocabant. Publicis etiam interdum muneribus a civitatibus ornabantur. Illorum curae committebantur iuvenes, ut eos & ad publicam vitam & ad privatam multiplici rerum cognitione imbuerent. Apud populum, qui eorum doctrinam summa ostentatione venditatam maximis pecuniis redimebat, cum eloquentiâ, tum auctoritate plurimum pollebant. Verum pessime hac fiducia & admiratione Graeciae abutebantur. Flagrabant incredibili gloriae & quaestus cupidine. 4 Solos se sapientiae doctores & duces

1 Cicero *de Natur. Deor.* I. 11. Plato in *Phaedone.* Tom. I. p. 221 seqq. ed. Bipont.

2 Plato loco citato.

3 Loca, quae ad historiam Sophistarum, ex Platone maxime petendam, pertinent, congessit idem, quem modo laudavimus, Vir doctissimus Meinersius, *in Geschichte der Wissenschaften &c.* Vol. II. ubi diligenter & fuse exponit horum hominum philosophiam, artes, vivendi rationem; quae omnia nobis tantum adtingere licet, ni longius ab instituto aberrare velimus.

4 Propter duo haec vitia maxime odiosum paulatim factum est nomen Sophistarum. Plato in *Protag.* Tom. III. pag. 93. ed. Bip. in *Sophista* Tom. II. p. 213 seqq. In eamdem sententiam

ad felicitatem, ad virtutes, ad honores esse, ipsi impudentissima & quasi ferrea fronte persuadere omnibus conabantur. Docebant in media hominum celebritate, stipati agmine florentissimorum Graeciae iuvenum. Ponebant quaestiones, & de qua re cumque quis audire vellet, extemplo se disputaturos profitebantur, quo totius circumstantis multitudinis adplausum auferrent. 5 Gestiebant aurum in loculos demittere, ut sumtus delicati cultus & luxuriosi tolerare, omnium voluptatum fruitionem comparare, omni lubidini indulgere possent. Ideo plane popularem auram spirabant, praeiudicatas populi opiniones confirmabant, dulces auribus eius sonos fundere solebant; quibus artibus caeco impetu ruentem vulgum ad nutum suum dirigebant.

Facilis exinde nobis coniectura est, viros tam prava animi indole praeditos, adeo malam vitae normam sequentes, non potuisse non doctrinâ suâ, in gravissimis rebus atque sanctissimis aeque perversâ, perniciosissimam pestem per Graecorum adolescentium animos diffundere. Alii indignam Divino Numine opinionem de Deo fovebant. Alii omnino negabant esse Deos. Omnia, quae sint vel fiant, docebant, aut naturâ, aut casu, aut arte fieri: solem, terram, lunam, stellas, casu & naturâ, non mentis cuiusdam vi, ita consistere; atque haec omnia in mundo ex calido & frigido, ex sicco & humido, ex molli & duro, & aliis contrariis, casu fortuito convenientibus, necessario ita esse concreta: alia vero, quae in usu atque vita hominum inessent, ut musicam, picturam, medicinam, agricultu-

CICERO, *Acad. Quaest.* IV. 23. *Sophistae*, ait, *adpellabantur ii, qui ostentationis aut quaestus caussa philosophantur.*

5 Exemplum ostentationis Sophistarum praebet nobis Eleus HIPPIAS, qui cum Olympiam venisset, in magna illa quinquennali ludorum celebritate gloriatus est, cuncta paene audiente Graecia, nihil esse ulla in arte, quod ipse nesciret. CICERO *de Orat.* III. 32. Eademque ratione XENOPHON Sophistas τοὺς πάντ' οἰομένους εἰδέναι adpellat, *Mem.* L. I. 4, 1.

ram, rerum civilium peritiam, aut ſolam artem aut eam cum natura coniunctam genuiſſe dicebant. Deos autem nullo modo naturâ eſſe aiebant, ſed ſola arte atque lege civitatum, quarum aliae alios pro lubitu ſibi ſanxiſſent ad coërcendos hominum animos.[1] Religione ſublatâ iuſtitiam etiam tollebant, quam ob perpetuas hominum de ea disceptationes non firmiore talo ac iſtam inſiſtere contendebant; earumque modo rerum iuſtam eſſe poſſeſſionem, quae partae eſſent vi & victoriâ.[2] Quid multa? Patrocinabantur avaritiae, gloriae cupidini, pravis voluptatibus, flagitiis omnibus: ludibrio habebant virtutem. Praeterea noverant adverſarium mirâ arte ſubtiliſſimis captioſiſſimisque quaeſtionibus, tamquam laqueis, irretire; denique flagitioſâ quadam arte pollebant, rerum omnium, quibus & publicae & privatae vitae ſalus continetur, notiones pervertendi, &, quae ex communi omnium hominum ſenſu prava, turpia, iniuſta habentur, ea dicendo (id eſt, tortuoſis ſpinoſisque ratiociniis intricando omnia) bona, honeſta, iuſta, & viciſſim, efficiendi. De unaquaque re in utramque partem disputari poſſe, notiſſimum eſt Sophiſtarum aſſertum.

1 PLATO de *Legg.* X. mox ab initio. Eodem loco queritur PLATO de tribus erroribus per Graecorum animos veluti contagio graſſantibus, quos Sophiſtae aut docuiſſe, aut ſi popularis opinio eos iam foverat, confirmaſſe videntur. Alii omnino Deos eſſe negabant. Alii, etſi Deos admiſerant, illos tamen nimis ſupra res humanas elatos eſſe putabant, ut eas curarent & regerent. (cf. XENOPHON *Mem.* I. 4, 10.) Alii, qui & Deos & providentiam ſtatuebant, facili opera placari Deos & corrumpi poſſe arbitrabantur, hominumque imbecillitatem iis adfingebant. (*Mem.* I. 1, 19. I. 3, 3.)

2 PLATO, ibidem.

SECTIO ALTERA.

Socrates eiusque Theologia.

CAPUT I.

De Socratis moribus atque doctrina, praemittenda quaedam.

§. V. *Socratis animi indoles.*

Tam exitiali veneno, quod Sophistarum instillaverat doctrina, infecti erant animi Graecorum, quibus opulentia iam, ut fieri solet, ad omnes libidines aditum patefecerat; cum SOCRATES Graeciae, tam gravi morbo laboranti, tamquam medicus, salubriori doctrina subvenit. Minime vero res suas prospere gessisset, neque in studio emendandi homines hilum profecisset, nisi tanta tamque divina vis ingenii, tanta pietas, tanta temperantia, tanta constantia, tanta denique persuasio, se a Deo ipso ad philosophiam vocatum esse, 3 viam illi ad victoriam stravissent. Excutiendi erant ei errores, quibus ipse a prima aetate fuerat imbutus; debellanda & vincenda superstitio, Deorum neglectus, praeiudicatae civium inveteratae que opiniones; nova & sanior doctrina invenienda; ab auctoritate sua inprimis depellendi Sophistae. Plane itaque aliam viam, ac hi sapientiae foeneratores, calcavit. Sophistae ambitiosâ loquacitate iactabundas orationes declamabant: Socrates populari sermone, familiaribus colloquiis, de rebus ad vitam utilibus disserebat. 4 Sophistae veritatem & virtutem exsulare iubebant: Socrates, sophismata eorum & insidias interpositis quaestionibus destruens, propulsam veritatem honestatemque in patriam reducebat. Sophistae discipulis magnum auri pondus imperabant: Socrates, illiberalem quaestum aspernatus, nullam umquam doctrinae suae mer-

3 PLATO in *Apolog.* p. 67. ed. Bip.

4 XENOPH. *Mem.* I. 1, 16. I. 2, 18. IV. 7. & alibi.

cedem accipiebat. 1 Sophiſtae cultu magnifici, molles, luxurioſi, iniuſti, Deorum contemtores erant: Socrates, paucis contentus, cultu corporis minime delicatus, nec tamen ſordidus, caloris frigorisque patiens, frugalis, iuſtus, pius. 2 Tanta interceſſit & diſciplinae & morum diverſitas inter philoſophum noſtrum eiusque adverſarios! Ad quas virtutes quum accederet ſumma morum ſuavitas, & nativa quaedam ingenii iucunditas ſermonisque lepor, haud aegre Socrates optimorum quorumque & honeſtiſſimorum adoleſcentium amicitiam ſibi conciliavit, quorum ingenia rerum utilium cognitione imbuit, animosque ad virtutis & honeſtatis ſtudium formavit.

§. VI. *Socraticae doctrinae indoles.*

Ad doctrinae diſciplinaeque rationem quod adtinet, qua uſus eſt Socrates, gravibus rationibus impulſus, 3 omiſit iſtas ab humano intellectu longe remotas hominesque a vita hominum distrahentes quaeſtiones, de primis rerum omnium elementis, de univerſi natura & ortu &c. quibus explicandis reliqui philoſophi fruſtra operam dabant: & *primus*, ut ait CICERO, 4 *philoſophiam devocavit e coelo, & in urbibus collocavit, & in domos etiam introduxit, & coëgit de vita & moribus rebusque bonis & malis quaerere.* Videns enim, quantopere fundamenta ſalutis humanae ſocietatis, virtus atque religio, a Sophiſtarum fallacibus ratiociniis labefactarentur; quam parum ſolidâ rerum cognitione imbuti adole-

1 *Mem.* I. 2, 5. & 60. I. 6, 5. & alibi.

2 *Mem.* I. 6. I. 1. §§. 11, 18. & 20. I, 2, 1 ſeqq. I. 3, 14. IV. 4. &c. Non ſingulari quadam & a cultu humano abhorrente vitae ratione vanam ſibi, veluti Cynicus Diogenes, gloriam comparare Socrates ſtuduit; ſed tantum graecam mollitiem effugit, ſecutusque illud praeceptum eſt, quod poſtea SENECA Epiſt. V. his verbis expreſſit: *Id agamus, ut meliorem vitam ſequamur, quam vulgus, non ut contrariam: alioqui, quos emendari volumus, fugamus & a nobis avertimus.*

3 Rationes ipſas vide in *Memorab.* I. 1, 11 ſqq. & IV. 7, 6.

4 *Tuſc. Quaeſt.* V. 4.

ſcentes ad capeſſendam rempublicam accederent, quam parum recte in plurimis rebus ob veri momenti, quod in re quaque ineſſet, ignorationem vulgo iudicarent homines, definire ſolebat Socrates, quid *pium* eſſet, quid *impium*; quid *honeſtum*, quid *turpe*; quid *iuſtum*, quid *iniuſtum*; quid *prudentia*, quid *ſtultitia*; quid *fortitudo*, quid *ignavia*; quid *civitas*, quid *civitatis rector*; quid *imperium*, quid *imperans*, & alia, quae virum bonum atque honeſtum ignorare non decet. 5 Omnium igitur maxime meruit Socrates de republica, cui bonos, iuſtos, doctos cives finxit; de morum diſciplina, cuius notionum fines conſtituit: de Theologia praecipue, quia huius univerſi auctorem & moderatorem minime ſpernendo ſucceſſu, quatenus datum eſt homini ſolis naturae viribus connitenti, exploravit. Primus enim ſaniorem & ad ſimilitudinem veritatis propenſiorem notionem de natura divina animo informavit; & eo quidem usque ſtatim pervenit, ut non modo ſuperioris aevi philoſophos, in ignoratione veritatis verſantes, longo intervallo poſt ſe relinqueret, ſed & ſummis & acutiſſimis viris, quibus facem praetulit, nihil fere reliqui fecerit. Nullus enim eorum, qui Socratem ſecuti ſunt philoſophi, quamvis eſſe Deum maiori forte argumentorum numero, quam Socrates, demonſtraverint, aut argumenta a Socrate prolata latius diduxerint, magiſtrum clariore & firmiore Dei cognitione, pietate, & adplicatione Theologiae ad morum formationem umquam ſuperavit. Quin, cum probe perſpectos habuiſſet Socrates (ut ex omni eius philoſophandi ratione nobis colligere licet) intellectus humani terminos, & in earum rerum inquiſitione, quae hos limites non exce-

5 *Memorab.* I. 1, 16. Haec omnia Socrates adpellat *humana*: ad quae cuncta referre videtur, quae ad vitam humanam eiusque felicitatem promovendam faciunt, ut nec ipſam Numinis divini cognitionem ex hoc genere *rerum humanarum* excludat. Humanis opponit *divina* & *coeleſtia*: quibus complectitur, quae ad Phyſicam, quam Theoreticam vocamus, prout ea aetate docebatur, & praecipue ad Coſmologiam generalem, ſpectant.

derent, pedem ſemper fixiſſet; multos errores poſteriorum philoſophorum, in quaeſtionibus ſeſe iactantium captum ingenii humani ſuperantibus & nihil ad vitam hominum pertinentibus, ſapienter effugit. 1

Methodo quoque, qua uſus eſt in docendo Socrates, plurimum eius philoſophia commendatur. Rationem illius exponit XENOPHON Lib. IV. cap. 6. Verum melius perſpicitur ex ipſis dialogis Socraticis, ab eodem ſcriptore conſervatis. Percipua ars Socratis in eo ſita erat, ut a certis quibusdam, eisque uſu omnium tritis, notitiis profectus, per varias ſimpliciſſimas quaeſtiones, ad quas non potuit non recte reſpondere is, quicum ſermonem habebat, veluti per varios meatus, eo tandem perduceret alterum, ut intelligeret, cum his, quae tamquam perſpicua & indubitata ipſe ultro eſſet largitus, neceſſario coniunctum & connexum eſſe id quod eum Socrates docere vel admonere inſtituerat. Qua ratione efficiebatur, ut doctrinam Philoſophi noſtri tanto facilius ſubinde in animos admitterent homines, quod eas res, de quibus agebatur, non tam a magiſtro didiciſſe, quam ipſi ſe docuiſſe, ſibi viderentur.

Sed, age, ad inſtitutum noſtrum propius accedamus, atque ipſam *Socratis doctrinam de Deo* adcuratius evolvamus. Quae disputatio in duas partes commode ſcindetur, quarum prior *placita Socratis de ipſo Numine Divino eiusque naturâ* contineat, quae ex *Memorabilium* Lib. I. cap. 1. & 4. & Lib. IV. cap. 3. maxime haurienda ſunt. Altera pars *placita Socratis*

1 BALBUS apud CICERONEM *de Natura Deor.* lib. II. Stoicarum partium defenſor, ad demonſtrandam Dei exſiſtentiam fere ubivis argumentis Socraticis, latius modo diductis, utitur; & quamdiu quidem Socratis veſtigia premit, proxime abeſt a veritate; ſimul vero limites a Socrate praeſcriptos migrat, erroribus involvitur. Omnino etiam atque etiam optandum erat, ut maior eorum numerus, qui e Socratis diſciplina prodierunt, in eius inſtituto perſeveraſſent, nec, ducti innovandi ſtudio, a nobili admirabilique ſimplicitate magiſtri nimis aberraſſent; qui, ut aliquid ſui viderentur adferre, multa recta mutarunt.

de Cultu divino, quae Lib. I. cap. 3. & Lib. IV. cap. 3. & 6. continentur, exponet.

CAPUT II.

Theologiae Socratis pars prior: de Deo eiusque natura.

§. VII. *Via, qua Socrates ad cognitionem veri Dei pervenit.*

Cum intellexisset Socrates, quam parum ad inveniendam cognoscendamque veram huius mundi caussam prodesset studium naturae more consueto philosophorum aetatis suae institutum; missam fecit hanc inutilem caussarum investigationem, missas fecit istas subtiles & inanes circa intimam rerum naturam & elementa quaestiones; 2 atque ex consideratione rerum naturalium & contemplatione mirae sapientiae constantisque ordinis in immensa hac rerum universitate conspicui, coniuncta cum accuratissima animorum humanorum observatione, Auctorem huius mundi eiusque naturam & virtutes cognoscere studuit, felicissimoque successu hanc viam, quae imbecillum hominis ingenium facillime & certissime perducit ad veritatem, persecutus est. Quomodo vero hanc viam calcaverit, quidve investigando meditandoque consecutus sit, sequentibus articulis evolvere conabimur.

§. VIII. *Deus est natura intelligens.*

Ac primum quidem, *esse Deum naturam intelligentem, consilio ac ratione utentem, Mentem praestantissimam, mundi praesidem generisque humani parentem*, firmiter persuasum habuit diserteque docuit Socrates. Quam quidem persuasionem doctrinamque tali fere ratiocinio fuisse ab eo superstructam comperimus: Sentio, inquit, mihi inesse naturam intelligentem, quam Mentem & Animum vocamus. Sentio, quotiescumque aliquid perficio certum ad finem spe-

2 Plato in *Phaedone*, p. 220 seqq. T. I. ed. Bip. Xenoph. *Mem.* I. 1, 11 seq.

ctans, me neque necessitate quadam, neque casu illud agere, sed intimâ quadam vi animi mei; qui hunc finem cogitatione praeceperit, & actiones, quibus eum consequi conor, moderetur & dirigat. 1 Hinc, cum caeteros homines mihi & structurâ & agendi & vivendi ratione similes videam, etiam eorum facta ad finem quemdam tendentia pariter ab intelligenti naturâ, quae eorum corpora habitet regatque, profecta esse intelligo. Quando igitur v. c. aut carmen egregium aut picturam aut statuam affabre factam aut aliud quodcumque artificium conspicio, non casu ea dico conflata esse, sed non possum quin mihi persuadeam, ab artifice quodam haec esse effecta, cuius miror intelligentiam, quae in ipso opere veluti expressa cernitur. Et quo maioris quidem artis vestigia opus quoddam prodit, quo aptiore consensu partes omnes ad praeclarum aliquem finem conspirant, eo maiori intelligentiâ artificem praeditum habeo. Quod si ergo in contemplatione mundi eiusque partium adeo mira infinitarum rerum, diversissimi generis, ad praeclarissimos effectus obtinendos conspiratio collineatioque reperitur, ut, si sagacissimus quisque mortalium ea omnia explorare aut enumerare vellet, infinitorum seculorum series neque investigationis modum neque orationis exitum adlatura esset; an non recta ratio confiteri nos iubet, etiam hunc mundum Mentis alicuius, & quidem eminentissimae praestantissimaeque Mentis, vi ac voluntate & consilio ortum esse, 2 atque haec immensa corpora per totum universum disposita sub auspiciis prudentissimi rectoris moveri huncque ordinem servare? 3 Esse vero in mundo fines, omniaque ad eos obtinendos optime esse adcommodata, vel sola consideratio humanae naturae potest declarare. In nonnullis saltem partibus nostra subsistat observatio. Quam admirabilis est structura & dispositio instrumentorum, quibus ad rerum nos ambien-

1 *Memorab.* I. 4, 8 seq.
2 I. 4, 2 seqq.
3 I. 4, 8.

tium cognitionem hauriendam ſumus inſtructi! Quam mire omnes partes cuiusque inſtrumenti, ad efficiendum hoc, quod ab illis effectum videmus, conſpirant! Ita fit, ut oculus ſit aptiſſimus ad videndum, auris ad audiendum, lingua ad diiudicandum rerum per os immiſſarum ſaporem. Quis non ab intelligentia factum eſſe confiteatur, ut oculi, ob infirmitatem, palpebris tamquam foribus muniti ſint, quae, ubi viſu opus fuerit, aperiantur, in ſomno autem claudantur? Porro, cum videmus, cilia eſſe nata, ne venti nocerent, ſupercilia ſupra oculos poſita, ne ſudor a capite defluens detrimenti quidpiam adferat: cum conſideramus fabricam aurium, quae omnibus ſonis patent, numquam vero replentur; ſtructuram dentium, quorum alii ad ſecandos cibos, alii ad diminuendos ſunt adcommodati; collocationem oris, per quod cibi ingeruntur, in narium vicinitate & oculorum; canalium, per quos taetra ex alvo eiiciuntur, a ſenſibus quam longiſſimam remotionem; cum intuemur innatam procreandi cupidinem, inſitum parentibus amorem liberorum, ſummum natorum vitae deſiderium, maximamque interitus fugam & averſationem; an dubitare poſſumus, quin aliquis intelligentia conſilioque praeditus animalia effecerit? 4 Ratio vetat, & rerum ipſa natura omnem hanc rerum univerſitatem intelligentiae vi conſiſtere nos confiteri iubet.

Aliâ quoque viâ conſideratio noſtrorum ipſorum eo nos ducere poteſt, ut intelligamus, praeter animum noſtrum, aliam eſſe multo ſupra homines elatam Mentem intelligentem, quae humanorum animorum quaſi fons haberi debeat. Quemadmodum enim particulae iſtae, terreae, igneae, aqueae, e quibus corpus noſtrum concinnatum eſt, decerptae ſunt ex magna illa materiae mole, quae extra nos in rerum natura eſt; ſic non debemus exiſtimare, animum ſolum, neſcio unde, quove caſu, ita in corpus noſtrum incidiſſe, ut nulla usquam praeter huma-

4 I. 4, 4. Adde, quae paulo inferius de ſapientia ac providentia Dei dicentur.

nos animos Mens exsistat; quin potius simili quadam ratione intelligi fas est, esse pariter extra nos infinitam quamdam Mentem, e qua, veluti fonte, animi hi, qui corpora nostra habitant, ducti sint & quasi delibati. 1

§. IX. *Deus est omnipotens.*

Quod si ex opere vim & efficaciam opificis cognoscere licet, huius mundi contemplatio clarissime nobis ostendit, Deo non modo potentiam, sed summam & *infinitam potentiam* tribui oportere. Quanta enim & quam innumerabilia corpora per immensum universi spatium disseminata sunt, quae miro ordine, inoffensâ quadam & cogitationem nostram superante velocitate procedunt, quae perpetuos usus praestant, numquam vero detrimenti quidquam capiunt, morbi corruptionisque expertia, numquam effoeta sunt: omnia bona, omnia praeclara! 2

§. X. *Deus est bonus, sapiens, providens.*

Ex tota porro mundi eiusque partium fabrica & distributione adparet, Deum, cum mundum procrearet, animantium & in primis hominum intellectu gaudentium salutem, commodum & delectationem spectasse, atque hunc finem optimâ commodissimâque ratione esse consecutum. Deum igitur & *bonum* & *sapientem* dicamus necesse est. Neque vero opus suum, initio constitutum, deinde deseruit, ac veluti proiectum omisit; sed constantem naturae cursum perenni vi conservat, & opus sapientissime benignissimeque institutum *providâ* suâ *curâ* complecti numquam intermittit. Inprimis vero praeclaram continuamque curam gerit naturarum vitâ ac sensu praeditarum, praesertimque hominum, quorum in usum maxime omnia comparat, ut & ad necessitatem & ad delectationem nihil eos deficiat. Praebet nobis lucem, sine qua, licet oculis gaudeamus, caeci foremus. Quiete indigentibus noctem no-

1 I. 4, 8.
2 IV. 3, 13.

bis tribuit, ut quam commodissime requiescamus. Sol luce suâ rerum omnium adspectum aperit, & continuato cursu distinguit temporis diurni partes. Nox, cum propter obscuritatem incertior sit, lumine astrorum, quantum satis est, perfunditur. Porro, cum sine cibo sustentari vita hominis non possit, multae & multiplices fruges diversis temporibus e terra nascuntur, neque eae solum, quibus ad conservandam vitam opus habemus, sed & quibus delectatio accedit. An non providae sapientiae testes sunt, aquarum multitudo, usus ignis, aër universae terrae circumfusus, siderum conversiones, & inprimis solis, qui, quando cursum suum brumâ inflectit, iterum accedit, ut alia ad maturitatem perveniant, alia, quorum tempus praeteriit, igne solis admoto exarescant: haecque ad hunc diem constanter ita fiunt, ut beneficum illud astrum numquam neque adpropinquet nimis, ne nos adpulsu suo exurat; neque nimis recedat, ne longiore eius abscessu frigore congelascamus. Quae cum ita sint, mutuis reversionibus maxima commoda in terricolas effunduntur. Deinde hoc quoque sapienter institutum, quod neque gelu neque aestus nobis subito superveniat, sed ita paulatim succrescat, ut unumquodque extremum nonnisi minutâ progressione nobis obrepat. 3

§. XI. *Bonitas Dei erga universum genus humanum:*

Haec, quae hactenus recensita fuerunt, commoda, homini fere cum caeteris animalibus sunt communia. Verum etiam plurimis in rebus homo brutis antecellit. Ipsas enim bestias cicurat & domat, lacte illorum & carnibus vescitur, multo validiores suo subiicit imperio, ut quocumque modo commoditati ipsius inserviant. Porro cum caeteras animantes abiecerit Deus ad pastum, soli homini erectum incessum tribuit, quo plurium rerum adspectus illi pateret, superne posita conspiceret, offensionibus minus esset obnoxius. Caeteris porro animantibus, quas Deus pronas

3 IV. 3, 3 seqq.

finxit, pedes modo contigerunt, qui incessui tantum inserviunt: homini manus quoque adaptatae sunt, plurimarum rerum ad eius salutem spectantium agiles celeresque ministrae. 1 Quamquam lingua cuncta animalia gaudent, sola tamen humana ita efformata est, ut, si mota variis modis os adtingit, articulatos sonos effingere possit, quibus sensa animi nobis invicem aperiamus, & quae bona comperta habemus, invicem communicemus; quibus item leges feramus, & civitates administremus. Vis enim orationis conciliatrix est maxima civitatum. 2

Verum enimvero, pergit Socrates, Deus non modo corporis curam habuit, sed etiam (quod maximum est) *mentem* praestantissimam, naturae divinae similem & participem, nobis indidit. 3 Quae enim anima alius cuiusquam animalis sensum habet Deorum, pulcherrima haec & maxima concinnantium? Quodnam aliud animantium genus Deos colit? Quae alia anima magis, quam humana, idonea est ad praecavendam famem, sitim, ad depellendum frigus, calorem, ad medendum morbis, ad exercendum robur, ad comparandam doctrinam, ad retinenda memoriâ visa, audita, percepta? Cui non patet, homines inter bestias veluti Deos vivere, eas naturâ, corpore, animo longe antecedentes? Nacti enim sumus figuram corporis habilem & ingenio nostro aptam. Quid enim humana ratio, tauri corpore inclusa effectura esset? aut quis manuum foret usus sine ratione? —

Quantam igitur dignitatem tribuerit Socrates animis humanis, quos Dei societate quadam teneri dixit, ex iis, quae supra memoravimus, satis perspicuum est. Hinc quoque amicos suos tam ardenti studio exhortabatur, ut sui ipsorum, & virtutum, & vitiorum suorum cognitionem, admoniti Delphici templi titulo, sibi compararent; 4 ut

1 IV. 3, 10. I. 4, 11.
2 IV. 3, 11 seq. I. 4, 14.
3 I. 4, 8. IV. 3, 14.
4 III. 7, 9. IV. 2, 24.

vires animi exercerent, excolerent, perficerent; 5 ut virtuti studerent, pravitatem & libidines, quae animum maculant & devastant, fugerent. 6

Iam cum philosophus noster tam praeclare & de Deo & de animis humanis & virtutibus senserit disserueritque, quis dubitabit, quin hanc vitam crediderit immortalitatem consecuturam? Xenophon in Memorabilibus quidem hac de re non diserte agit; 7 verum in Cyropaedia, 8 in qua imaginem boni principis iuxta magistri sui praecepta exprimere voluisse videtur, moribundum Cyrum plane Socratico more de animi immortalitate disserentem facit, ut summa sit verisimilitudo, totam fere illam orationem e doctrina Socratis perfluxisse. Deinde apud Platonem, qui quidem permulta de suo admiscet, notae sunt illa disputationes, quibus a Socrate fuse & egregie haec quaestio tractatur. 9

§. XII. *Peculiaris Dei singulorum hominum cura: simul de Divinatione, & de genio (quem vocant) Socratis.*

Non modo persuasus fuit Socrates, Deum generis humani in universum curam habere, sed etiam unicuique homini peculiari modo prospicere. Quamvis enim homo intellectu suo permultarum rerum cognitionem complectatur, sibique multis in rebus ipse consulere possit; saepius tamen accidit, ut, quodnam consilium sequatur, quamve

5 III. 6, 16 seqq. III. 9, 1 seq. IV. 1, 2 seqq.

6 I. 3, 6 seqq. I. 5. II. 1 & alibi.

7 Xenophonti haec quaestio forsan ad defendendum Socratem tanti momenti visa non erat, ut eam fusius exponeret, cum doctrina de immortalitate animorum pervulgata esset inter Graecos. Interim cum in ipsis etiam Memorabilibus, cap. 8. Lib. IV. legimus, quantâ fiduciâ, quam bono animo Socrates de morte instante locutus sit, quantamque constantiam ostenderit, non possumus non nobis persuadere, eum mentem post obitum vitam continuaturam credidisse.

8 Lib. VIII. c. 7.

9 Cf. V. Cl. Meiners *Geschichte der Wissenschaften.* Vol. II. pag. 408 seqq.

agendi rationem teneat, per se constituere nequeat, quoniam id, quod in quacumque re gravissimum est, nempe exitum rei, praevidere non valet. 1 Huiusmodi dubiis in rebus Deus homini, quae agenda sint, & quae ratio, ut optime omnia fiant, ineunda, per varia signa, quorum scientia *divinatio* adpellatur, 2 portendere dignatur. Praesertim vero curae habet proborum hominum salutem; qui si in rebus, in quibus sibi ipsi consulere nequeunt, ad Deum confugiunt eiusque favorem sibi precibus ardentique cultu conciliant, numquam consilii inopes discedunt; sed ab eo, qui unus rerum omnium eventus exploratos habet, omnia bona bono animo sperare possunt. 3 Duplici vero ratione homines consilii divini participes fieri existimasse videtur Socrates, cum per *signa interna*, tum per *externa*. Ad *interna* retulisse videtur illud consilium, quod credidit ipsum Deum, nullis rebus extrinsecus intervenientibus, dare homini pio, & ei quasi in animum inspirare, si dubiis in rebus fidenti animo divinum consilium sibi expeteret. 4 Hinc, *Deum ipsum sibi consultorem & admonitorem adesse*, dicebat Socrates. Quod quidem non ita, ut a plerisque factum video, accipiendum esse arbitror, quasi peculiarem quemdam Deum, sive Genium, comitem ac socium sibi uni prae caeteris hominibus tributum statuisset. Ex Xenophontis saltem libris nemo hoc facile eruere poterit. Si enim legimus locum Libro I. cap. 1. §. 2 seqq. in quo potissimum hac de re sermonem facit Xenophon, 5 ac cum eo alia loca de divinatione compara-

1 *Xen. Mem.* I. 1, 7 seq.

2 IV. 7, 10.

3 I. 1, 9. I. 4, 18. IV. 3, 12. cf. IV. 8. & infra, Sect. XVIII. de Cultu interno.

4 ll. cc. Eo minus vero est mirandum, Socratem hoc persuasum habuisse, quum eas etiam ipsas animi dotes, quibus a naturâ instructus homo est; tamquam eximia beneficia, quae divini Numinis singulari benignitati accepta essent referenda, praedicare consuevisset. *Mem.* I. 1, 9. cf. I. 4, 13.

5 »Socratem, inquit Xenophon, divinatione usum esse sciunt

mus, nihil aliud nobis inde colligere licebit, nisi, Socratem adfirmasse, Deum eumdem, quem huius mundi gubernatorem & humani generis parentem venerabatur, & sibi, & omnibus qui studiose Eum colunt, in rebus obscuris, quid agendum sit, portendere. 6 Simul vero ex iisdem locis intelligimus, iam tum male interpretatos fuisse eius sententiam adversarios, invidiâ nempe correptos. Ad *signa* vero *externa*, vulgaria divinationis genera, ut auguria, sacrificia, prodigia, oracula referenda esse censeo; quae non omnino sprevisse videtur Socrates; 7 forsan quod istas res quasi sortium quarumdam vim habere putarit,

omnes. Celebre enim eius est assertum, Deum sibi portendere. Ex quo potissimum capite mihi reus actus fuisse videtur, tamquam qui novos Deos introduxisset. Eo vero nihil novi ille induxit. Quicumque enim divinationem esse credunt, ii utuntur avibus, oraculis, prodigiis & sacrificiis. Hi vero etiam ipsi *existimant* quidem, non *ipsas aves*, aut *eos homines*, qui fortuito se nobis dant obvii, scire, quae Deos consulentibus conducerent, sed *Deos* per ista signa nos admonere; at plerique vulgo dicere solent, se *ab his avibus hisque prodigiis* impelli aut averti. Socrates vero, cum verba sua semper animi sententiae adcommodare consuevisset, constanter dicebat *Deum ipsum* sibi portendere seque admonere. "

6 Loca Xenophontea & argumenta, quae ad firmandam opinionem pertinent, Socratem non *peculiari* cuidam *genio* suam *μαντικὴν* tribuisse, sed ipsi Supremo Numini, haec sunt fere: primum ipsa illa disputatio lib. I. c. 1. §. 2 sqq. ubi Xenophon, ex professo agens de Socratis *μαντικῇ*, promiscue utitur nominibus *θεὸς*, *θεοὶ*, *τὸ δαιμόνιον*, quae alibi eodem modo ad Summum Numen referuntur. Deinde I. 1, 19. ubi de omnipraesentia Dei sermonem facit Socrates, manifeste *τοῖς θεοῖς* tribuitur *τὸ σημαίνειν περὶ ἀνθρωπείων πάντων*, & sic Lib. I. 4, 18. *τῷ θείῳ*. Porro I. 1, 9. & IV. 3, 12 seq. (coll. I. 4, 18.) aperte ait idem, Deum non modo sibi uni portendere, sed cuilibet homini qui sincerâ pietate favorem illius sibi conciliare studuerit. Denique lib. I. 3, 4. disertis verbis haec inveniuntur: *εἰ δέ τι δόξειεν αὐτῷ σημαίνεσθαι παρὰ τῶν θεῶν* &c. E quibus abunde patere puto, Socratem minime sibi a *peculiari* quodam *genio* indicia fieri adfirmasse. Cf. IV. 3, 12. IV. 8, 5 seq. 11.

7 *Mem.* I. 1, 6. I. 4, 15.

quarum ope Deus hominibus in rebus dubiis, quid facto opus esset, aut quis futurus esset rerum incertarum eventus, indicaret.[1] Quamvis autem Deus in rebus dubiis consulere nobis velit, nequaquam tamen beneficio divinationis abutendum est. Insanire, aiebat Socrates, & nefas committere hos, qui, neglecto ex ignavia aut superstitione rationis usu, per divinationem explorare vellent ea, quae Deus mortalibus per virium earum usum, quibus sumus a natura instructi, accedente humanâ arte atque industriâ, cognoscenda dedisset & intelligenda. Contra etiam mente captos adfirmabat hos, qui nulla in re ad divinum consilium confugiendum esse, suamque rationem sibi ubivis satis praesidii praestare, existimarent. Iam hos, qui utrumque vitium, & superstitionem, & despicientiam divini consilii, effugere vellent, hortabatur, ut eas ingenii dotes, quibus divino beneficio a natura instructi sunt homines, sedulo excolerent, atque subsidiis omnibus, quae ad perdiscendas humanas artes ipsis suppeterent, gnaviter uterentur, ne, ubi opus fuerit, consilio egerent; tum vero, ut in iis demum rebus, ubi humanae artes atque subsidia eos deficerent, & nec ipsi sibi saperent, nec aliorum hominum consiliis satis confidere possent, ad exquirendum per divinationem Dei consilium confugerent.[2]

1 An *Oracula* etiam Graeciae tanti fecerit Socrates, quemadmodum doctis nonnullis Viris persuasum video, id mihi quidem dubitari posse videtur. Eius enim rei idonea documenta requiro; neque vero penitus latere Socratem potuerant sacerdotum fraudes atque artificia. Quod vero Xenophonti, ad Cyrum in Asiam se conferre meditanti, suasit Socrates, ut de suscipiendo itinere Delphicum Apollinem consuleret, id quo pertinuerit, ipse XENOPHON, de Exped. Cyri, init. libri III. ubi de ea re agit, satis declarat. Scilicet per se probaverat consilium illud Xenophontis Socrates, sed verebatur ne ea res Xenophonti invidiam civium suorum conflaret; ad quam declinandam invidiam commodum fore arbitrabatur prudentissimus praeceptor, si oraculi responso iter suum comprobante niti posset Xenophon.

2 *Mem.* I. 1, 6 seqq.

§. XIII. *Deus ubivis adest, omnia scit.*

Cum Socrates Deum omnia curare, omnibus prospicere, hominibus semper consulere existimaverit; consentaneum erat, ut eumdem quoque *ubivis adesse, omnia videre & scire* statueret. Intimo sensu novimus, inquit, 3 animum nostrum toti corpori adesse, illudque ex voluntate sua gubernare: oportet igitur nos existimare, Prudentiam etiam eam, quae omni rerum universitati praesidet, toti mundo interesse & cuncta ad voluntatem suam disponere. Non putandum, nostra quidem lumina in multorum stadiorum spatium prospicere posse, oculum vero Dei non posse omnia cernere: non putandum, nostram quidem mentem & quae in proximo, & quae in Sicilia, & quae in Aegypto gerantur, curare posse; intelligentiam vero Divinam non posse simul omnibus esse intentam. Quod si vero, quemadmodum homines colendo cognoscimus hos, qui nos vicissim colere cupiant, & gratificando, qui gratias nobis referre velint, & consulendo, qui prudentia gaudeant, sic etiam Deum venerando voluerimus experiri an dubiis in rebus consulere nobis velit; tunc sane perspiciemus, naturam Divinam talem tantamque esse, ut & omnia simul videat, & omnia audiat, & ubivis adsit, & ipsas intimas animi nostri cogitationes atque consilia perspiciat, & rerum omnium curam habeat. 4

§. XIV. *Deus sub oculos non cadit.*

At, dicet aliquis, non videmus, ut operum humanorum opifices, sic mundi conditorem dominumque. Non exspectandum est, regerit Socrates, dum formam Dei conspiciamus: sed operum illius consideratio impellat nos ad eius cultum & venerationem. Etenim ne animum quidem nostrum oculis cernimus, qui cum divinâ naturâ proxime coniunctus est; sed ex effectis eum moderatorem & dominum totius

3 I. 4. 17 seq.
4 Loc. cit. & I. 1, 19.

corporis esse sentimus. 1 Nec solem ipsum, cuius maximis beneficiis fruimur, temere intueri licet; nec venti, aliique Deorum ministri, quorum effecta sentimus, oculis cernuntur. Ita quoque vis & potestas Divini Numinis, etsi ipsum oculos fugit, ex maximis operibus, quae ab eo quotidie perfici videmus, cognoscenda est. 2

§. XV. *Deus est unus.*

In legendo Xenophonte animadvertimus, Socratem mox *Deum*, singulari numero, mox *Deos*, plurali numero, dicere; ut in summa inconstantia & ambiguitate versari videatur. 3 Sive vero plura inferioris ordinis numina esse autumavit, 4 sive τὸ δαιμόνιον respectu variorum adtributorum τοὺς θεοὺς in plurali numero vocari posse putavit, ut unus idemque Deus v. c. sub nomine Iovis, tamquam pater & conservator humani generis adoraretur, sub nomine Neptuni, tamquam rector aquarum &c.; sive denique ita locutus est, ut, ad communem civium suorum opinionem & rationem loquendi subinde sese adtemperans, paratiores ad audiendum redderet auditorum animos, & ad veritatem ab eorum sensibus notionibusque remotiorem facilius accipiendam; hoc certe tam ex totius cuiusque disputationis, qua de Deo ex professo agit Socrates, nexu & ratione, quam ex variis sive nominibus sive circumlocutionibus, quibus Supremum Numen designat Philosophus noster, 5

1 I. 4, 9. IV. 3, 14.

2 IV. 3, 13 seq.

3 VELLEIUS quoque apud CICERONEM *de Natur. Deor.* I. 12. reprehendit Socratem hanc ob caussam. *Atque etiam Xenophon*, inquit, *paucioribus verbis eadem* (quae Plato) *fere peccat. Facit enim in iis, quae a Socrate dicta retulit, Socratem disputantem, formam Dei quaeri non oportere; eumdemque & solem & animum Deum dicere, & modo unum, tum autem plures Deos.*

4 Sic IV. 3, 13. οἱ ἄλλοι θεοὶ uni supremo Deo opponi videntur: sed quosnam ibi ἄλλους θεοὺς dicat, haud satis nobis quidem in plano est.

5 Nomina haec sunt fere: ὁ θεὸς, I. 4, 13 & 17 &c. τὸ θεῖον, I.

ſatis adparet, eum *unum* modo *Deum*, mundi conditorem, conſervatorem, gubernatorem, credidiſſe; Deum eminentiori quadam notione, potentem, bonum, ſapientem, hominum amantem, omnia ſcientem, omnibus proſpicientem, ubivis praeſentem.

CAPUT III.

Theologiae Socratis pars altera: de Cultu Divino.

§. XVI. *Cultus Divini neceſſitas & utilitas.*

Varias cauſſas adtulit Socrates, quamobrem Divinum Numen ab hominibus coli debeat. Et primum quidem, quod, etiamſi adeo ſupra nos elatum ſit, ut cultu noſtro egere non videatur, nos tamen dignos cenſet, quorum commodis proſpiciat. 6 Deinde, quod ex eius cultu bonitatem, amorem, providentiam, benevolentiam illius erga nos optime cognoſcimus. 7 Porro, quod ipſis animis noſtris quaedam innata eſt veneratio Deorum. Unde enim conſcientiae atrociſſimi ſtimuli, qui dies noctesque pungunt atque excruciant eos qui male fecerunt? unde vero ſumma iſta tranquillitas animi bonarum actionum ſibi conſcii; niſi inſita nobis eſſet opinio, Deum eſſe, qui bene aut male nobiscum agere poſſit, cuius legibus parere, quem adorare fas ſit? Neque vero temere & ex neſcio qua fraude concepta illa opinio videri debet, quae & publice apud gentes omnes conſtanter obtinuit, & privatim optimorum quorumcumque hominum & prudentiſſimorum animis maxime inſidet. 8 Nempe divina haec lex eſt, animis hominum ab

4, 18. τὸ δαιμόνιον, I. 1, 2 ſeqq. IV. 3, 14 ſeq. &c. ὁ ἐξ ἀρχῆς ποιῶν ἀνθρώπους, I. 4, 5. σοφὸς δημιουργὸς, I. 4, 7. ἡ ἐν παντὶ φρόνησις, I. 4, 17. ὁ τὸν ὅλον κόσμον συντάττων, καὶ συνέχων, καὶ ἀεὶ χρωμένοις ἀτριβῆ τε καὶ ὑγιᾶ καὶ ἀγήρατον παρέχων, τὰ μέγιστα πράττων καὶ οἰκονομῶν, IV. 3, 13.

6 I. 4, 10.

7 I. 4, 18.

8 I. 4, 16. IV. 3, 16.

ipso Deo inscripta: *Cole Deum;* quam qui spernit, eum ex ipsa rei natura inevitabilis poena comes sequitur. Divinas leges nemo impune laedit, quia ex eo ipso, in quo illae spernuntur, naturali consecutione poena oritur. 1 Adeoque e legibus divinis in humanas translata lex est de Cultu Deorum: non mala arte; sed quia manifestum erat, civitatem, quae reverentiâ Numinis Divini non contineretur, perpetuis bellis, seditionibus, fraudibus, iniuriis, immanitate, & aliis societati hominum inimicissimis malis, ceu gravissimis poenis, cum ipsa legis contemtione coniunctis, exagitari vexarique. 2

§. XVII. *Cultus Dei externus.*

Quod ad modum colendi Dei adtinet, ratione *externi cultus* legem civitatis & dictis & factis secutus est Socrates; & alios quoque, idem ut facerent, hortatus est. 3 Sacrificabat more maiorum in publicis & privatis altaribus, atque cultum exhibuit Diis in templis civitatis. (cf. §. XV.) Alienis enim rebus se immiscere eos iudicabat, & inanem laborem suscipere, 4 qui ritus auctoritate civitatis receptos privatâ auctoritate vellent mutare. Igitur Socrates, ante omnia, meliorem notionem de Deo pervulgare studuit; ratus, hanc caeteros abusus, caerimoniis tantum inhaerentes, facile profligaturam esse. In sacris autem faciendis, illud praesertim Hesiodi praeceptum, καδδύναμιν (*pro viribus, pro facultatibus*) ἔρδειν ἱερ' ἀθανάτοισι θεοῖσι, commendabat. Deus enim non veluti mortales splendidis donis cultusque magnificentiâ ducitur, sed piorum maxime honoribus delectatur. Hinc credidit Socrates, Deo aeque pla-

1 IV. 4, 19 seqq. quo loco egregia continetur disputatio *de Legibus naturalibus*, a Deo animis nostris inscriptis.

2 Cf. CICERO *de Legg.* II. 7.

3 XENOPH. *Mem.* I. 3, 1. Conf. CICERO *de Legg.* II. 7.

4 Hanc vim subiectam esse puto vocabulis περιέργους καὶ ματαίους, quibus utitur XENOPHON loco modo citato; nec video, cur περιέργους vulgo *superstitiosos* h. l. exponant.

cere exigua pauperum dona, atque ſplendida & magnifica divitum ſacrificia. Quod ni ita eſſet, ſaepius improborum dona acceptiora illi forent, quam proborum. Vita autem homini non eſſet optanda, ſi Deus magis gauderet ſacrificio pravi hominis, quod ſplendidum eſſet, quam boni probique, quod tenue & exiguum. 5

§. XVIII. *Cultus Dei internus.*

Ex his, quae modo memoravimus, iam ſatis adparet exiſtimaſſe Socratem, verum Dei cultum non externis ſplendidis actionibus, ſed ex animi adfectu eius qui Deo honorem exhibet, & ex ſincero virtutis ſtudio, eſſe iudicandum. Qui divino Numini, inquit, acceptus fieri cupit, hunc ante omnia grati animi ſenſum illi declarare oportet. Tametſi vero divina beneficia nemo mortalium dignâ gratiâ adaequare poteſt; Dei tamen benevolentiam nobis poſſumus conciliare, ſi conſtanti conatu & numquam intermiſſâ virium contentione (nam & huc praeſertim etiam valet illud *καδδύναμιν*) omnem vitae actionem ad eius voluntatem adtemperare, ſemper eius iudicio nosmet adprobare, ac toto de pectore ſinceroque animo illi placere eique parere ſtudemus. 6 Quale ſi vitae inſtitutum tenemus, Deoque

5 *Mem.* I. 3, 3.

6 IV. 3, 15 ſeqq. III. 9, 15. IV. 6, 2 ſqq. Neque vero haec praeceptis tantum docuit Socrates, ſed etiam exemplo ſuo comprobavit. Sic, quum ſenator quondam fuiſſet, & univerſus populus novem praetores iniuſtâ ſententiâ ad capitis ſupplicium damnare voluiſſet, Socrates, qui concioni per id tempus praeſidebat, noluit populo ſuffragiorum ferendorum poteſtatem dare, vel maxime indignante omni plebe & comminantibus potentioribus: maluit nempe ſacramento, quo fidem ſuam obſtrinxerat ex legibus iuſtitiae ſeſe acturum, ſatisfacere, quam praeter id quod iuſtum atque aequum ipſi videretur gratificari populo, ſibique ab ira comminantium cavere. *Mem.* I. 1, 18. Sic etiam hoc eximium pietatis Socraticae ſpecimen eſt, quod, ubi aliquid a Deo ſibi ſignificatum putavit, non magis ſibi perſuaderi paſſus eſt, ut contra Dei iudicium ageret, quam ſi quis ei perſuaſiſſet, ut viae ducem caecum & locorum ignarum, loco luminibus praediti

nos tali cultu & obsequio probamus, summam quoque fiduciam in eo reponere, & ab eodem optima quaeque non solum precibus expetere, verum etiam firmâ persuasione exspectare possumus debemusque. In *precibus* autem ad Deum fundendis illud praecipue spectandum esse monebat, ne, quae bona atque optanda nobis sint, ea ex fallaci nostro iudicio unice aestimemus, & Deo id, quod ab eo impetrare cupimus, quasi nominatim praescribamus; sed ut simpliciter ac generatim ea, quae vere bona ac salutaria sint, a Deo precemur, firmiterque nobis persuasum sit, Deum ipsum, quid sit quod maxime nobis conducat, optime perspectum habere, ac pro sua sapientia & benignitate omnia longe meliore ratione, quam pro imbecilli nostri ingenii captu, dispensaturum. 1

CONCLUSIO.

Haec sunt fere, quae nobis Xenophon circa doctrinam Socratis de Deo eiusque cultu memoriae prodidit. De quibus diversi homines diversâ ratione statuerunt. Alii Socratem sanctissimo religionis nostrae statori Christo eiusque Apostolis aequiparare aut etiam anteferre ausi sunt: quorum mireris inanes conatus. Quamvis enim multa iste praeclara,

viamque cognitam habentis, adsumeret. Atque aliorum dementiam vituperabat, qui contra testatam Deorum voluntatem agere praesumerent, caventes scilicet, ne in hominum incurrerent reprehensionem. At ille omnia ita longe posthabebat Dei consilio, ut, postquam Deum ita de se decrevisse iudicavit, vel ipsam mortem forti constantique animo subiret; existimans, Deum ea etiam, quae mala nobis videantur, in commodum nostrum convertere. *Mem.* I. 3, 4. IV. cap. 8. toto.

1 IV. 3, 17. I. 3, 2. Plane Socratico ingenio adcommodata & cum XENOPHONTE conspirans est illa etiam disputatio Socratis de cultu divino ac de precibus ad Deum fundendis apud PLATONEM in *Alcibiade* II. quae conferri meretur. Ac specie profecto non caret id, quod (teste Athenaeo lib. XI. p. 506. c.) iam olim a nonnullis creditum defensumque est, ipsum illum Dialogum, qui *Alcibiades secundus* inscribitur, non a *Platone*, sed a *Xenophonte* esse conscriptum.

egregia, veritatique adcommodata docuerit; tamen non modo eadem omnia in Sacris Literis iterum iterumque inveniuntur, verum etiam ea clariore in luce posita, multisque aliis veritatibus, ad veram hominis felicitatem adprime facientibus, aucta, quarum apud Socratem vestigia nulla comparent. Alii contra meritam Philosophi nostri laudem imminuere, deprimere, conterere voluerunt; partim inscitiâ; partim concitati audaciâ eorum, qui divinitus revelatam doctrinam prae Socratis doctrina contemnere ausi sunt; partim nullam temporis rationem habentes, Socratem, velut Christianum philosophum, iudicantes, pluraque a viro revelationis luce destituto, quam postulare par erat, exigentes. Hinc multa acriter urgere, & criminari, & vituperare in eo solent, quae aut omnino cum nulla ne specie quidem veri dicuntur, aut sat firmis testimoniis non fulciuntur, aut consultis temporibus quibus vixit Socrates, consideratis aevi istius moribus, pensato aliarum rerum circumstantium concursu, non tantam acrimoniam desiderant; licet ad nostra tempora, ad nostros mores, ad nostram omnium praestantissimam Christianam doctrinam relata, reprehensionem mereantur. Verum enimvero minime pro eo homine habendus est Socrates, qui humanam naturam erroribus obnoxiam plane exuerit, neque pro tali doctore, qui morum disciplinam doctrinamque divinam ab omni labe purgare, hominesque ad eum & cognitionis & salutis gradum, ad quem postea Deus ipse nobis viam per Christum patefecit, perducere debuerit: verum pro viro, qui sanâ ratione duce, quantum admisit conditio humana, temporum ratio, invidia civium, ad cognitionem veri Dei & virtutis, atque ita ad vitam beatam pervenire studuerit, & alios quoque, si modo praeceptis aures animosque dociles praebuissent, ad eamdem perducere tentaverit. 2 Neque vero

2 Socrati ante omnia curae fuit, ut familiaribus suis veram notionem Dei & coniunctionis, quam Deus cum hominibus habet, instillaret; quo eos, non modo cum in luce & coetu hominum versarentur, verum etiam in solitudine, perniciosorum saepe

inutiles fuiſſe praeſtantiſſimi viri conatus, vitam eius doctrinamque perpendentibus facile licet intelligere: ut, rationibus bene ſubductis, non poſſimus non eum omnis antiquitatis Philoſophorum principem adpellare, & in optimorum hominum numero, quorum grata atque cara omnibus manere debeat memoria, reponere.

conſiliorum matre & nutrice vitiorum, a malitiâ, a turpitudine, ab iniuſtitiâ, ab impietate avocaret. *Mem.* I. 4, 19. IV. 3, 2. Multo magis vero doctrinâ ſuâ prodeſſe potuiſſet Socrates, niſi partim communis ſuperſtitio, quae non impune impugnatur, & carcerem & mortem minatur, partim auctoritas Sophiſtarum, qui fluctuantis multitudinis opiniones adſenſu ſuo fovebant, (cf. §. IV.) reſtitiſſent. Quis enim non didiciſſe mavult, quam diſcere? (cf. Plat. *de Repub.* Lib. VI. Tom. VII. pag. 87 ſeq.) Ad Socratem bene adcommodantur verba eiusdem ſcriptoris in *Timaeo*: *τὸν μὲν ποιητὴν καὶ πατέρα τοῦδε τοῦ παντὸς εὑρεῖν τε ἔργον, καὶ εὑρόντα εἰς πάντας ἀδύνατον λέγειν.*

ARGUMENTI SUMMA.

VIII.

MORES SOCRATIS, EX XENOPHONTIS MEMORABILIBUS DELINEATI. *

PRAEFATIO.

PRAECIPUO quodam amore illorum XENOPHONTIS Commentariorum captus, quibus *Memorabilia Socratis* continentur; ex his ipsis commode seligi posse argumentum tentaminis philosophici, quod mihi hoc tempore conscribendum erat, putavi. Quorum commentariorum pars ea, quae ad dogmata Socratis de divino Numine maxime spectat, quum esset ab amico, qui simillimum consilium ceperat, occupata; ego, ad Morum habitum memorabilis huius viri ex eiusdem Xenophontei libelli praescripto adumbrandum rationes meas conferens, aeque amplam messem ex eodem agro laturus mihi videbar. Et grave quidem, quod mihi imposui, onus esse, quodque a iuvenili maxi-

[* Ut superior Commentatio, *De Theologiâ Socratis*, sic & haec, *de* eiusdem *Socratis Moribus*, nostro quidem ductu & moderamine, sed adhibito proprio quodam studio, ab eo Iuvene (praematurâ morte interim vivis erepto) conscripta est, qui eam olim nostro sub praesidio in publico Eruditorum consessu defendit; quare etiam *ipsius nomine* edita illa erat, hoc titulo: *Mores Socratis ex Xenophontis Memorabilibus delineati: Commentatio Historico-Philosophica, quam praeside Iohanne Schweighaeuser, Graec. & Orient. Liter. Prof. P. O. ad diem VII. Decembris MDCCLXXXV. in Universitate Argentoratensi, solenni Eruditorum examini subiicit auctor, Iohannes Andreas Kamm, Argentoratensis.*]

me abhorreat imperitia, mox ſentire coepi; ſed cogitans, abſolutum omnibus numeris opus ab hac aetate nec requiri magnopere nec exſpectari, fretus hac fiduciâ, vires ſaltem meas in hoc genere tentare, & quae inprimis in charactere Socratis eminerent quaſi lineae, eas, quoad poſſem, explicare & in luce quadam ponere mecum conſtitui. Et primum quidem *Socratis in Deum pietas* memoratu digna mihi viſa eſt; tum ſingulare, quod in eo fuit, *felicitatem hominum promovendi ſtudium*, cum generoſo privatae utilitatis neglectu coniunctum, expoſui; denique de *animi eius fortitudine atque conſtantiâ* verba facienda exiſtimavi.

CAPUT I.

De Socratis in Deum pietate.

§. I. *Demonstratur pietas Socratis.*

SOCRATIS in Deum pietatem qui rite diiudicare velit, id agere debet, ut ad aetatis, qua ille vixit, hominumque, inter quos vitam egit, religionem moresque & opiniones studiose seduloque mentem convertat; ne, dum iudicium de Atheniensis civis pietate ferre conatur, suos sensus, suam religionem in illa tempora imprudens transferat. Hanc mihi legem scribens, proxime ita arbitrabar ad iudicii aliquam aequitatem me accedere posse. Cum vero Graecorum animis, sicut aliorum antiquorum populorum, inveterata esset plurium Deorum opinio, rituumque ad religionem eorum spectantium ea fuerit ratio, ut religionem ipsam in iis servandis contineri vulgo omnes temere persuasum haberent; haudquaqnam tamen Socrates eodem hoc, quo caeteri, morbo aegrotasse existimari debet. Quamvis enim ipse cum populo patrios sequeretur ritus, legibus civitatis pie se submittens; [1] animum tamen a vulgi persuasione longe alienum habuisse, si omnino eius sentiendi vivendique rationem consideremus, admodum fit probabile. Sicuti vero in universo populo notionum earum habitus, quas de supremo Numine menti informavit, magnam vim in cultum externum exserit, ita ut ab ipsarum notionum ratione cultus divinus non possit non colorem aliquem ducere; sic etiam in singulis hominibus Dei colendi modus ab ipsa notionum, quas unusquisque sibi fingit, ratione pendet. Nunc, si Socratem audimus divinum Numen ita sibi cogitasse, ut ante eum nemo alius philosophorum; scilicet, esse *mentem a materiae concretione*

1 XEN. *Mem. Socr.* I, 3, 1. IV, 3, 16. (cf. CIC. *de Leg.* II. 16.)

ſeiunctam, univerſi procreatricem, omnipotentem, bonam, ſapientem, providam, ubivis praeſentem, omniſciam, inviſibilem, unam denique ſui generis atque ſingularem; 2 cum tali Numinis notione non conſtare poſſe videtur cultus Dei in iis rebus unice poſitus, quae ſenſuum tantum adfectione continentur. Immo vero, firmiter perſuaſum fuiſſe Socrati, Deum in quolibet eius devenerandi modo non ad res externas, ſed ad internum mentis habitum reſpicere, ſatis atque abunde, ſi rationem ſpectamus quam in precando ſacrificandoque ſecutus eſt, 3 adparet. In quibus autem rebus praeſtantiſſimum ſummi Numinis cultum poſuerit, cum ex his ipſis, quae iam dixi, colligi poteſt, tum vero potiſſimum ex univerſo vitae eius inſtituto. Non enim illis ſolum ritibus, ad quos ſervandos humanae leges civem quemque adſtringunt, erga Deum contineri officia iudicavit; ſed, omne vitae ſpatium ſupremi Numinis venerationem & cultum debere ſpirare, in animum firmiter induxerat. 4 Itaque cuncta animi noſtri conſilia, omnem vitae actum ad Dei nutum voluntatemque & exemplar eſſe referendum; prava fugienda, utpote a divinâ naturâ abhorrentia; pulcra, bona, honeſta quae ſunt, quoniam divinae naturae reſpondeant, ſectanda eſſe cenſuit; omninoque homines, qui ad perficiendam naturam ſuam ſenſim ſenſimque procedere, ſi modo id agere velint, queant, in cunctis actionibus ſuis Deum imitari debere, qui in omni rerum creatarum univerſitate veſtigia conſilii ad communem omnium naturarum ſentientium utilitatem directi operibus ſuis impreſſiſſe cernatur, neque quidquam fruſtra omnique uſu carens in hoc mundi quaſi theatro exſiſtere voluerit. 5 Simili communis omnium utilitatis ſtudio du-

2 Vide Diſſertationem, quae inſcribitur, *Theologia Socratis ex Xenoph. Mem. excerpta*, ab amico meo AUFSCHLAGERO nuper publico examini ſubiectam; ubi Xenophonteis teſtimoniis ſuffultam doctrinam Socratis de Deo invenies.

3 *Mem. Socr.* I. 3, 2. 3.

4 *Mem. Socr.* I. 1, 18. 19. 20. I. 3, 4.

5 *Mem. Socr.* IV. 3, 17.

ctus Socrates pietatem suam ita exprimere studuit, ut non eo contentus, ut vitam ab omni vitiositate alienam coram Deo ipse viveret, ad altiora progressus sit, atque in civium suorum salutem quantumcumque posset emolumenti effundere secum constituerit. 1 Neque vero medias inter invidiae & calumniarum insidias a vitae, quod tenebat, instituto abductum esse videmus; sed fiduciae plenus in Eum, cuius caussam constanter tuebatur, ad mortem se protrahi potius, quam ab his vivendi rationibus in transversum abripi passus est. Hoc vero illud est, quod maxime spectatam Socratis in Deum pietatem testatur, quodque summam voluntatis eius propensionem ad id quod Deo gratum acceptumque videretur, indicat. Ipse enim, cum morti iam esset vicinus, Deo placitum esse, ut ex hac vita iam discederet, 2 hilari fronte adfirmabat. Atque hanc Socratis in summum Numen submissionem, praecipuam esse in eius charactere lineam, & quae caeteris colorem ac robur, &, ut ita dicam, directionem praebuerit, his argumentis propositis, nemo facile infitias ibit.

§. II. *Respondetur iis, qui ob cultum rituum patriorum Socratem vituperant.*

Sunt tamen, qui Socratem vel superstitionis vel pravae simulationis reum hoc nomine agant vituperentque, quod avitum Deorum cultum in omnibus rebus secutus, modo Neptuni, modo Iovis, modo Vulcani altaribus thura obtulerit, auspiciis quoque usus sit caeterisque ritibus ad divinationem pertinentibus, atque amicis etiam, idem ut facerent, fuerit auctor. 3 At hi primum hoc considerent velim, philosophum nostrum, si illis ritibus supersedere, civesque suos, quibus mos iste a teneris veluti insitus erat, subito ab iisdem avocare esset ausus, brevi commu-

1 *Mem. Socr.* I. 6, 14. IV. 3, 1. Adde quae mox Cap. II. a nobis afferuntur.

2 *Mem. Socr.* IV. 8, 5.

3 *Mem. Socr.* I. 1, 2 - 9.

ne omnium odium in se cumulaturum, quin & in atheismi haud dubiam suspicionem incursurum fuisse: quo bonae inter populares suos existimationis naufragio facto, etiamsi capitis supplicium vel exsilii poenam per aliquod tempus effugisset, tamen doctrinae eius salubritas omnis fructusque erat periturus. Caeterum non video, cur reprehensione magnopere dignus videri debeat is, qui, ut probi obtemperantisque civis absolvat nomen, patrios ritus atque instituta in quacumque re sequitur, modo illa ne obscoena sint decoroque repugnantia, neve morum corruptelam proxime post se trahant. Itaque, cum Socratem ritus istos ad patriam religionem pertinentes non intempestive ac praepropere abiecisse videmus, tantum abesse mihi videtur, ut ob id vituperari debeat, ut probanda potius sit aequitas animi eius atque moderatio; qua ductus, probi civis instar, patriae institutis & ipse se subiecit, & alios, ut eadem servarent, exhortatus est. Neque vero minus laudanda hîc venit, quae ex eodem instituto elucet, haud vulgaris eiusdem prudentia; quippe qua, non tam exteriorum rituum ratione primum habitâ, quam aptioribus ante omnia de divino Numine notionibus divulgatis, civium suorum ingenia institui, animosque emendari debere, atque ita demum paulatim abusuum religiosorum ineptias optime ab illis cognosci posse, praeclare perspexit. Quamobrem ad servanda quidem cultus exterioris instituta interim suo etiam exemplo invitans alios excitavit; meliorem vero sanioremque Dei cognitionem, qua, quid in vulgari Deorum cultu superstitiosum ineptumque inesset, per se ipsi sensim sensimque intelligerent, cum civibus suis communicare, id potissimum operam navavit. 4

4 Sunt vero, qui ex hac maxime ratione Socratem superstitioni deditum fuisse afferant; quoniam, ut PLATO sub finem *Phaedonis* narrat, in extremo etiam vitae spiritu *Aesculapio gallum se debere* dixisse fertur. Quod quidem serio pronuntiasse Socratem non existimabit is, qui ironicam eius loquendi rationem cognitam

CAPUT II.

De miro Socratis felicitatem hominum promovendi studio.

§. III. *Hinc fortis eius cum hominibus converſandi propenſio, ſimulque diſciplinae moralis tradendae methodus, qua uſus eſt Socrates, explicatur.*

Quod delibavimus tantum in praecedenti capite, Socratis flagrans utilitatis diſſeminandae ſtudium, iam paulo adcuratius evolvamus; quamque vim & efficaciam in hominum vitam exſeruerit, nunc pandamus. Illud vero tantum in hoc viro fuiſſe accepimus, ut, poſthabitis omnibus privatae commoditatis rationibus, id unice ſecutus ſit, eo nervos omnes animi ingeniique intenderit, totiusque vitae inſtitutum & actionem ad hoc retulerit, ut cives ſuos in eis rebus, quae maximi momenti eſſent hominibus, ſapientiores, meliores, beatioresque redderet, atque adeo verae hominum ſalutis, firmiſſimaeque & honeſtiſſimae felicitatis ſemina tam in eorum quibuscum vixit, quam in futurarum aetatum uſum fructumque, ſpargeret. 1 Qui quidem generoſus animi impetus eo mihi videtur venerabilior, quo magis conſidero, hunc potiſſimum praeclararum, quas geſſit, rerum, actuoſaeque, quam vivebat, vitae tamquam fontem exſtitiſſe. Hinc enim frequens & perpetua fere eius cum hominibus conſuetu-

habet; quin potius cum multis veterum ac recentiorum ita accipiendum eſſe iſtum ſermonem conſentiet, ut Socrates, qui ſaepius animum noſtrum, quamdiu in corpore moretur, aegrotare dixerat, ſub Aeſculapio valetudinem intellexerit, adeoque ex diuturno ſe convaluiſſe morbo hac ratione ſignificaverit.

1 *Mem. Socr.* I. 2, 60. 61. I. 3, 1. I. 6, 14. 15. III. 10. IV. 1, 1. Et quavis occaſione monet Xenophon, in omnibus rebus quoquo modo utilem ſe civibus ſuis familiaribusque praeſtitiſſe, & verae eorum ſaluti conſuluiſſe, ita ut Socratis conſuetudine nihil utilius, nihil fructuoſius eſſe poſſet; quippe qui iocando non minus, quam ſerio loquendo, conſtanter prodeſſe ſtuduerit eis qui cum eo verſabantur.

do; qua tantopere gavisus est, ut numquam non in propatulo versaretur. Mane ambulationes publicas, [1*] gymnasia, forum frequentare consueverat; pariterque reliquo diei spatio in ea loca se conferebat, ubi plurimi conventuri erant. 2 Itaque non in scholae umbris delitescere necessarium publico doctori duxit; qualem umbratilem vitam, qui eum secuti sunt, moralium disciplinarum magistri egerunt: sed in maxima celebritate & in media reip. luce ei inprimis vivendum existimavit, qui in hominum moribus formandis castigandisque studium omne curamque collocare vellet. Quamobrem non tam domum suam invitare discipulos, vel publicam scholam certo loco definitisque horis aperire Socrates voluit; quam ipse obviam ire hominibus, civium officinas ingredi, publicis interesse conventibus, in media hominum vita versari. Quo ex instituto, cum multa alia, tum haec praesertim enata sunt commoda: primum quidem, ut ad ipsius, qui meliores vitae rationes docere solebat, exemplum omnium in luce positum sequendum stimularentur ii qui se disciplinae eius tradidissent: tum vero, ut non systematis formâ indutam hanc disciplinam ediscere homines cogerentur; sed ut in ipso vitae actu, quacumque de re ageretur, ad rectum ferendum iudicium instituerentur; si quid errassent, meliora docerentur; si quid deliquissent, admonerentur; si quid facto esset opus, ad honestissima & fortissima quaeque hortatorem haberent; si consilii esset inopia, prudentiâ regerentur, non superciliosi magistri, sed intelligentis amici, ad captum cuiusvis & ad id quod rationes cuiusque poscerent, comiter sese adcommodantis. Nempe hanc doctrinae moralis tradendae viam & rationem, quae me-

[* Nisi fortasse, quos περιπάτους Xenophon l. c. dicit, *scholae publicae* potius, & studiosorum hominum coetus, quam *ambulationes*, intelligi debent: qua de notione vocabulo huic subiectâ cum in Notis ad Cebetis Tabulam, cap. 13. pag. 307 sq. (Lipsiae 1798.) dixi, tum in Animadv. ad Athenaei lib. III. p. 103. d.]

2 *Mem. Socr.* I. 1, 10.

diae hominum vitae rebusque agendis sese insinuaret, optimam esse & efficacissimam, Parens ille huius philosophiae, quae *Vitae Philosophia* recte nominatur, praeclare intellexerat. Denique idem illud, quod dico, institutum Socratis hoc habebat commodum minime praetereundum, ut, licet omnibus aeque, quoad fieri posset, prodesse studeret, tamen ea ratione opportunitatem nancisceretur, ex omni numero iuvenum eos cognoscendi, & in eorum prae caeteris familiaritatem sese insinuandi, quorum ex ingeniis ad virtutem, ad prudentiam, ad moderationem formandis plurimum fructuum perceptura respublica videretur.

§. IV. *Hinc omnium scientiarum difficilium magis quam utilium contemtus.*

Eidem generoso studio illud tribuo, quod operam istam, quam in tractandis excutiendisque quaestionibus de Universi origine, de caussis quibus res quaeque continerentur, & quae sunt huius generis alia, philosophi istius aetatis magna cum contentione consumere consueverant, & contemserit ipse, & alios a difficilibus istis nugis avocaverit.[1] Scilicet noster veri nominis Philosophus, qui divino hoc semper flagrabat ardore, ea tantum, quae vitae hominum aliquam conferrent utilitatem, sectandi, posthabitis iis quorum nullus ad vitae cultum redire fructus potest; cum statim, quam parum commodi hominibus praestare posset quaestionum illarum iactatio, qualis nimirum tum temporis maxime vigebat, quamque inane & conditioni naturae humanae minime adcommodatum esset illud studium, intellexisset;[2] omnes cogitationes & consilia ab his rebus avertit, omnibusque auctor fuit, ut aetatem suam in scientia extra humani ingenii captum posita, & nihil ad vitam hominum pertinente, ne contererent. Qua quidem re effici non potest, ut scientiarum ad naturae co-

1 *Mem. Socr.* I. 1, 11. 12. 15.
2 IV. 7, 6. 7. cf. DIOG. LAERT. in *Vita Socr.* Lib. II. segm. 21.

gnitionem pertinentium, quarum utique non erat rudis, 3 contemtor omnino fuerit Socrates, quemadmodum falso nonnulli sibi persuaserunt. Illud unum prudens voluit philosophus, ut non in vanas sterilesque & usu cassas indagationes & subtilitates sese implicarent; sed, quantum in quaque earum scientiarum, quae per ea tempora a Sophistis iactabantur, inesset, unde in hominum vitam emolumenti aliquid derivari posset, tantum ex quaque seligere addiscereque, prouti res ferret, conniterentur. Neque vero haec generatim solum atque summatim ita praecipere suis consueverat; verum saepe multumque & sedulo id egit, ut per singula scientiarum genera, quis esset cuiusvis finis atque modus, quis usus ad vitam sive domesticam sive civilem rectius instituendam, quaenam contra quaestiones ita ab usu vitae remotae essent, vel per se inanes, ut otio abuti censendi sint qui his iactandis tractandisque tempus terant, doceret suos, & ad iustum rerum selectum faciendum eos exercitaret. 4 Quarum vero rerum ipse minus erat peritus, quas tamen usum aliquem conferre vitae hominum censuit, ad has perdiscendas amicos suos illis magistris, qui eas probe callerent, tradebat; 5 secus nimirum atque illi falsi nominis philosophi, qui suo magis quaestui & vanae gloriae, quam discipulorum utilitati servientes, omnia se scire profitebantur.

§. V. *Hinc perpetua humanarum rerum commendatio.*

Cum itaque caeteras omnes scientias artesque per se non tantum valere Socrates perspiceret, ut ad vitam hominum meliorem beatioremque reddendam satis suppeditare praesidii possent; ad hanc potissimum doctrinam, qua omnis ratio honesti, & officiorum, totiusque vitae humanae institutio, adeoque hominum perfectio & felicitas continetur, studium omne suum contulit. Hinc, proprium

3 *Mem. Socr.* IV. 7, 5.
4 IV. 7. toto.
5 *Ibid.* n. 1.

humano generi gravissimumque studium earum rerum esse, quae in usu & vitâ hominum versarentur, arbitratus est; hinc perpetuae illae disputationes de eo quod rectum, quod pravum; quod iustum, quod iniustum; quod honestum, quod turpe; quod sapientiae prudentiaeque consentaneum esset, vel his contrarium; quarum rerum finitiones aestimationesque semper in ore habebat. [1] Itaque pro commentario huius loci haberi possunt CICERONIS illa verba, ubi *Socrates* dicitur *primus philosophiam devocasse e coelo* (id est, a rerum coelestium studio, ad quas cognoscendas nulla certa via hominibus pateret, avocasse) *& in urbibus collocasse, & in domos etiam introduxisse, & coëgisse de vita & moribus rebusque bonis & malis quaerere.* Haec communis utilitatis ratio quam late pateat, ita manifestum Socrates fecit, ut non tantum in singularum virtutum, veluti temperantiae, frugalitatis, benevolentiae ac caeterarum colendarum officiis commendandis substiterit, sed cunctas etiam vitae civilis atque domesticae partes prouti res ferebat, atque universam quoque rempublicam doctrinâ suâ complecteretur; ita quidem, ut, quamvis ipse ad remp. per se capessendam manus civium suorum non prensaverit, [2] tamen alios, quos idoneos rebus agendis iudicabat, sedulo & ad accedendum ad remp. hortaretur, & saluberrimis eos praeceptis atque consiliis ad res bene administrandas vel praepararet vel in ipso rerum agendarum articulo iuvaret; denique ut unicuivis officia, quae cuique pro eo loco, quo esset in republ. constitutus, incumberent, perspectâ atque lucidâ ratione designaret. [3]

§. VI. *Privati commodi generosus contemtus.*

Cum miro isto, quod communem hominum salutem complectitur, studio coniunxit Socrates ita generosum pro-

1 *Mem. Socr.* I. 1, 16. IV. 2, 22. 23. IV. 4, 6. IV. 6, 1. cf. CIC. *Tusc. Quaest.* V. 4. *Acad. Quaest.* I. 4.

2 *Mem. Socr.* I. 6, 15. Confer tamen I. 1, 18.

3 III. 1, 3. 5. 6. & alibi.

priae utilitatis despicatum, ut fructus cunctos quaestusque, qui ex ipsius disciplina in rem suam familiarem redire potuissent, constanter declinaverit detrectaritque. 4 Iam, posse quidem aliquem veritatis esse sincere studiosum, & tamen suae doctrinae, si cum aliis eam communicet, mercedem quamdam fructumque capere, ita ut aequorum omnium hominum iudicio recte agere censeatur, nemo non confessum ibit. Quid enim veritati obest, si in eos, qui illam doceant, grati animi pignora inde deriventur? At vero Socrates quum videret, sophistas, quibus tunc abundabant Athenae, honesto quodam disciplinae honorario minime contentos, immodico quaestui unice inhiare, ac mercenariâ prorsus servilique ratione vendere ac veluti venalem mulierem turpissimo mercatu prostituere iactatam suam sapientiam; 5 ingenuâ iustissimâque indignatione accensus, contrariam plane viam sibi ingrediendam putavit, ne nobilissimum ipsius institutum cum pulcris horum nugis vulgo confunderetur, & plurima pars fructuum ex ipsius disciplina ad formandos hominum animos sperandorum periret. Itaque mirum sibi videri aiens, si is, qui Virtutis disciplinam profiteretur, mercedem operae exigeret, 6 hanc sibi legem scripsit, ut, nullâ inter homines spectatâ conditione, nullâ exceptione, quicumque desiderio virtutis noscendae colendaeque teneretur, sive civis esset, sive peregrinus, sive opibus abundaret, sive egestate fuisset pressus, cum eo sine ulla remuneratione, quidquid salutaris doctrinae consiliique haberet, communicaret; 7 satis praemii pro praestita opera tulisse ratus, si eos, qui ipsius disciplinae sese tradidissent, & meliores sapientioresque & sibi ipsi bonisque omnibus amicos reddidisset. 8

4 *Mem. Socr.* I. 6, 5. cf. DIOG. LAERT. II. 24. 27.
5 I. 2, 6. & 6, 5. & 13.
6 I. 2, 7.
7 I. 2, 60.
8 I. 6, 9. & 14. I. 2, 8. & 61.

CAPUT III.

De Socratis animi fortitudine & constantia.

§. VII. *Socratis animi fortitudo Imo ex mollitiei despicatu declaratur.*

Quae in perpetuis vitae huius terrenae vicissitudinibus magnum virum absolvit Animi Fortitudo & Constantia, haec in charactere Socratis quantum eluceat, neminem, qui vitae eius instituta cognovit, fugere potest. Et primo quidem loco vehemens mollitiei fastidium, quod omnibus in rebus constanter in eo adparuit, 1 magnum nobis fortis eius animi argumentum suppeditare debet. Athenas tamquam pestilenti sidere hic morbus adflaverat; omnium vires & corporis & animi fractae debilitataeque erant; cupiditatum imperium vigebat. Socrates, qui animi imperio, corporis servitio uti consueverat, hac contagione non erat infectus; sed perniciem exinde orituram praesagiens, summis animi viribus grassanti inter cives malo occurrere, suaque in origine herbam quasi venenatam suffocare studuit. Quî autem fieri potest, ut vir, qui humanitatis sensum habet, ac ingenuae libertatis summo amore ducitur, sub libidinum iugum cervicem suam submittat? Num is, qui ob libertatis conservationem pecuniarum illecebras aspernatur, libertatem abiiciet, ut voluptatum blanditiis serviat? Mollities vero quid aliud sibi propositum habet, nisi vitae commoditates & delicias, quibus corporis voluptatibus consulitur, animorum omnis vis enervatur? Libertas igitur hominis vox inanis, ubi cupiditatum libidinumque regnum obtinet. Socrates, de rei turpitudine & dedecore persuasus, ita sollicite cauteque omnes, quibus corporis robur confringi solet, scopulos effugit, ut non suo tantum aevo, sed universo humano generi tamquam exemplar quoddam proponi posse

1 *Mem. Socr.* I. 2, 1 - 3. cf. *Sympos. Xenoph.* ex ed. Leuncl. pag. 691.

videatur. Et quidem frugalitatem in victu quod adtinet, & cibi potusque continentiam, quam veluti basin aliquam atque fundamentum reliquarum virtutum esse philosophus noster pronunciavit; 2 constat, Socrate neminem profecto magis eam coluisse exercuisseque. Ita enim frugalis erat, ait Xenophon, ut nesciam an quisquam sit qui non facili negotio tantum sibi comparare possit, quantum ipsi suffecit. Nam sive domi, sive ab amico ad coenam vocatus accepisset conditionem, hanc rationem constantissime tenere consueverat, quam & aliis ut sequerentur commendare solebat, ut numquam, nisi esuriens, cibum, nec, nisi sitiens, caperet potum. 3 Quod ipsum optimum etiam remedium esse fastidii aiebat, ut edendi modum naturali adpetitu finiremus. 4 Neque vero minus in reliquis rebus, quibus succumbere hominum mollities solet, temperantiae studuisse Socratem, 5 ex iisdem rationibus colligi potest, e quibus frugalitati caeterisque virtutibus adhaesisse eum constat. Pati enim, ut sive venere, sive somno, sive laboris impatientiâ, aut quae sunt huius generis alia, vincamur, debilis infirmique animi significationem habet. Temperantia vero hanc rationem sequitur, ut, necessariis vitae conservandae praesidiis commoditatibusque corpori subministratis, animus sui semper compos, lubidinum desideriis rerum superfluitatem deneget. Hinc, *intemperantiae deditos*, Socrates aiebat, 6 *in servitute esse miserrima, a studio sapientiae arceri, persaepe eo redigi, ut malum pro bono amplecti cogantur, expertes esse voluptatis verae, quae percipi possit e cibo, potione, venere, somno, ex scientia boni malive, & studio rerum ad vitam recte honesteque transigen-*

2 *ἀρετῆς κρηπῖδα. Mem. Socr.* I. 5, 4.

3 *Mem. Socr.* I. 3, 5. 6. cf. Diog. II. 25. *Xen. Cyr.* I. 3, 10. ubi Cyrum de patre differentem facit: *διψῶν παύεται.*

4 *Mem. Socr.* III. 13, 2.

5 *Mem. Socr.* ll. cc. & Diog. II. 25. cf. Gell. N. A. II. 1. Aelian. Var. Hist. XIII. 27.

6 *Mem. Socr.* IV. 5, 2-12.

dam necessariarum, alienos esse ab omni virtute, & ritu bestiarum rudissimarum vivere. Contra temperantes, cum sectentur bonum, abstineant a malo, in dies meliores fieri beatioresque, & rebus praeclare agendis magis magisque idoneos. Quae quam vera & salutaris praeceptio sit, cum ipse omnium esset continentissimus, [1] suo exemplo nullo non tempore declaravit.

§. VIII. *Nec nimiam corporis curam gessit Socrates, neque vero cultum corporis negligendum putavit. Mentis vero praecipuam habuit rationem.*

Dicat autem aliquis, quid hoc magnopere praeclarum atque eximium in se habet, a Venere, a Baccho, caeterisque lubidinum turbis abstinere? an non hoc prudenti cuivis, qui vel valetudinis suae rationem habet, curae est, ut omnia, quae noxam inferre possint, vitet fugiatque, atque id modo sequatur, quod proficiat corpusque in salvo statu retineat? Negari quidem non potest, tantam laudem non mereri continentiam quae a praecipuo corporis amore curaque unice proficiscatur; quaeve id solum spectet, ut vitae socordia aut mollis quaedam securitas promoveatur, adeoque privatae utilitatis rationes provideantur. At nimirum eiusmodi ratio tantum abest, ut Socrati tribui queat, ut nimis severus potius morosusque in corporis cultu, atque in eo negligendo paene nimius fuisse nonnullis videri potuerit. At vero corporis curam cultumque nec ipsum neglexisse Socratem, nec alios, qui id agerent, probasse, cum diserto Xenophontis testimonio, [2] tum aliis documentis compertum habemus. Certe in illo cum adolescente Epigene colloquio, [3] sedulo commendantem videmus honestam corporis curam; eam nempe, qua firmum atque validum praestetur hoc animi sive habitaculum sive instrumentum, & ad officia quaevis menti prae-

1 *Mem. Socr.* I. 2, 1.
2 I. 2, 4.
3 III. 12.

ſtanda habile reddatur: quae ſi adhibeatur cura, plurima inde commoda naſcantur; ſi negligatur, malorum atque aerumnarum exſiſtat colluvio. Eodem pertinet, quod ſaltandi etiam artem amaſſe Socratem tenuiſſeque, & aliis, ut eamdem ad corpus firmandum diſcerent, ſuaſiſſe legimus. 4 Caeterum audire iuvat, quae Antiphonti Sophiſtae, tenuem Socratis victum veſtitumque calumnianti, ab ipſo Philoſopho noſtro ſcite ſalſeque repoſita legimus. 5 Verum enimvero mentis excolendae praecipuam utique rationem homini habendam cenſuit; cum corporis voluptates praeſentem quidem ſenſum iucunditate aliqua perfundere poſſint, animi vero perficiendi ingenua ſedulaque cura non ſolum delicias longe ſublimiores nobilioresque & honeſtiſſimam voluptatem comitem habeat, verum etiam ſempiternam & numquam interituram adferat utilitatem. 6

4 Diog. Laert. II. 32. Xenoph. *in Symp.* p. 693. Lucian. *de Saltatione*, cap. 25.

5 *Mem. Socr.* I. 6, 5-7. »An *vilem*, inquit, *victum meum eſſe* putas, »quaſi qui minus ſalubribus cibis, quam tu, veſcar, & minus ro- »boris ſuppeditantibus? An quod ea, quibus ego veſcor, com- »paratu difficiliora putas, quam quibus tu veſceris? An vero, »quae tibi adponuntur, ea magis ad tuum palatum eſſe putas, »quam ad meum, quae mihi? An neſcis, quemque, ut maximo »cum adpetitu comedit, ita minime requirere obſoniorum deli- »cias; &, ut maximo cum adpetitu bibit, ita minime potum »deſiderare comparatu difficilem? Iam veſtes qui commutare »ſolent, frigoris eas aeſtusque cauſſâ mutant, & calceis utuntur, »ne ob ea, quae pedes laedunt, iter facere prohibeantur. Me- »ne igitur umquam vidiſti vel ob frigus manere domi, vel ob »aeſtum certare cum quoquam de umbra, vel ob pedum algo- »rem non quocumque lubeat abire? An neſcis, eos, qui naturâ »corpus habent infirmiſſimum, exercitatione eo pervenire, ut »in eis rebus, ad quas ſeſe exercuerint, robuſtiſſimos quosque »qui ſe non exercuerunt, vincant, & facilius eas res ferant? »An non autem putas, me conſuetudine & uſu omnia ferre faci- »lius te, non exercitato?«

6 *Mem. Socr.* I. 6, 8. 9. III. 9, 1 ſqq.

§. IX. *Respondetur iis, qui Socratem obscoenis indulsisse voluptatibus accusant.*

Quamobrem mihi in animum Socratis intuenti nihil magis dolendum occurrit, quam illud, quod virum, qui ut martyr virtutis mortem oppetiisse existimari debet, cum pessimae notae mulieribus consuevisse, quin etiam foedae paederastiae flagitio deditum fuisse, multos calumniari videam. Quod priorem illam accusationem adtinet, video, ab iis, qui huius vitii Socratem reum agunt, vulgo ad colloquium, quod in Xenophontis Memorabilibus legitur, cum meretrice Theodota habitum, [1] provocari solere. Ego vero nescio, qua re moti illud eruere hinc conentur: quin potius persuasum habeo, si quis ad legendum hunc dialogum, priusquam ipse aliquid statuerit, accedat, eumque studiose perlegat, fieri non posse, quin ex ipsa dialogi structura rationeque cognoscat, haudquaquam artes meretricias mulieri isti serio tradere Socratem in animo habuisse, verum ironiae sale condîtum esse omnem eius sermonis habitum: quod inprimis in exitu colloquii fit manifestum, ubi, abiectis mulieris precibus, excepturum se eam apud se, nisi cariores sibi adfuerint amici, discedens illi pollicetur. Si qui vero sunt, qui id ipsum, quod cum familiaribus suis scorti domum adierit, vitio vertere Socrati velint; cogitent, in ea urbe & eis temporibus vixisse Philosophum nostrum, quibus mos hic obtinuit, ut iuvenes, si peregrina Athenas advenisset mulier, ad eam spectandam vulgo confluerent. Quare laudari potius provida Socratis cura debet, qui non solos per se adire foeminam, cuius & forma & artes mire iactabantur, iuvenes suos amicos passus sit; sed lubricum in locum, a quo non abstenturos noverat, comitari ipse maluerit; quo suis sermonibus rubore illam perfundere, hos vero ab obscoeno meretricum usu deterrere, denique omnes quotquot adessent ad meliorem viam revocare adniteretur.

1 *Mem. Socr.* III. 11.

Alterum illud, quod Socrati temere impingitur, paederastiae crimen, quam inane fictumque sit, facile is, qui falsam eius cum meretricibus consuetudinis accusationem esse intellexerit, nobis largietur. At, qui istam infamiae notam viro innocentissimo inustam volunt, eos ipsum Xenophontem nostrum, veluti disertum eius rei auctorem, testari videmus! Quid vero? illum Xenophontem, qui conceptis verbis *Veneris continentissimum omnium hominum Socratem* nobis prodidit? 2 Qui, *facilius eum a pulcherrimis & formosissimis, quam alii a deformissimis, abstinuisse*, tradit? 3 Qui quavis occasione & *acerrime reprehendentem* Socratem *eos, qui isto flagitio essent dediti*, & *sollicito animi adfectu hortantem familiares, ut non ipsum modo flagitii actum, sed quidquid etiam incendendae libidini materiam suppeditare posset, studiosissime vitarent*, inducit? 4 Scilicet ex alio XENOPHONTIS libello, qui *Convivium* inscribitur, tragoediae istae citantur: quo in Convivio, inter alia multa, quae facete & per iocum, nec tamen citra seriam & gravem sententiam, dicta memorantur, Charmides inducitur per iocum adfirmans, *se Socratem, apud quemdam ludi literarii magistrum, quum eumdem cum iuvene Critobulo librum evolveret & in eo nescio quid percurreret, vidisse caput capiti, humerumque nudum nudo Critobuli humero adplicantem.* 5 Quod quoniam eo loco memoratur, ubi in obscoenum illum morem, qui nimis utique tunc pervulgatus erat Athenis, sermo inciderat; ita dictum nonnullis visum est, tamquam gravius aliquid, quam verba sonant, significaretur, & tamquam ex ipsius etiam Socratis responso, quod ibi Charmidi dedisse fertur, confessum nunc foedi flagitii reum Philosophum nostrum haberemus. Sed hi, si, priusquam ita statuere praesumsissent, integrum libellum, e quo verba ista decerpta sunt, perlegere voluissent, totius illius disputa-

2 *Mem. Socr.* I. 2, 1.
3 I. 3, 14.
4 I. 2, 29. I. 3, 8 sqq.
5 XENOPH. *Conviv.* pag. 698. Edit. Leuncl.

tionis, quam ibi Xenophon exposuit, rationem finemque ab ipsorum sensu prorsus discrepantem & quam maxime abhorrentem cognovissent. Quin, si vel ipsum Socratis ad illa Charmidis verba responsum, vel paucula verba, quae hunc locum, ad quem provocant, proxime praecedunt, considerare voluissent; iam satis haec esse potuerant ad intelligendum, quam longe a vero absit sinistra illa, quam huic loco temere supponunt, interpretatio.[1] Certe, si umquam aliâs, in primis sane totâ illâ disputatione, quae hoc libello continetur, Socratem de industria & ex professo studioseque id agentem inducit Xenophon, ut indignitatem foedidatemque illius, de quo agitur, flagitii suis ob oculos ponens, & vel a primo libidinis fomite eos deterrens, ad nobiliores quasque & homine digniores voluptates, ex ipsa quoque hominum & iuvenum etiam consuetudine capiendas, invitaret; nempe ex casta animorum coniunctione, & ex amicitiae deliciis, quibus nihil esse possit ingenuo homini iucundius; tum ex iuvenibus, qui felicibus essent a natura dotibus instructi, ad honesta & praeclara quaeque formandis, erigendis, incitandis, quo & ipsos in perpetuum ad quaevis grati animi officia essemus

1 En ipsum locum, ex Xenophonte ad verbum translatum! Socrates, quum docuisset, primos quosque fomites etiam libidinis sollicite esse cavendos, his verbis orationem claudit: *Quamobrem equidem abstinendum esse aio formosorum ab osculis ei, qui pudice vivere posse cupit. Ad haec Charmides: Tu vero, mi Socrates, inquit, quamobrem nos amicos tuos adeo, quibusdam quasi puerorum terriculamentis, a formosis depellis? quum ego te ipsum, ita me Apollo amet, quo tempore apud ludi literarii magistrum eumdem cum iuvene Critobulo evolvebas librum, caput capiti, humerumque nudum nudo Critobuli humero viderim admovisse? Et Socrates: Eheu! inquit, ob id ipsum, quum velut a bestiola quadam* (conf. Mem. Socr. I. 3, 12.) *morsus essem, amplius quam quinque dies pruritu urebatur mihi humerus, & in corde quasi pruriginem quamdam habere videbar. Verum nunc tibi, Critobule, coram tot testibus denuntio, ne prius me adtingas, quam mentum tibi perinde atque caput caesarie fuerit vestitum.* Quibus verbis haec subiungit Xenophon: *Atque in hunc quidem modum illi seria iocosque miscebant.*

devincturi, & ab omnibus bonis & ab universa republ. gratiam inituri. At vero aurea ista praecepta atque monita non torvâ utique fronte aut stomachosâ quadam tristique morositate, qua nec aliâs usus est Socrates, & quae ab eo loco atque tempore, quibus ista disputasse fertur, alienissima erat futura, in auditorum aures inclamavit vir prudentiâ non minus & morum comitate, quam integritate castitateque, conspicuus; perspecte nempe intelligens, tali ratione offendi quidem homines & fastidio quodam horroreque alienari a virtutis via posse, retrahi a vitiis ad virtutisque amorem flecti non solere. Itaque, quemadmodum & aliâs *dulcem & facetum, festivique sermonis, atque in omni oratione simulatorem, quem εἴρωνα Graeci nominaverunt, Socratem*, ut CICERO ait,[2] *accepimus;* sic praesertim convivalem illum sermonem, quo facilius in aures animosque admitteretur a convivis, honestâ quadam hilaritate & exquisito ironiae sale condîtum videmus.[3]

§. X. *Socratis animi Fortitudo IIdo ex mira constantia declaratur, qua superatis gravissimis quibusque obstaculis, suum vivendi docendique institutum perpetuo studio persecutus est.*

Mollitiei fuga, quanta in Socrate fuit, magnam omnino animi vim significare videtur, de qua dubitari non amplius poterit. Sed egregia haec animi vis atque robur in constanti, quam per universae vitae spatium tenuit, docendi, vivendique ratione magis etiam cernere licet. Sumus enim fere omnes ita comparati, ut ad bona praeclaraque consilia capienda proni, ad perficienda eadem, si quid difficultatis vel impedimentorum nobis obiiciatur, tardi segnesque reperiamur. Nihil enim facilius nobis videtur, quam captorum consiliorum, inprimis ubi splendida sunt, perfectio;

2 De Offic. I. 30.

3 Quo cum alia in eodem sermone passim occurrentia, tum illud (p. 695.) est referendum, quod *lenocinii arte se maxime confidere* Socrates gloriatur; *quam artem si exercere vellet, magnam se*, ait, *pecuniae vim esse corrogaturum.*

quippe fallimur praeclarâ eorum ſpecie; fictâ gloriae opinione nominisque amplificati, quod ſequi ea ubi abſoluta fuerint oportet, illudimur: praeſtringuntur itaque oculi noſtri eorum ſplendore; cernere iam eadem abſoluta, audire iam hominum laudes celebrationesque nobis videmur: deinde cum propius ad perficienda accedimus conſilia, atque impedimentorum obruimur cumulis, animus angitur, voluntas vacillat, & iam in eo ſumus, ut quae tam laetâ hilarique mente conceperamus conſilia, mittamus, eorumque abſolutioni valedicamus. Haec voluntatis inconſtantia & fluctuatio, quae magnum hominum numerum occupat, quam aliena ab iis, qui glorioſis funguntur actionibus, eſſe debeat, rei ipſius natura declarat. Quid enim? ſi qua res ſine magna opera data, ſine multa virium intentione, cum adſueto hominum torpore geri poteſt, num glorioſam quis eam adpellet? Illa vero gloriae plena adpellanda eſt, quae magnis difficultatibus ſuperatis, magna moleſtiarum vi repulſa, magnarum utilitatum ſpecie & eximiorum bonorum fructu, qui offerebatur, ſpreto, feliciter bonoque cum ſucceſſu fuerit perfecta. Ut autem adeo bene geratur perficiaturque res, quanta animi conſtantia & robur deſideretur, facile perſpicitur. Atque illud ipſum, quod veram Socratis fortis animi dignitatem & pretium conſtituit, eſt conſtantia, perpetuitas, ſtabilitas, perſeverantia. Ab ipſo ſcilicet temporis puncto, quo virtutis cognitionem & cultum maximam hominibus adferre utilitatem poſſe Socrates ſibi perſuaſerat, non interrupto & indefeſſo labore contentioneque, ut virtutem & felicitatem inter cives ſuos diſſeminaret, magno huic ſcopo obviam ivit. Atque, ut cuivis eximia Socratis animi conſtantia in oculos incurrat, quot & quanta illi obſtacula per temporum, in quae incidit, rationem fuerint oppoſita, iam paucis recenſere iuvabit.

Doctrina, quam Socrates Athenarum incolis nuntiabat, nova omniumque auribus peregrina erat. Ne Philoſophi quidem ante Socratem id agebant, ut, licet de omni rerum ſupra hominum captum poſitarum univerſitate multum

inter se digladiari consuevissent, ad hominis humanaeque naturae conditionem investigationes suas converterent; adeoque hac patefactâ, quid homini sequendum, quid fugiendum sit, quo stabilis felicitatis particeps fiat, rudes hominum animos instituerent. Socrates igitur primus erat, qui divinam hanc Philosophiam, quae morum emendationem, adeoque internam mentis perfectionem, propositam sibi habet, in hominum conventibus congressibusque aperuerit. Superstitio vero a teneris omnium animis veluti insita, Sophistarum malis artibus firmata & corroborata, maiorum auctoritate augustam quamdam sanctamque maiestatem nacta, ita altas apud vulgum radices egerat, ut, qui perspectum habet, quanta tenacitate opiniones, quas cum lacte nutricio quasi suximus, ubi provectiori aetate altae & sustentatae sint, defendantur, is facile intelligat, quam difficulter inaudita antea Socratis doctrina apud Athenarum cives hospitium invenire debuerit. Evellenda & exstirpanda ex eorum animis erat opinionum de rebus ad religionem spectantibus mira perversitas; quo semen, quod in eorum animos ipse spargeret, melius feliciusque efflorescere, & aliquam tandem fructuum messem ferre posset. Sed, quam aegre haec sublimis hominum animos emendatrix philosophia per atras superstitionis penetret nubes, omnium seculorum experientia evincit.

Aliud impedimenti genus in summa illorum temporum levitate morumque corruptela erat positum. In tanta nimirum vitae licentia, quanta hoc viguit aevo, si morum magister bonâ mentis indole ingeniique sagacitate ductus, ut ad meliorem homines revocet viam, inter illos surgere audeat, qua spe nisus aliquantulum emolumenti suis praeceptionibus in homines se derivaturum sibi persuadebit? Quem vero magis fugiunt quasique exhorrescunt perditi, luxuriosi, omnique lubidinum generi dediti, quam eum, qui lubidinibus frena iniicere, & ad saniorem vitae rationem meliusque institutum reverti illos iubet, hortaturque, ut, temeritate hac abiecta, rationem in consilium adhibeant?

Socrates igitur ab eiusmodi hominibus, qui belluarum ritu ad quaslibet voluptates propenſiores erant, quam ad vitae recte inſtituendae praecepta ſequenda, haud ſane facile exſpectare poterat, ut ſeveriori huic diſciplinae aures ſuas eſſent adcomodaturi. Quin potius conſentaneum erat, ut hi quidvis etiam agerent & molirentur, quo & alios quosque, qui patientem diſciplinae adcommodare aurem viſi eſſent, a recto quo coepiſſent tramite avocarent, & in transverſum abriperent. Morari vero & inhibere tantam torrentis vim, non exigui obſtaculi propulſio putanda eſt.

Sophiſtarum denique pravae artes, quibus populum, & iuvenes praeſertim, laqueis ſuis implicare ſtuduerunt, Socratem vero quovis calumniarum genere proſcindere, & ſuſpicionem, contemtum, odiumque civium ſuorum in eum concitare non deſtiterunt, minime praetereundae ſunt in recenſendis difficultatibus, ſaluberrimo nobiliſſimi Philoſophi inſtituto obiectis. Quae nimirum, quamvis cumulatae atque graviſſimae, non tantam tamen vim habuerunt, ut Socratem a conſilio, quod ſemel ceperat, avertere potuerint.

§. XI. *Socratis animi fortitudo IIItio ex generoſa mortis iniuſtae perpeſſione clariſſime elucet.*

Haec voluntatis mira ſtabilitas in vitae eius exitu ſumma etiam luce ſplenduit. Quam iniuſte Socrates ad necem obeundam coactus fuerit, Athenienſium multi coaevi, at potiſſimum poſteritas perſpexit. Nemo autem firmius ipſo Socrate de mortis, quae ipſi inſtabat, iniuſtitia perſuaſus erat. [1] Tamen, licet forſan vel precum vi aut flebili defenſione gratiam iudicum ſibi conciliare, vel amicorum operâ e vinculis elabi fugâque ſalutem ſibi parare potuiſſet, [2] hac viâ contemtâ, quidquid magiſtratus decreviſſet, lubenter ferre, eiusque voluntati, quaecumque tandem illa eſſet, ultro nullaque iudicii reluctatione ſeſe ſubiicere antetulit.

1 *Mem. Socr.* IV. 8, 9.

2 *Mem. Socr.* IV. 4, 4. cf. Diog. II. 24. Cic. Tuſc. Qu. I. 29.

Atque ita laetus iniuſtum perpeſſus eſt ſupplicium, eoque ipſo conſtantis & fortis animi luculentiſſimum civibus ſuis omnique poſteritati documentum praeſtitit.

Quo magis vero conſtantes vitae Philoſophi noſtri rationes cum vitae eius exitu coniunctas contemplor, eo maiore admiratione praeſtantiae atque eminentiae huius Viri teneri me ſentio. Neque adeo aptiorem meisque rationibus adcommodatiorem, in exitu harum pagellarum conſtitutus, coronidem ſcriptiunculae huic imponere me poſſe arbitror, quam ſi eadem, quibus XENOPHON *Memorabilia Socratis* concluſit, mea hoc loco faciam verba: *Mihi quidem, cum talis eſſet Socrates, qualem commemoravi, nimirum adeo religioſus, ut ſine Deûm conſilio nihil ageret; adeo iuſtus, ut nemini ne exiguâ quidem in re noceret, plurimum vero prodeſſet iis qui ipſo uterentur; adeo continens, ut numquam id quod iucundius eſſet, meliori anteponeret; adeo prudens, ut in melioribus ac peioribus diiudicandis non erraret, neque alterius ad hoc operâ egeret, ſed ipſe ſibi ad cognitionem horum ſufficeret; denique qui & arte polleret praeclare cogitata commode & ſubtiliter diſſerendi, tum aliorum ſententias explorandi, errantes redarguendi, ad virtutem ac honeſtatem homines excitandi; eiusmodi vir eſſe mihi viſus eſt, qualis qui ſit, is optimus & beatiſſimus iudicandus ſit. Quodſi cui ſecus videtur, is, velim, aliorum cum huius conferat moribus, atque deinde iudicium faciat.*

ARGUMENTI SUMMA.

APPENDIX

CONTINENS PARTICULAM DOCTRINAE

DE MENTE HUMANA

EX GERMANICO SERMONE IN LATINUM CONVERSAM. *

(*Inducitur bonae indolis Adolescentulus, se ipsum pertentans, & secum ipse tali quodam modo differens.*)

In rerum infinitis modis variarum atque variarum, quae mihi in hoc mundi theatro circumspicienti occurrunt, aut quae vel corpus meum vel animum quocumque modo adficiunt, longe maxima pars ita comparata est, ut voluptatis cuiusdam sensum magis, quam doloris aut aegri-

* Excerpta est haec Commentatio, & nunc primum in Latinum sermonem conversa, ex libello quem Germanico olim idiomate in usum Gymnasii Argentoratensis auctor superiorum Commentationum conscripserat; cui titulus, *Teutsches Lesebuch für die Jugend, zum Gebrauch des Strasburgischen Gymnasiums:* qui libellus primum anno MDCCLXXX. in publicum editus est, bis quidem interim recusus. Est autem pars haec posterior eius *Capitis*, quo de *Mente humanâ* in praedicto libello agitur: quo capite eamdem fere de Mente humana doctrinam, quae in superiorum Commentationum nonnullis continetur, ea ratione exponere studuerat auctor, quae & vulgi captui & Adolescentulorum maxime ingenio adcommodata videretur. Iam quum in ipsa calce Commentationum philosophicarum, quas typis denuo descriptas in lucem emittimus, vacua nonnulla folia superesse monuerit me typotheta; nec alienum ab hoc loco visum iri existimavi, nec ingratum fore Lectoribus, si hoc quidquid est scriptiunculae hîc subiicerem: quamquam vereor, ne ista sic in alium sermonem aliumque locum translata, omnem paene nativum suum colorem vimque amiserint.

tudinis, ſuâ naturâ mihi adferant. Sed ipſa illa voluptas, ipſe ille gratus iucundusque ſenſus, prouti ex alio atque alio rerum genere naſcitur, (perinde atque dolor aut ingratus ſenſus, qui ex aliis rebus ſubinde mihi adfertur) non ſolum *gradu*, atque *duratione*, verum etiam *toto genere* plurimum differt. Quod quidem diſcrimen, quamvis a multis hominibus parum animadverſum minimeque expenſum videam, tamen & maximi eſt momenti, & haud ita difficili negotio intelligi poteſt. Quodſi (ut hoc utar) titillationem illam cogito, qua lingua mea & palatum ex delicato quodam cibo aut exquiſito aliquo potu adficitur; quid illa tandem commune habeat cum ea voluptate, qua me moveri ſentio, ubi mihi licet rarius quoddam & illuſtre naturae ſpectaculum, aut hominum opus aliquod elegans & artificioſe confectum, quod praeſertim novum & adhuc mihi incognitum fuerit, oculis meis luſtrare, aut ſonorum vocis humanae variorumque muſicorum inſtrumentorum ſuavem concentum auribus percipere? Stupidam illam voluptatem, quam ex inerti ſomno aut ſocordi quiete, cui non ex peracto labore condimentum acceſſerit, percipere nonnulli videntur, quis quaeſo praeferendam aut ſolummodo conferendam exiſtimet ei gaudio, quo fruor cum corporis mei vires variis atque variis modis tentare exercereque mihi licet? - - -

Multae ſunt voluptates cum mutis animantibus homini quodammodo communes: aliae contra ex ſubtiliore quodam ſublimioreque genere ſunt, & hominis magis propriae. Omninoque diſſimulare mihi non poſſum, ingens intereſſe diſcrimen inter craſſiores illas voluptates, quae nonniſi in *corporis mei* iucundo quodam ſenſu motuque inſunt, & inter has quae *me ipſum*, qui hoc corpore tamquam inſtrumento utor, propius adtingunt, quae nobilioribus mentis animique facultatibus percipiuntur: porro inter eas voluptates, quibus *ego ſolus privatim mecum*, & inter has quibus *in aliorum ſocietate & communione* fruor; quibus ſcilicet ex hoc ipſo, quod alii eas mecum partici-

pent, insigne accedere momentum video: rursus inter voluptatem eiusmodi, ad quam percipiendam *ego meâ operâ*, meâ industriâ, meâ arte, *nihil* magnopere *contuli;* atque eam, qua perfundor quum mihi sum conscius, *meâ operâ, meâ industriâ* pulcri quiddam & boni & utilis me didicisse, aut etiam effecisse me aliquid, quod eis quibuscum vivo, ac fortasse etiam posteris, gratum atque commodum sit futurum: denique inter eam voluptatem, qua intellexissem frui me non posse, quin ii *homines*, quorum alioqui multum apud me valet iudicium atque auctoritas, eam ipsam ob caussam quod huic voluptatum generi prae caeteris indulgeam, *me aspernentur improbentque;* & inter illum iucundissimum animi sensum, quo moveor quum eis *hominibus*, quorum cognita mihi & prudentia & honestas est, *probari meos mores*, laudarique ab eis consilia mea & vitae institutum intelligo.

Quum *adpetitio* quaedam aut *aversatio* alicuius rei, ex boni aut mali specie quae in ea inesse videtur, in me oritur; eo ipso excitor, ut viam rationemque exquiram, qua consequi id quod expeto, evitare id quod fugio, queam. Quumque me viam rationemque & cognovisse & in potestate mea habere mihi videor, tum vero *nisus* aliquis ac veluti *impetus* in me exsistit ad eam viam ingrediendam, illamque adhibendam rationem. Et quidem *naturalis* omnino ille *nisus* atque illa velut impulsio est: verum tamen satis ipse sentio, atque profecto sum conscius mihi, *non* idcirco *cogi* me, ut necessario sequar illam impulsionem & nisui illi morem geram. Frequens me observatio docuit, dum unum genus voluptatis secutus sum, subinde aliâ interim ex parte maiorem aliquem dolorem aut aegritudinem mihi ingruisse, ac nonnumquam etiam eodem fere ipso in genere, in quo voluptatem eram sectatus, graviorem dolorem esse consecutum; ita quidem, ut minoris alicuius aut brevioris aut ignobilioris voluptatis caussâ maius subinde & stabilius nobiliusque bonum neglexerim, & eius adipiscendi occasionem e manibus emiserim. Pul-

cre etiam novi, saepe quidpiam primâ specie iucundum admodum aut iniucundum mihi visum esse, quod ipsum deinde, re penitius cognitâ, longe secus se habere deprehensum est. Quod si igitur operam dedero, meque adsuefecero, ut, quoties in me nisus aliquis & impetus oritur, hoc ipsum quod modo dicebam cogitem atque recorder; *in mea* semper erit *potestate*, ut, priusquam adpetitioni aversationive indulgeam, nisuique illi obtemperem, paulisper *me inhibeam, mecumque considerem* atque deliberem, utrum hoc tempore, hoc rerum statu, prudenter sim facturus, si huic indulgeam adpetitioni aut aversationi, atque id exsequar quo me illa impellit; an fortasse, hanc partem si continuo ero secutus, multo melius quidpiam atque gravius sim neglecturus, multaque mihi incommoda contracturus. Atque ita *penes me* erit, ut *libero mentis consilio* atque *deliberatâ animi voluntate* id agam, quod prae caeteris optimum iudicavero.

Notabilis haec illa dos est, quam *Libertatem voluntatis & actionum humanarum* vocamus. Ac nonnisi eam ipsam ob caussam, quod hac dote instructi sumus, quod libera hominis voluntas est, liberumque agendi consilium; non nisi hanc ipsam, inquam, ob caussam, actiones nostrae, prouti vel utimur libertate nostra, vel abutimur, ita *vel laude vel vituperatione* dignae censeri possunt. Nihil profecto vel tamquam *meritum* meum, vel tamquam *culpa, imputari* mihi potest, nisi quatenus in mea fuerat potestate, sive hanc agendi rationem sequi, qua usus sum, sive aliam. Quum hominis mentem dicimus esse *ratione praeditam*, tum hoc vocabulo *Ratio*, praeter reliquas facultates quae ad intelligentiam rerum nobis datae sunt, simul hanc animi humani *Libertatem* comprehendere solemus.

Isto libertatis dono, a benigno naturae nostrae Auctore nobis concesso, si non utitur homo; si adpetitiones quasque aut aversationes, sicut in ipso oriuntur, continuo nullâ institutâ deliberatione sequitur, & cuique impulsui protinus morem gerit; tum vero veluti brutum animans

vitam degit, & in *servitutem* se ipse tradit suis cupiditatibus libidinibusque. Habet autem hoc, quemadmodum aliae mentis humanae facultates, sic vel maxime haec *Libertatis* dos, si quis eâ rarius utitur, si non dat operam ut se ipse emancipet ac sibi vindicet, si nimis frequenter, quidquid sit quod praesens quaelibet libido suadeat, in eam partem se passus fuerit caeco impetu abripi, ut in eo homine nobilissima mentis vis diuturno neglectu ita obtorpeat, ut ad extremum e cupiditatum vinculis, quibus se ipsum constringi suâ culpâ passus est, prorsus non amplius possit sese expedire. - - - -

Quod si serio hoc ago, ut illa nobilissima mentis vi recte utar, ut omni tempore ex variis agendi rationibus propositis eam seligam, quae hominis naturâ & eâ excellentiâ, qua mutis animantibus praestamus, dignissima sit; facilis atque obvia observatio me condocet, non hoc agi ut eam partem sequar quae mihi, pro meo sensu, iucundissima sit futura; aut ut dicam mecum: » hoc genere voluptatis, quamvis aliis humile fortasse ac vile esse videatur, » equidem sum contentus; neque eas curo quae ab aliis » nobiliores & sublimiores homineque digniores voluptates » nominantur. « — Exaudio quippe vocem ex imo pectore meo tale quidpiam mihi adclamantem: » Quamvis istud tuae libidini gratum sit futurum, *debes* tu tamen, *DEBES* inquam, hoc aliud potius agendi consilium capere; idque *hanc ipsam ob caussam*, quod hoc *honestius*, *aequius*, *convenientius*, *hominis naturâ & excellentiâ dignius* est; quum contra istud, tali certe in rerum statu, hoc tempore, his positis, *humile*, *indecorum*, *turpe*, *iniquum*, *homine* denique *ratione praedito indignum* sit! « — Ista vox interna, iste intimus animi sensus, nihil est aliud nisi quam vulgo *Conscientiam* vocamus: quae conscientia, quoties de graviori quodam agendi consilio agitur, si eam, priusquam ad agendum accedam, consulere & dictata eius audire voluero, significat mihi, quid *rectum*, quid *honestum*, quid *probum*, & in morum genere *bonum* sit, aut contra: ea-

demque deinde, re peractâ, prout vel secutus fuero ipsius dictata, vel aspernatus ero, sic aut *vituperat* me, & prave factum *exprobrat*, & diris *morsibus*, si quid gravius peccatum est, me *cruciat*; aut e contrario *comprobatione suâ*, cum honestissimae voluptatis sensu coniunctâ, *remuneratur*. Atque ex eodem, quem dico, intimo animi sensu, neque ullâ aliâ viâ rationeve ipsas notiones illas ad me delatas esse reperio, quas hisce vocabulis, *rectum*, *iustum*, *honestum*, *probum*, (*morale*) *bonum*, & quae sunt *his opposita*, significantur: quae vocabula, horumque similia, hominum omnium sermone ita trita video, ut satis adpareat, vim eorum (in universum certe, & generatim) perceptam eos habere; cum quidem, nisi talis aliquis pectoribus hominum sensus esset infixus, *nulla* prorsus *notio* istis vocabulis foret subiecta, omninoque de distinctione recti & & pravi, honesti ac turpis, iusti & iniqui, moralis boni & mali, nemo ne *cogitare* quidem umquam potuisset.

Quum porro ita sim naturâ comparatus, ut ad id, *quod de me iudicant alii homines*, minime indifferens esse possim; si sunt quibus consilia recte a me inita parum probari video, tanto magis gaudeo comprobatione horum qui rectius aequiusque ferre iudicium mihi videntur. Sin plane absunt actionum mearum & agendi consiliorum testes iudicesque, recte factorum conscientiam coniunctam esse sentio cum testimonio eo, quod eadem mihi conscientia exhibet, ita me egisse, ut bonorum omnium *meruerim comprobationem;* utque certus esse possim, aequos omnes homines qui res recte aestimare norint, si quando ad eorum notitiam mea agendi ratio pervenerit, eam esse collaudaturos. Eadem rursus conscientia si prave, si turpiter, si inique a me factum esse mihi insusurrat, simul me cogit ut fatear, recte facere hos, qui me ob talem agendi rationem *aspernantur*, *improbant*, atque *condemnant:* contra, si quos video qui laudibus prosequuntur ea, quae pravo consilio a me suscepta fuisse non ignoro, *pudore* me intus adfectum sentio ad *laudem neutiquam promeritam*. At ubi recte

factorum rectorumque agendi consiliorum, in rebus praesertim gravioris alicuius momenti, mihi sum conscius, doleo sane quidem cum video aliis hominibus, & eis praesertim qui alioqui recte iudicare mihi visi erant, rationem meam improbari, meque ab his ob eamdem vituperari condemnarique: sed, ubi ab his impetrare nequeo ut mutent sententiam & aequius de me ferant iudicium, tum vero agnosco, prudentium alioquin de me iudiciis eam quidem vim a me tribui debere, ut his exciter ad animum meum in actiones meas curatius intendendum, ut cuncta vitae meae consilia ad praescriptum rectae rationis & ad conscientiae dictata diligenter exigam; simul vero intelligo, *non* datum hoc esse aliis *hominibus*, ut mearum actionum ac praesertim agendi consiliorum sint *iudices omni exceptione maiores*: quin potius, si talis aliquis incidit casus, tum vero non possum quin *supra mortalium*, mei similium, *vel laudes vel vituperia elatum me* sentiam, &, generoso quodam impetu capto, ab iniquis ac fallacibus hominum iudiciis ad *superioris alicuius & aequioris Iudicis tribunal*, cuius falli non possit sententia, provocem.

Hisce ex omnibus perspicue planeque intelligo, eâ conditione me esse in hac vita locatum, ut, quamvis in omnibus vitae consiliis, sive agere quidpiam, sive quiescere & ab agendo me retinere constituam, *liberam animi optionem sequi possim*, tamen hanc ipsam mentis meae libertatem libens atque ultro *subiicere debeam voluntati Superioris* alicuius *Naturae*; scilicet Eiusdem, cuius ad supremum tribunal ut in tali qualem dixi casu provocem inductum me sentio: cui Eidem rationem reddere teneor omnium meorum agendi consiliorum, totiusque rationis vitae instituendae. Is autem haud dubie non est alius, nisi idem ille naturae meae & universae Auctor, generis humani Parens atque Dominus, cuius infinitam & potentiam & sapientiam & benignitatem universa huius mundi fabrica, & totum hoc praeclarissimum theatrum, in quo mihi & locus adsignatus & partes meae adtributae sunt, abunde declarat; de-

nique idem ipse, qui hunc recti honestique, & eorum quae his contraria sunt, sensum naturae meae ingeneravit, eoque ipso Suum consilium, Suam voluntatem mihi patefecit, cuius ad praescriptum omnia agendi consilia capere & universum vitae meae cursum dirigere debeam.

Quod dico, *me debere hoc facere*, me ad talem aliquam agendi rationem *teneri;* id idem est quod alio nomine *officium* hominis vocamus, quodque, vocabulo ex recentioris aevi philosophorum sermone desumto, *obligationem* solemus nominare. Ita fit, ut quodque dictatum conscientiae, vel sensus illius, quo rectum & pravum, honestum & turpe, iustum iniustumque discernitur, *officium* aliquod nos doceat, & *obligationem* aliquam nobis iniungat *legemque* praescribat.

Ac fit quidem subinde, ut in singulis quibusdam rebus & agendi consiliis, de quibus quaestio incidit, fallat nos huius sensus iudicium; quemadmodum & in aliis rerum generibus, de quibus iudicare solemus, saepe non modo ratio nos fallit, sed & ipse sensus, ut aiunt, in errorem inducit. Scilicet haud raro nobis usu venit, ut tempus necessarium non sumentes ad rem eam, de qua quaeritur, considerandam, longe diversam eius rationem esse existimemus atque iudicaturi essemus, si omnes rei partes, omnia rei momenta & adiuncta & consequentia expendissemus. Saepe momenta nonnulla, quae ad rem quam maxime pertinebant, observationem nostram effugerunt: subinde etiam nonnulla imaginando fingimus, quae inesse vel adesse ei rei, de qua quaeritur, temere nobis persuademus; quo fit ut longe aliter de ea iudicemus atque res ferebat. Aliâs negligentia nostra, aliâs praecipitantia, aliâs alia atque alia animi perturbatio, iudicium nostrum pervertit, & in errorem nos inducit. Sed nimirum ipsa conscientia, ipse ille sensus, qui recti honestique & eorum quae his contraria sunt iudex nobis datus est, hoc vel maxime nobis commendat atque praecipit: primum, ut facultates mentis nostrae, quoad fieri possit, excolamus exerceamus-

que, quo ad rectum de rebus propositis & de quibuslibet agendi consiliis iudicium ferendum simus idonei; tum vero, ut & generatim in universo vitae instituendae consilio, & sigillatim in quolibet proposito casu, nihil temere, nihil praecipitanter suscipiamus, neque pro sensus moralis dictato id accipiamus, quod praesens fortasse libido, aut cupido, aut ira, aut vero ignavia, (aut si quid est aliud tale, quod nos perturbare, & pervertere iudicium nostrum solet) nunc maxime nobis suaserit: sed id, quod rebus omnibus pensitatis intimus ille sensus nos doceat esse tale, quale & boni omnes homines probaturi sint, & nos ipsi probaturi simus ubi animo perturbationibus vacuo aestimare rem nobis licuerit; denique tale, ut certum habeamus, Deum ipsum, qui sensum istum recti honestique nobis ingeneravit, si praesens vivâ voce nobiscum agere vellet, declaraturum nobis fore, esse istud Suae sanctissimae voluntati consentaneum.

Iam si animadvertere voluero, quaenam sint ea genera actionum humanarum & agendi consiliorum, quae iudicio sensus moralis prae caeteris vel probentur vel improbentur; tum vero reperiam, intimum illum sensum conscientiamque eam, quam dixi, illas maxime agendi rationes, ea consilia, eos conatus, nobis commendare, certissimâque & plenissimâ adprobatione suâ comitari ac veluti remunerari, quorum haec vis est, ut ad efficiendam promovendamque eorum quibuscum vivimus, atque etiam eorum (si ita res fert) qui post victuri sunt, &, quantum fieri potest, ad communem omnium salutem, qua ipsâ & nostra salus & una honestissima certissimaque voluptas continetur, maxime tendant valeantque: alia, quo magis fuerint his contraria, tanto magis improbari deprehendero. Denique & iam nunc satis plane intelligere mihi videor, & persuasum habeo, quo magis posthac usu, & experientiâ, & meditatione, perfecta ac firmata in me fuerit cognitio rerum & iudicandi facultas, tanto uberiore certioreque ratione me intellecturum, ea conditione in hoc mundo

locatum esse hominum genus, ut ad communem omnium salutem quisque pro sua parte, quantumcumque possit, conferat; atque ita comparatam esse a Deo Opt. Max. nostram naturam, ut quisque, quo magis solicite dictata conscientiae suae observaverit, quo magis non tam privatam suam utilitatem voluptatemve, quam communem omnium spectaverit salutem, &, verbo ut dicam, quo magis probitati, honestati, virtutique (quae in constanti conatu inest omnibus officii partibus satisfaciendi) in omni vitae cursu unice studuerit, tanto certiore ratione & uberiore mensurâ idem ipse purissimam voluptatem, hominis praestantiâ unice dignam, sit inventurus, & vitâ vere beatâ fruiturus; quam frustra quaerunt hi, qui nil nisi se & sua commoda suasve voluptates cogitant atque sectantur.

COMMENTATIONUM CONSPECTUS.